Download from:aghalibrary.cm

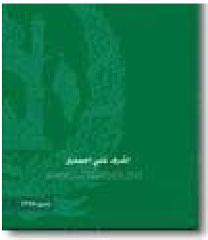

د عادلانه نظام لار

ډاکټر اشرف غني احمدزی

!!

!!

لومړى فصل:

د ولس منفي ليدلورى

که څه هم زموږ باد رکه او هوښيار ولس په لويه پيمانه له رسمي تعليم څخه بې برخې دى او ټول وګړي يې تعليم يافته نه دي، خو سياسي شعور لري. د بن تر پرېکړې وروسته په ټول هېواد کې ازادې راډيوګانې فعاليت کوي، چې دا د سياسي شعور په وده کې خپل رول لري. له پېړيو راهيسې جوماتونه زموږ د ټولنيز قضاوت رښتيني مراکز دي او د ولس تر منځ په غم-ښادى کې هم خلک د ټولنيزو قضاياوو په اړه بحثونه کوي. که دغو بحثونو ته په ځير وکتل شي، نو څرګنديږي چې عام قضاوت داسې دى، چې اوسنى دولت تګلاره نه لري، په زعامت او مشرۍ نه پوهيږي او د مؤثريت خاوند نه دى. له همدې کبله په ټول هېواد کې د خلکو تر منځ يو منفي ليدلورى موجود دى.

خلک پوهيږي چې دولت بې اغېزې شوى، اقتصادي نظام نه لرو، د ملت حيثيت او ملي هويت مو تر بل هر وخت ضعيف او د کمزورۍ پړاو ته د رسېدلو په حال کې دى.

له نړيوالې ټولنې سره مو اړيکې په خطرناک حالت کې دي او په هېواد کې د ننه او بهر د افغانستان د راتلونکي په اړه د ډار او نهيلۍ فضا حاکمه ده. امنيتي ستونزې زياتې شوې دي

او حتى لويې لارې او حلقوي سړکونه بې امنه او بې ډيسپلينه دي.

وسله وال مخالفين د کابل ښار دروازو ته رالنډ شوي او که وغواړي کولى شي د حکومت او نړيوالې ټلوالې د ځواکونو پر وړاندې هر تخريبي اقدام وکړي.

که چېرې دا وګڼو چې د مخالفو وسله والو موخه د دولت ضعيفول وي، نو بايد ومنو چې دوى خپل هدف ته رسېدلي او نن يې په ټول ملت کې دا روحيه او مفکوره پياوړې کړې، چې دولت ضعيف، بې اغېزې، بې مديريته او په اداري فساد کې ډوب دى.

د دولت ستره کمزوري دا هم ده چې کوم ټاکلى هدف نه لري او نه شي کولى چې د يوه ټاکلي هدف پر لور پر مخ ولاړ شي او د خلکو تر منځ خپل اعتبار ته وده ورکړي.

زيات وختونه داسې کېږي، چې د مهمو مسايلو په اړه په اونيو د دولت دريځ څرګند نه وي او يا هم داسې پېښ شوي، چې په يوه اونۍ کې د يوې مهمې مسألې په باب د دولت موقف دوه يا درې ځله تغير کړى وي. د يوه هېواد مشر چې څرګنده موخه او فکري استحکام ونه لري او يا دا چې په دوامداره توګه خپل ټاکلي اهداف تعقيب نه کړي نه دولت جوړولاى شي او نه هم ځان ته اغېزمن دولت ويلى شي.

په ۱۳۸۱هـ ش کال، چې کله د بن پرېکړه وشوه هغه وخت په ټول هېواد کې مثبته اجماع او ستره هيله مندي موجوده وه.

د بيړنۍ لويې جرګې تر رسمي پيل د مخه په ناڅاپي ډول يو ملي بحث روان شو. خو مخکې تر دې، چې بحث پيل شي د جرګې وکيلانو يو بل ته په نا اشنا نظر کتل، ځکه د خلکو تر

منځ دا یقین ډېر کمزوری و، چې بویه تر دومره اوږدې کورنۍ جگړې وروسته به هم دوی وکولی شي، چې د خپل راتلونکي په اړه په ازادانه توگه بحث وکړي، خو د وکیلانو باور هغه وخت په ټینگېدو شو، چې ویې لیدل د جرگې خېمې ته څوک له وسلو سره د راتگ اجازه نه لري. په همدې وخت کې د ملي اردو لومړنی غونډ، چې پلی راغلی و، په ډېر متانت او کلکې ارادې وکولی شول، چې د کابل پولیتخنیک له دروازې څخه نیولې د جرگې تر خېمې پورې بې له وسلې ودرېږي، مگر دا ټوله فضا هغه وخت بدله شوه، چې د بدخشان ولایت یو وکیل صاحب د خلکو تر منځ ودرېد او په ډېره حوصله یې د جرگې غړیو او گډونوالو ته وینا وکړه. د دې وینا لومړۍ جمله به مې هېڅ وخت هم له یاده ونه وځي چې په لوړ غږ یې وویل: "زه نن د بدخشان وکیل نه یم، زه د پکتیا وکیل یم، د بامیان وکیل یم، د ننگرهار وکیل یم، د کندهار وکیل یم او...... " په همدې ترتیب دغه وکیل صاحب د ډېرو ولایتونو نومونه یاد کړل او جمله یې په دې پای ته ورسوله، چې دا ټول راغلي وکیلان د سرلوړي افغانستان وکیلان دي. د جرگې په خیمه کې ناستو ټولو وکیلانو د دغه وکیل صاحب وینا په کلکه تایید کړه او ویې ویل، چې موږ یو موټی ملت یوو، چې د یو موټي او سرلوړي افغانستان د راتلونکي لپاره گډې هیلې لرو.

د دې هدف دا نه و، چې گواکې زموږ په بېلابېلو سیمو کې مختلفې ستونزې نه وې بلکې هدف دا و، چې په ملي کچه زموږ برخلیک یو دی او موږ اړ یو، چې د خپلو راتلونکو نسلونو ژوند ته مثبت او بنسټیز تغیر ورکړو.

د بېړنۍ لویې جرگې پر مهال چې ما له څومره استازو سره

خبرې وکړې، نو د ټولو له خبرو څخه د یوې مثبتې ملي اجماع په حواله یوه روښانه غوښتنه دا وه، چې افغانستان باید یو داسې قوي دولت ولري، چې وکولی شي د یو موټي ملت هیلې تر سره کړي. په افغان ولس کې د مثبتې ملي اجماع حس له دې څخه هم څرگندېده، چې د بن پروسه یې بریالۍ او شوې پرېکړې یې ترسره کړې.

که څه هم ویل کېږي، چې د بن پروسې گډونوال زیاتره د ملت واقعي استازي نه وو، خو د دې پرېکړې تاریخي اهمیت دا و، چې د یوې داسې پروسې بنسټ کېښود، چې وکولی شي په راتلونکي کې یو افغانستان شموله مشروع دولت جوړ کړي، چې د افغانانو د ارادې محصول وي.

د دې اهدافو د لاسته راوړلو لپاره د بن پروسه په لاندینیو مشخصو مراحلو طبقه بندي شوه:

۱. د قدرت انتقال او د لنډمهالي اداري تشکیل.
۲. د بیړنۍ لویې جرگې جوړول او د انتقالي اداري ټاکل.
۳. د نورو کمیسیونونو په گډون د اساسي قانون د کمیسیون جوړول.
۴. د اساسي قانون د جرگې دایرول، په اساسي قانون بحث او تصویبول.
۵. د ولسمشرۍ ټاکنې کول.
۶. د ولسي او مشرانو جرگو ټاکنې کول.

د لنډمهالي اداري اصطلاح د دې لپاره استعمال شوه، چې څرگنده کړي، چې دا یوه انتقالي مرحله ده، چې د ملت د رایې استازیتوب نه شي کولی.

ښاغلی حامد کرزی د لنډمهالي او انتقالي دوري مشر

وټاکل شو او ورپسې د انتخابي دورې د مشرۍ لپاره هم غوره کړی شو. موږ منو، چې همدا یو شخص دی، چې د بېلابېلو دورو مشري یې وکړه، اما د ده د ده مشروعیت په هرې مرحلې کې د قانون او خلکو د قبولیت پر بنیاد توپیر لري. د ده د مؤقتې اداري مشرۍ د یوه ډېر کوچني اقلیت او د نړیوالې ټولنې د مجبوریت له کبله ومنل شوه، ځکه چې په افغانستان کې باید په عاجله توګه د طالبانو د واکمنۍ تر ړنګېدلو وروسته یوه اداره رامنځته شوې وای. د انتقالي دورې د رییس په توګه د کرزي د ټاکنې مرجع د لویې جرګې پرېکړه وه، چې په سري ډول د جرګې د وکیلانو له خوا ده ته رایه ورکړل شوه، خو دا هم د یادولو وړ ده، چې هغه وکیلان د ملت په خوښه د ملګرو ملتونو د استازو تر څارنې لاندې په غیر مستقیمه توګه ټاکل شوي وو.

د منتخب جمهور رییس په توګه د ښاغلي کرزي ټاکنې بل ډول مشروعیت درلود، ځکه د لومړي ځل لپاره د افغانستان خلکو په مستقیمه توګه د ازادو او سري رایو له لارې ولسمشر تعین کړ. د تغیر له هرې مرحلې سره د مسؤولیت معنا هم تغیر شوه او د هرې مرحلې په راتګ سره یې لمن پراخه شوه، په لنډمهاله اداره کې ښاغلي کرزي د هغو وزیرانو د تغیر او تبدیل حق نه درلود چې په بن کې د نړیوالې ټولنې له خوا ټاکل شوي وو، مګر په هغه ورځ چې دی د انتقالي دورې مشر وټاکل شو په هماغه ورځ ټول وزیران او نور چارواکي د ده پر وړاندې مسؤول او دی ملت ته د حکومت د مسؤول په توګه وړاندې شو.

د ۱۳۴۳هـ ش کال اساسي قانون د اساسي قانون په توګه پلی شو، خو دا چې هغه اساسي قانون د شاهي نظام لپاره جوړ شوی و د دولت د رییس صلاحیتونه په کې له یوې خوا پراخ او

له بله پلوه مبهم وو. پراخ ځکه وو چې د دولت دریم رکن، یعنې ولسي جرګه، منځته نه وه راغلې او د دې برخې واک هم د ولسمشر په لاس کې و. مبهم ځکه و، چې انتقالي اداري د بن د پرېکړې پر اساس هم تقنیني او هم اداري صلاحیتونه درلودل، خو دغو صلاحیتونو قانوني وضاحت نه درلود او هېڅکله هم داسې ونه شول، چې ستره محکمه دې د اساسي قانون په تعبیرولو سره دغه صلاحیتونه په ډاګه کړي.

د اوسني ولسمشر ټاکنه د اساسي قانون په چوکاټ کې وشوه او اساسي قانون د ولسمشر صلاحیتونه او مسؤولیتونه څرګند کړي دي، ولسمشر د اساسي قانون د متن پر بنیاد د خپلو صلاحیتونو د کاروني قانوني مسؤولیت لري. د پاچا او ولسمشر تر منځ توپیرونه په اسانۍ د اوسني اساسي قانون او د ۱۳۴۳ کال د اساسي قانون په پرتله کولو پیدا کېدای شي. پاچا مسؤول نه ګڼل کېده او مشروعیت یې په میراثي نظام پورې تړلی و، خو ولسمشر برعکس مسؤول شخص دی او د قانوني وجوهاتو پر بنسټ له خپل مقام څخه لرې کېدای شي.

له مشروعیت څخه زموږ د ولس تعبیر ډېر ژور دی، ځکه د اسلام په مبین دین کې، چې زموږ د سیاسي کلتور بنیاد جوړوي عدالت او مشروعیت د نظام ستر اساسات ګڼل کېږي او زموږ په ادب او فرهنګ کې هم دې اصل ته ډېر ارزښت ورکول کېږي؛ لکه حضرت علي (کرمه الله وجهه) چې فرمايي: عدالت د یوه ملت د غښتلتیا او پخېدا بنسټ دی.

په پخوانیو وختونو کې که څه هم د پاچاهۍ کولو اساس توره او میراث و، خو عدالت، دیني دنده او د علماوو له خوا پاچا ته نصیحت د پاچا لپاره لوی شان و او پاچا به د خدای (ج)

پر وړاندې داسې مسؤول ګڼل کېده، چې د حساب ورکونې لپاره ورته يوازې د اخرت ورځ ټاکل شوې وه، مګر په دې دنيا کې به د ديني عالمانو او صوفيای کرامو له خوا پاچا د شريعت لارې ته هدايت کېده او بس. خو په يوه جمهوري نظام کې جمهور رييس د يوه پاچا په څېر اختيار نه لري، ځکه جمهور رييس د ولس په اراده را منځته کېږي، د ولس پر وړاندې مسؤول او د کړو وړو قضاوت يې هم په ولس پورې تړلی وي.

د دولت د برياليتوب او ناکامۍ معيارونه څرګند دي او د دولت رهبر د ولسمشر په توګه د دولت د ټولو تګلارو او کړو وړو مسوول ګڼل کېږي.

په هغو هېوادونو کې، چې نظام مضبوط وي هلته ولس د نظام او ولسمشر د مشروعيت تر منځ فرق کولی شي.

د مثال په ډول، د امريکا په متحدو ايالاتو کې ډېر خلک د ولسمشر بوش له پاليسيو سره جوړ نه وو او د محبوبيت سلنه يې ډېره ټيټه شوې وه، مګر د امريکا د نظام قوت په وروستيو ټاکنو کې څرګند شو او امريکايانو په غوڅ اکثريت داسې يو څوک د ولسمشر په توګه وټاکه، چې دوه کاله وړاندې يې د خلکو لپاره تصور هم ناممکن و. په يوه جګړه ځپلي هېواد کې د ولسمشر مسؤوليت تر هغه هېواده، چې جګړه په کې نه وي ډېر درونه دی، ځکه چې ولسمشر بايد له يوې خوا په خپل هېواد کې د مشروع او منل شوي نظام پايې ټينګې کړي او له بله پلوه بايد خپل مشروعيت هم تثبيت کړي.

او سمهال زموږ په ټولنه کې د خلکو تر منځ منفي ليدلوری، ځکه منځته راغلی، چې پورتنيو دواړو معيارونو يعنې عدالت او مشروعيت ته پاملرنه نه ده شوې.

د خلکو يوه نيوکه داده، چې اجرايي قوه په عمل کې د مقننې او عدلي قوې استقلال او صلاحيتونه نه مني. خلک دا ګڼي، چې اجرائيه قوه يواځينی ځواک دی، چې واګې يې د ولسمشر په لاس کې دي او هره پاليسي، مصلحت او خپلو شخصي ګټو ته په پام سره په هېواد کې عملي کوي. که منتخبې ولسي جرګې ته د کرزي صاحب لومړنۍ وينا وڅېړو عجيبه خلاوې ترې په ډاګه کېږي، ځکه د نومورې په ټوله وينا کې د اجرائيه قوې د قانون جوړونې لومړيتوب ناڅرګند دی.

د اساسي قانون پر بنسټ دولت اړ دی چې د ټولو قوانينو مسودې ولسي جرګې ته وړاندې کړي چې تر بحث وروسته يا د تقنيني قوې له خوا ومنل شي او ولسمشر ته د توشيح لپاره ولېږل شي او يا هم رد شي.

د يوويشتمې پېړۍ په يوه معاصر دولت کې د افرادو مؤسسو، شرکتونو او نورو عناصرو فعاليتونه د قانون په چوکاټ کې معلوم او مشخص وي. که چېرې د يادو شويو عناصرو لپاره قانون نه وي، يا ابهام ولري، يا د زمان له شرايطو سره برابر نه وي او د يوه زاړه فکر زېږنده وي، نو په داسې حال کې د قانون نشتوالی يا د نامناسب قانون تنفيذ د معقول تشبث مخه نيسي او ستونزې زېږوي. د مثال په ډول، د ځينو سوداګرو ادعا ده چې افغانستان ته په وار وار بې کيفيته تېل وارد شوي دي، چې د استعمال له کبله يې په پايله کې ماشومان په مغزي ناروغيو مبتلا کړي دي. په همدې ترتيب د بې کيفيته تېلو د استعمال له کبله د پلازمېنې کابل په ګډون د هېواد د ټولو ښارونو هوا خورا ککړه او په تېلو د چلېدونکو ټولو انجنونو عمر يې له نيمايي څخه هم زيات راټيټ کړی دی. د ګوتو په

شمېر د څو تنو د ناروا ګټې لپاره زموږ ولس اړ دی چې په میلیاردونو افغانۍ تاوان وکړي او په راتلونکو کلونو کې به هم د دې تاوان له ډول، ډول بدو اغېزو سره مخ کېدل وي.

په اوسني وخت کې دولت د اقتصاد په برخه کې ستر رول لوبوي. یو مثال یې زموږ په هېواد کې د ټلیفون د کمپنیو را منځته کول دي. په (۱۳۸۲ هـ ش) کال کې په ټول افغانستان کې یوازې ۱۰۰ موبایل ټلیفونونه وو، چې د یوه نړیوال شرکت له خوا ملګرو ملتونو ته ورکول شوي وو او په وېش باندې یې لانجې روانې وې.

د دولت هر ستر سلاکار، سفیر او بهرنیو ارګانونو به ټلیفون غوښته، ځکه هغه مهال که به چا غوښتل چې د کابل ښار له یوه ګوټه له بل ګوټ سره اړیکې ونیسي، نو اړ به و چې سړی ور ولېږي، مګر نن ورځ له نېکه مرغه په افغانستان کې اوونیم میلیونه ټلیفونونه فعال دي او نږدې **۷۵**٪ افغانانو ته د موبایل د استعمال زمینه برابره شوې ده. همدارنګه تر یوه میلیارد ډالرو ډېره خصوصي پانګه د ټلیفون د شرکتونو له خوا په افغانستان کې اچول شوې ده. د ټلیفون هغه دوه شرکتونه چې په لومړي ځل یې په کار پیل وکړ، د هر یوه شرکت بیه تر ۶۰۰ میلیونو ډالرو لوړه ده او هرکال د افغانستان د مخابراتو وزارت د دې شرکتونو د مالیې له لارې ۱۰۰ میلیونه ډالرعاید لاس ته راوړي.

د افغانستان په نامناسبو شرایطو کې ډېرو خلکو داسې فکر کاوه، چې دلته به کومه خاصه پانګونه ونه شي، کړی مګر دا چې موږ د پانګونې د جلب او جذب منابع پیدا کړې، یو دلیل یې په نړیوال بازار باندې زموږ پوهه وه. په لومړي سر کې د دولت څو لوړ پوړي چارواکي له بهرنیو شرکتونو سره راغلل او

په هېواد کې یې د شل زرو لاینونو ټلیفونونو د فعالولو لپاره شل تر دېرش میلیونو ډالرو پورې غوښتنه کوله، دوی ویل چې له نړیوالو مرستو څخه باید دغه رقم ترلاسه کړي، خو دا چې موږ ته د ټلیفون د نړیوال بازار حالت ښه معلوم و په دې پوهېدو، چې ټلیفون په اوس وخت کې د دولت د مصرف نه، بلکې د عاید منبع ده. دې کمپنیو ته موږ په ټینګه وویل چې زموږ په جګړه ځپلې څېرې مه غولېږئ، موږ د ټلیفون په نړیوال بازار باندې پوه یو او موږ ته د یوه چا تر ناروا شخصي ګټو د خپل هېواد روا ملي ګټې ډېرې مهمې دي او دا مو ورته څرګنده کړه، چې که شخصي ګټې غواړي نو بازار ته دې ولاړ شي. دولت د شخصي ګټو ځای نه بلکې د ملي ګټو د تأمین او تعین ځای دی.

تر یوه اوږده بحث وروسته مو پرېکړه وکړه، چې باید یو څرګند قانوني چوکاټ جوړ کړو، چې په نتیجه کې یې دوو خصوصي شرکتونو ته لایسنسونه ورکول کېدل او درې کاله وروسته دوو نورو شرکتونو ته د لایسنس ورکولو فیصله وشوه.

دا چې په لومړي سر کې یوازې دوو شرکتونو ته اجازه ورکړل شوه دلیل یې دا و، چې دا وخت د بازار شرایط څرګند نه و او څوک نه پوهېدل، چې افغانان به د دې وس ولري چې په میلیونونو موبایل ټلیفونونه واخلي.

د دې تر څنګ د هېواد په امنیتي حالت هم نړیوال ډېر ډاډمن نه وو، نو لومړیو دوو شرکتونو خطر هم ومنلو او د دې په بدل کې یې د ډېرې ګټې توقع هم درلوده او هم یې استدلال کاوه، چې دوی به د خطر منلو تر څنګ بیا هم درې کاله وروسته له قوي شرکتونو سره د سیالۍ توان پیدا کړي.

څرنګه چې د دې بهیر تخنیکي برخه پېچلې وه، نو انتقالي اداري د انګلستان له دولت څخه غوښتنه وکړه چې ورته یو پیاوړی تخنیکي ټیم ورکړي، چې له یوې خوا تخنیکي شرایط په سمه توګه وسنجوي او له بلې پلوه کمپنیو ته د تخنیکي شرایطو چوکاټ هم وړاندې کړي. د دې لپاره چې په دې پروسه کې هم نړیوال او هم ملي اعتبار موجود وي او په شفافه توګه تر سره شي، نو کابینې پرېکړه وکړه چې د انتقالي اداري اراکین به د قرارداد تر اعلان پورې هېڅ ډول رول نه لري، ځکه چې د تخنیکي ارزونې ټیم باید په بشپړ اختیار پر مخ ولاړ شي.

د انتقالي اداري د کابینې غړي یوازې په هغه ورځ هغه مجلس ته له نورو مېلمنو سره یو ځای لاړل، چې د تخنیکي ارزونې ټیم بر رسي خلاصه کړې وه، شرکتونه له تخنیکي لحاظه طبقه بندي شوي وو او مالي وړاندیزونه چې په یوه کاغذ کې په سري توګه لیکل شوي وو، د خلکو حضور ته وړاندې کېدل.

انتقالي اداري د امریکا له حکومت څخه غوښتنه وکړه، چې له امریکا څخه په بهر کې د پانګونې تضمین کوونکې ځانګړې مؤسسې (OPIC) ته هدایت وکړي، چې خپل امکانات افغانستان ته ورکړي، ځکه د امریکا د دولت ځینې لوړپوړي مامورین په دې فکر وو، چې د بهرنۍ پانګونې لپاره د افغانستان شرایط نامساعد دي او دې مؤسسې ته به زیاتې ستونزې پېښې شي. له همدې امله یې د افغان حکومت دا غوښتنه و نه منله، خو په لومړۍ غونډه کې بیا ما د افغان ولسمشر حامد کرزي په اجازه د امریکا له ولسمشر بش څخه همدا غوښتنه تکرار کړه او بش زما غوښتنه ومنله.

کله چې یادې شوې مؤسسې له یوه میلیارد ډالرو څخه د زیاتې بهرنۍ پانګې ګارنټي ورکړه، نو ډېر لږ تاوان یې وکړ او په دې سره د هغو پانګوالو مؤسسو وېره بې ځایه ثابته شوه چې ګومان یې کاوه، چې د دوی پانګه به له خطر سره مخ شي. په افغانستان کې د همدې بریالۍ تجربې پر اساس نوموړې مؤسسې پنځو نورو جګړه ځپلو هېوادونو ته دا ډول ګارنټي ورکړه.

په تخنیکي لحاظ دوه کمپنۍ برابرې وې، خو له مالي پلوه یوه شرکت یوازې یو نیم میلیون ډالر دولت ته وړاندې کړل او د روشن کمپنۍ چې د قرارداد سیالي یې وګټله، پنځه میلیونه ډالر افغان دولت ته وړاندې کړل، نو ځکه یې له مالي لحاظه عمومي نومرې ډېرې شوې، د قرارداد د سیالۍ تر ګټلو وروسته روشن کمپنۍ غوښتل چې دوی ته دې د مالیې او ګمرکونو په برخه کې ځانګړي امتیازات ورکړل شي، مګر دا چې دولت فکر کاوه چې زیات افغانان به د موبایل ټلیفونونو په اخیستلو دا شرکت ګټندوی کړي، نو دا وړاندیز یې ونه مانه او په څرګنده یې ورته وویل چې په داسې امتیازاتو ورکولو کې موږ ډېر عاید له لاسه ورکوو او که چېرې تاسې په دې ټینګار کوئ، موږ به له لومړني شرکت سره چې یو نیم میلیون ډالر یې وړاندیز کړي وو مذاکرات پیل کړو. خو څلور میاشتې وروسته روشن کمپنۍ ته څرګنده شوه، چې د موبایل د پلور بازار تود دی او د دوی دا تصور چې ډېر لږ خلک به موبایل ټلیفون وپېري ناسم وخوت.

افغان بېسیم ټلیفوني شرکت ته د استاد رباني، طالبانو او انتقالي اداري پر مهال ټولو حکومتونو د فعالیت اجازه ورکړې

وه او دې شرکت په دې برخه کې پانګونه هم کړې وه. له دې شرکت سره هم دولت هر اړخيز بحث پيل کړ او هغه شرايط يې پرې ومنل چې د روښن مخابراتي شرکت منلي وو، مګر يوازې په همدومره توپير چې پخوا دې شرکت ته د جواز ورکولو په اړه بې له مناقصې په دې شرط پرېکړه شوې وه، چې د دې کمپنۍ په سلو کې شل برخه به د دولت وي.

په افغانستان کې د مخابراتي بهير پراختيا ته وده ورکول د دولت د بريالیتوب مثال دی او د ناقصو تېلو واردول يې د ناکامۍ مثال دی. دا چې په لومړي سر کې د مخابراتي بهير د ودې اصول د ملي ګټو پر بنياد کېښودل شول، ټول ملت ته يې ګټه ورسېده، خو دا چې د بې کيفيته تېلو په مورد کې ناسم او د ملي ګټو ضد اصول وضعه شول، نو ټول ملت ته يې سخت زيانونه واړول.

د يوه دولت اصولي او قانوني کردار د هغه دولت او هېواد مثبت شهرت ته وده ورکوي او د دې لامل ګرځي، چې پانګه توليد او فعاله شي. که چېرې په افغانستان کې شته پانګه فعاله شي نو له يوې خوا د افغانانو تخنيکي ظرفيت لوړوي او له بلې خوا په زرګونو خلکو ته کاري زمينې برابروي. د مخابراتو او معلوماتي ټيکنالوژۍ په برخه کې اوس زياتره زموږ افغان خويندې او ورونه په کار بوخت دي او په لږ وخت کې يې ثابته کړه چې دوی په تخنيکي وسيلو ځانونه پوهولی شي، مګر هر کله که ناقص قوانين د شخصي ګټو لپاره د ملي ګټو پر ضد وضعه کېږي، نو په هغه صورت کې نه يوازې پانګه وده نه کوي بلکې ملت ته هم ډېره ستره او مرګونې ضربه ورکوي.

که چېرې د بې کيفيته تېلو د ورود له امله د افغان ولس روغتيايي ستونزې ووينو، نو په راتلونکو د پرشو کلونو کې به يې تاوان تر لسګونو ميليونو ډالرو واوړي.

دا چې د ناسمو پاليسيو تطبيق ملت ته صدمه رسوي، نو ځکه د پاليسۍ جوړولو کار يوازې د دولت دنده نه، بلکې د ټول ملت دنده وي. که چېرې دولت سمه پاليسي يا وضعه کولی نه شي او يا يې په تطبيق کې پاتې راځي، نو په حقيقت کې د خپل ولس او نړۍ پر وړاندې يو ناکام دولت ګڼل کېږي.

د دولت بريالۍ پاليسي دولت ته هغه عوايد په لاس ورکوي، چې دولت ترې د ملي لګښتونو پر مهال ګټه اخلي او هغه کارونه پرې ترسره کوي، چې د ملي ګټو د تأمين لپاره حياتي ارزښت ولري. د ساري په ډول، د معلولينو، کونډو او يتيمانو، تقاعديانو او نورو بېوزلو خلکو د ساتنې لپاره د ځينو لګښتونو تر سره کول د دولت هغه فريضه ده، چې د اسلامي عدالت او ټولنيزو تړونونو پر اساس يې بايد تر سره کړي.

که چېرې د دولت عوايد کال پر کال زيات نه شي، نو د ټولنې بې وزلي پاړکي لا بې وزلي کېږي او دولت هغه مهال د ټولنيزو ژمنو په تر سره کولو کې پاتې راځي، چې عوايد په سمه توګه سمبال نه کړی شي. د تېلو او ټليفون سمبالښت يو ډول کار نه دی، هر يو يې د ځانګړو قواعدو او اصولو وضع کول غواړي، چې په ځينو شرايطو کې به د دولت نېغ په نېغه رول اخيستو ته اړتياوې او په ځينو وختونو کې به يوازې دولت طرحه جوړوي او يا به يې تطبيقوي، مګر دا بايد څرګنده وي چې يو اصولي بازار بې د اصولو او قوانينو له تطبيق څخه سم فعاليت نه شي

کولی. د ازاد بازار معنی دا نه ده چې قوانین تر پښو لاندې او مافیایي حرکتونو ته میدان خالي شي.

په اوسنیو شرایطو کې د دولت د مشروعیت معنی دا ده، چې دولت باید د ولس لپاره ځیني کلیدي خدمتونه تر سره کړي او که چېرې په هره برخه کې دولت د کلیدي خدماتو په تر سره کولو بریالی نه شي، نو هغه دولت ناکام دولت شمېرل کېږي او د ناکامۍ په پام کې نیولو سره یې مشروعیت هم کمېږي.

که په اصولي توګه په خپل ولس کې ننني منفي لیدلوري ته ځیر شو، نو څو ټکي مو په لومړي سر کې مخې ته راځي:

[illegible] له اوسني دولت څخه د ولس توقع دا وه چې د ناروا زور او قوت د استعمال دوره به پای ته ورسوي او تر دې وروسته به د دوی سرونه، مال، ناموس او... له هر ډول خطر څخه په امان وي او دوی به په ازادانه توګه کولی شي، چې د هېواد له یوه ګوټ څخه بل ته په ډېره اسانۍ سفر وکړي او همدا راز به د وطنوالو په حیث د برابرو حقونو خاوندان شي، مګر له بده مرغه نن ټول ولس ویني، چې تر پخوا زیاته وضعه په خرابېدو ده. نه د چا ناموس په امن دی او نه مال، د هېواد په ځینو سیمو کې پر اته کلنو نجونو جنسي تېری کېږي، خو تېري کوونکي او قاتلین تر نیولو وروسته بیا د رییس جمهور په امر خوشې کېږي، نو په داسې وخت کې به څرنګه څوک باور وکړي، نن ورځ یوازې زموږ خوېندې نه دي چې دا راز تېري زغمي، بلکې د نورو غلو په ګډون ځیني پولیس هم پر ولس باندې ډول ډول تېري کوي. په پولیسو باندې د امریکا دولت شپږ میلیارده ډالر ولګول، خو د دولت د بې غورۍ له امله د تېر کال د سرطان تر میاشتې پورې د پولیسو یو ټولی هم د امریکا د تفتیش د اداري د رپورټ له

مخې حتی د خپلو د ندو د پېژندو تر مرحلې هم نه و رسېدلی. په همدې حال کې څو زره تعلیم یافته پولیس افسران د بېلابېلو ناسمو دلایلو له مخې احتیاط ته سوق او پر کورونو کېنول شول. همدا ډول تر سلو زرو زیات تعلیم یافته افسران تنقیص او اوس په ښارونو کې لاسي کراچۍ چلوي، مګر په سلګونو نور غیر مسلکي کسان د پولیسو او سرحدي قواوو په عمده چوکیو کې مقرر شوي دي.

ډېر خلک په دې باور دي چې د پولیسو د قوماندانۍ په چوکیو باندې نرخ ایښودل شوی او بې له پیسو ورکولو څوک نه شي کولای د قوماندانۍ څوکۍ تر لاسه کړي. د امریکا د تفتیش اداري د رپورټ له مخې لا تر اوسه د پولیسو سم تعداد معلوم نه دی، ډېرو کارکوونکو ته په وخت معاش نه رسېږي او اداري فساد لکه د سرطان مرض د ځینو پولیسو تر منځ په تېزۍ د خورېدو په حال کې دی.

کله چې خبره تر دې بریده رسېدلې، نو څه فکر کوئ چې ایا د افغانستان بې دفاع ولس به په داسې ځینو پولیسو د خپل ناموس، سر او مال د ساتنې باور وکړي؟ دا پوښتنه دا پوښتنه یوه شپه کابل ښاریانو د یوه سیمه ییز ټلویزیون له لارې ځواب کړه. په کابل ښار کې لیوني سپي ډېر شوي وو، ښاروالۍ غوښتل چې سپي له منځه یوسي، خلکو ټلویزیون ته ټلیفون وکړ، چې د خدای په پار سپي ونه وژنئ، ځکه چې د دوی ناموس، سر او مالونه په خطر کې دي، خلکو ادعا کوله چې د شپې له خوا د کابل ځیني پولیس د خلکو پر ناموسونو تجاوز کوي، د خلکو مالونه غلا کوي خو د لېونو سپیو له ډاره دوی په ښار کې د ګرځېدو زړه نه ښه کوي او که چېرې سپي ووژل شول د

دوی محافظت به بیا ډېر مشکل شي.

کله چې ځینې پولیس خپل رسمي لباس غلو ته په پور ورکوي او یا دا چې په رڼا ورځ په خپله غلا ته بډېږ وهي، نو ایا په نظام کې داسې څوک شته چې وېښ وي او د ولس د ناموس او ژوند د مصئون ساتلو مسؤولیت پر غاړه واخلي؟

د عبدالرحمن خان د سلطنت په دوره کې د جلال اباد-تورخم پر لویه لاره یوې قافلې خپل مالونه یوه کلي ته نږدې ښکته کړل او ویده شول، غلو د ویدو سوداګرو مالونه پټ کړل او په ترورمی کې ورک شول. سهار چې سوداګر له خوبه وېښ شول، نو په بیړه یې ځانونه د امیر دربار ته ورسول. امیر ورته وویل: ایا تاسې نه پوهېدئ، چې د هغه کلي خلک له ډېرمې غله دي او تاسې بیا هلته ویده شوئ؟. سوداګرو ورته وویل مونږ فکر کاوه، چې د امیر د هېواد په قلمرو کې امنیت ټینګ دی، نو که مونږ ویده شو امیر خو به وېښ وي. امیر ورته په ځیر وکتل او ویې ویل: "تاسې اوس ولاړ شئ زه به یوه اونۍ وروسته ستاسې مالونه په بشپړه توګه درته تسلیم کړم." غلو غلا کړې وه، خو د امیر د دبدبې او هیبت له امله یې اندې نه وو تقسیم کړي، کله چې کلي ته عسکر ورسېدل غله څرګند او مالونه یې ترې یووړل، لومړی یې سوداګرو ته خپل مالونه ورکړل او بیا یې غله قاضي ته وسپارل.

دا چې د هغه مهال امیر په نشت وسایلو داسې کولی شول، نو څرګنده ده چې افغان ولس په خپله د بې نظمۍ طرفدار نه دی هر وخت چې د دولت مشرانو د نظام د جوړولو اصول تعقیب کړي ولس یې خدمت ته حاضر شوی او ملاتړ یې ورسره کړی دی.

اوس چې په افغانستان کې امنیتي وضعیت خراب دی ډېر دولتي چارواکي د دې پړه د وسله والو مخالفینو پر غاړه اچوي، خو حقیقت دا نه دی چې وضعه یوازې هغوی خرابه کړې، بلکې وضعه د دولت بې غورۍ او بې کفایتۍ هم خرابه کړې ده. په یو هېواد کې چې د مجازاتو او مکافاتو روش نه وي، نو هلته به څرنګه څوک د اصولو په پلي کېدو باور ولري.

کله چې یو والي په ولایت کې ناکام شي، له هغه ځایه راوستل شي او په مرکز کې وزیر مقرر شي او که وزیر ناکام شي، نو هغه بیا کوم بهرني هېواد ته د سفیر په توګه واستول شي، ایا د افغانستان په شاوخوا دېرش میلیونو خلکو کې پنځه زره صادق او کار فهم خلک نه پیدا کېږي، چې په مرکز او ولایتونو کې ټولې کلیدي څوکۍ د څو محدودو کسانو په لاس کې دي او په دې ادلون بدلون کې بیا هم اقتدار له همدغو کسانو سره پاتې دی.

که چېرې امنیت د دولت له اصلي وجایبو څخه وشمېرو، نو نن ورځ د افغانستان د خلکو اجماع پر همدې ده چې دولت پخپله دې دنده کې پاتې راغلی او ناکام دی، خو تر دې هم د خواشینۍ خبره دا ده، چې د وضعې د ښه کېدو امید نور د ولس په زړه کې په مړ کېدو دی او فکر کوي چې د دې دولت په موجودیت کې حالات د تباهۍ او بربادۍ پر لور روان دي. په دې کې شک نشته چې د ځینو ګاونډیو هېوادونو له خوا بل شوي اور ته پکې وهل کېږي او دلته لاسوهنه کوي، مګر دا هم د هېرولو نه ده چې فاسد قوماندانان، غله والیان او بډې خواره قاضیان زمونږ د ګاونډیو هېوادونو له خوا نه دي ټاکل شوي، بلکې موجوده دولت په دندو ګومارلي دي.

1À ولس وينې چې قراردادیان ښکاره ناري وهي چې د قرارداد د اخيستو پر سر د دولت لوړ پوړو چارواکو ته فيصدي ورکوي او له ولسوالۍ نيولې تر وزارت پورې د رشوت اخيستو جريان هم په ډاګه دی، نو

په داسې حال کې به خلک څنګه په دې ډاډمن شي، چې ايا اوسني دولتداران په رښتيا د کوم نظام د جوړولو هيله او اراده لري.

1È يوه برخه خلک داسې منفي ليدلوری لري، چې دولت د يوه قوي اقتصاد د جوړولو لپاره کومه ځانګړې او عملي طرحه نه لري، په همدې ترڅ کې د بې کيفيته تيلو د راواردولو مثال بايد دا هم څرګنده کړې وي، چې دولت د شخصي ګټو مرکز ګرځېدلی او په ډېرو برخو کې يې د ناوړو مصلحتونو په نظر کې نيولو سره ملي ګټې تر پښو لاندې کړې دي. د افغانستان د اوسني نفوس زياته برخه ځوانان تشکيلوي، چې عمرونه يې له پنځه د پرشو کلونو ټيټ دي او لا هم د ځوانانو شمېره مخ پر زياتېدو ده، مګر د دغو ځوانانو تر منځ د بې کارۍ سلنه له څلوېښتو نيولې تر شپږ څلوېښتو رسېږي. که چېرې د دې ستونزې مخه ونه نيول شي او يوه بنسټيزه اقتصادي طرحه رامنځته نه شي، نو يوازې همدغه بې کاري د دې لپاره بس ده چې په ټول هېواد کې امنيت درهم برهم کړي.

ما دوه کاله مخکې د ايريا په نامه د يوې خيريه ټولنې، چې د افغانستان ډېره ستره سروې يې کړې وه له څلورو تنو مسؤولينو سره وليدل. زما يوه پوښتنه دا وه چې د افغانستان په سوېل کې د طالب تعريف څه دی؟. څلور واړو بې له ځنډه ځواب راکړ چې (بېکاري). د دې خبرې معنی دا ده، چې بل کوم بارز علت نشته

بلکې بېکاري ده چې د ټولې بدبختۍ سرچينه ګڼل کېدی شي او په اوس وخت کې بې امنې هم د پيسو پيدا کولو په يوې سترې منبع بدله شوې ده. موږ پوهېږو، چې زموږ په معلولو او په نشه يي توکو معتادو ځوانانو سوداګري روانه ده او پر ژوندانه باندې يې قيمتونه ايښودل شوي دي. تاسې به له ډېرو رسنيو څخه دا رپوټونه اورېدلي وي، چې نن دلته يوه کورنۍ په دوو سوو ډالرو خپل ماشوم پلوري او سبا هلته يوه کورنۍ د نر ماشوم په نيمايي بيه ماشومه نجلۍ پلوري، چې د پاتې کورنۍ ژوند پرې وژغوري، مګر په همدې حالت کې هم ځينې کسان چې د بن تر پرېکړې وړاندې يې يوازې لس زره ډالره شتمني درلوده، نن ورځ د هېواد په دننه او له هېواده بهر په لسګونو ميليونه ډالر او جايدادونه لري. د ښار اوازې وايي، چې ځينو اشخاصو ته په ځينو بانکونو کې بې له يوه قيران شتمنۍ څخه د اسهامو لويه برخه ورکول شوې او دا ځکه چې دا اشخاص يا د لوړ پوړو چارواکو ورونه دي او يا يې خپلوان. همدا راز خصوصي بانکونه د دې لپاره جوړ شوي وو، چې افغان متشبثينو ته د پانګې ورکولو زمينې پيدا کړي، خو د دې برعکس ځينو خصوصي بانکونو چې د افغانانو پس انداز حسابونه پکې پراته دي، په همدې پيسو باندې يې په دوبۍ کې د تعميراتو کارونه پيل کړي او همدا دليل دی چې ځينو بانکونو د اوسني نړيوال مالي بحران له کبله ستر زيانونه ليدلي، چې تاثير به يې د بې کيفيته تېلو د زيانونو په څېر زموږ خوارو خلکو ته ور ورسېږي.

د اصولو د نه پلي کولو يو بل مثال دا دی، چې ما ته د يوه دولتي بانک لوړ پوړي چارواکي وويل: "يوه ورځ د دولت يو

لوړپوړی زورواک له خپل ورور سره راغی او د بانک له مسؤولينو څخه يې د څو ميليونو ډالرو د پور غوښتنه وکړه. د بانک مسؤولينو ورته وويل، چې د دې پور په بدل کې به ستاسو تضمين څه وي. زورواک په تمکين او اطمينان وويل: زما څوکۍ او زموږ فاميلي اثر رسوخ. کله چې د دولت دا ستره څوکۍ زما په لاس کې وي، نو ته څوک يې چې له ما څخه تضمين غواړې! "د بانکي اصولو پر بنسټ بانکي پور بې له مناسب تضمين څخه نه ورکول کېږي، مګر د اوسني دولت زورواکان يې د څوکۍ په زور تر لاسه کوي.

د افغانستان د مرکزي بانک يوه عمده دنده دا ده، چې خصوصي بانکونه وڅاري او دا يقيني کړي چې ياد شوي بانکونه هغو خلکو ته پور ورکوي، چې د پور اخيستو شرايط يې پوره کړي وي او دا خبره څرګنده وي چې پور اخيستونکي د پور د ادا کولو امکانات لري، مګر د دې برعکس د يوه بل بانک کارکوونکو راته وويل چې د مرکزي بانک يو لوړ رتبه مامور څينو خصوصي بانکونو ته ټليفونونه کول او په ناروا ډول يې غوښتنه څنې کوله چې څينو هغو اشخاصو ته دې ستر پورونه ورکول شي چې هغوی د پورونو شرايط هم نه پوره کول.

په يوه هېواد کې اقتصاد هغه وخت وده کوي، چې د مقرراتو ميدان هوار او شفاف وي او هر متشبث وکړی شي چې په ټولو اساساتو باندې په يقين سره خپله مفکوره پلې کولی شي او له همدې لارې خپل ځان او هېواد ته ګټه ورسوي، مګر او سمهال د دولت د بې کفايتۍ او فساد له امله دا ميدان په بشپړه توګه ناهموار او نامساعد دی. ولس له لوړې مرې او د ګوتو په شمېر خلکو ته د دې زمينه برابره ده، چې په ناقانونه توګه ستري

پانګې تر لاسه کړي او هر چېرې چې پانګه ووينې نو په هماغه ساحه باندې خپلې منګولې ښخې کړي او تر انحصار لاندې يې راولي. د دغو ناوړه اعمالو څخه په بيا-بيا نړيوالو او کورنيو مطبوعاتو پرده پورته کړه او تېرکال د نړيوال شفافيت د جوړښت مؤسسې، چې هرکال د رايو تر اخيستو وروسته د نړۍ د هېوادونو په اړه د اداري فساد سروې خپروي او په دې سروې کې هېوادونه طبقه بندي کوي. په ۲۰۰۸ ميلادي کال کې د دغې مؤسسې د خپرې شوې سروې په اساس افغانستان د نړۍ په پنځو ډېرو بدنامو هېوادونو کې يو و او د شمېرې د ترتيب له مخې پنځم هېواد ښودل شوی و، مګر د همدې مؤسسې د ۲۰۰۵ ميلادي کال په سروې کې افغانستان ۱۱۴ م هېواد و، چې د اداري فساد کچه په کې متوسطه ښودل شوې وه او تر دېرش کلنۍ جګړې وروسته د اداري چوکاټ په لحاظ په ډېر بد حالت کې نه و، مګر سږ کال افغانستان د اداري فساد د ډېرښت له کبله ۱۷۲ هېواد دی، چې دا زموږ د ښوزله ولس توقع نه وه.

اداري فساد يوې نامشروع مالي ته ورته دی، هر څومره چې فساد زياتېږي په هماغه اندازه ورسره نامشروع ماليه هم زياتېږي او دا چاره عامو خلکو ته سختې ستونزې راولاړوي. ښايي پوښتنه پيدا شي چې نامشروع ماليه کومې مالي ته وايي؟ ځواب يې دا دی چې څه موده وړاندې په کابل کې يوې کورنۍ تر خپل منځ د جايداد د وېش ترکه جوړوله، د کورنۍ مشر چې عمر يې اتيا کالو ته رسېده له قاضي څخه وغوښتل، چې خپل ورور ته د هغه برخه جايداد چې هېڅ لانجه په کې نه وه تسليم کړي. قاضي صاحب له دغې کورنۍ څخه د اتو زرو امريکايي ډالرو نامشروع ماليه غوښته. کورنۍ ورته وويل چې

په کوم دلیل دوی اړ دي، چې قاضي ته اته زره ډالر ورکړي، خو قاضي دواړه پښې په یوه موزه کې کړي او تر هغه یې د جایداد ترکه ورنه کړه، چې تر څو یې اته زره ډالر جیب ته نه کړل. دا پیسې چې د قاضي جیب ته ولاړې د یوې افغانۍ په اندازه یې هم د دولت په حساب کې جمع نه کړی شوې، اما له بېوزله ملت څخه دا یوه ډېره لوړه ناروا مالیه ده چې واخیستل شوه.

د اسلام په مبارک دین کې شخصي جایداد مصئون دی. د امیر عبدالرحمن خان د سلطنت د کونړ ولایت د محکمې اسناد ما د یوې علمي څېړنې په موخه مطالعه کړي او له هغو اسنادو څخه دا په ډاګه کېږي، چې هغه وخت هندو افغانانو په مسلمانانو خپل جایدادونه یا پلورلي او یا یې ترې اخیستي دي. همدا راز نورو اقوامو هم یو پر بل باندې جایدادونه په ازادانه توګه بې د کومې نامشروع مالیې له ورکړې پلورلي دي، د داؤد خان د حکومت تر ړنګېدو پورې د خلکو جایدادونه نسبتاً مصئون وو، مګر د ثور تر کودتا وروسته په هېواد کې داسې ګډوډي رامنځته شوه، چې د ډېرو افغانانو جایدادونه یا په جعلي ډول وپلورل شول او یا په زور غصب شول، چې نن ورځ ډېر جایدادونه تر پوښتنې لاندې دي. د اوسني دولت د ښار جوړونې د وزیر په وینا په لسګونو زرو جریبه دولتي ځمکې د ځینو کسانو له خوا په زور نیول کېږي او په لوړه بیه په دغه خوار ولس باندې پلورل کېږي او د هرې ورځې په تېرېدو دا بهیر پیاوړی کېږي. ډېر لږ افغانان باوري دي، چې جایداد یې مصئون دی او دوی پرې پانګونه کولی شي.

د خلکو له فعال ګډون او د قانون له موجودیت څخه علاوه د خلکو د جایداد د مصئونیت تضمین نه شي کېدی. په کابل ښار

کې په میلیونونو خلک د غوره قوانینو د نشتوالي له کبله په غیر قانوني ډول ژوند کوي، ځکه چې یو شمېر سیمې لکه وزیر اکبر خان مېنه، دریمه او څلورمه کارته او داسې نورې د ښاروالۍ د نقشې له مخې جوړې دي، مګر ډېرې داسې سیمې هم شته چې د ښاروالۍ د پلان له مخې نه دي جوړې شوي او د ژوند تېرولو ډېر لږ امکانات هم ورته برابر نه دي.

که په ښاروالۍ کې کاري کفایت وای، نو په عاجله توګه به یې د نورو ځمکو د نقشه کولو کارونه تمام کړي وای او د قانوني جایدادونو د توزیع پروسه به یې د دې لپاره هم چټکه کړې وای، چې بېرته راستنېدونکو کډوالو په داسې جایدادونو باندې پانګونه کړې وای، چې شرعي او قانوني محفوظ حیثیت یې درلود او په اسانۍ سره یې ملکیت تثبیتېدلی شوای.

ښاروالۍ باید د ښار د هغو برخو په باب چې له لسیزو را په دېخوا په کې خلک ژوند کوي مناسب اقدام کړی وای، چې د هغوی جایدادونو قانوني بڼه غوره کړې وای. د داسې کشالو د هواري لپاره په ځینو هېوادونو کې ډېرې اغېزمنې لارې رامنځته شوې، چې له هغو تجربو څخه هم ګټه اخیستل کېدی شي. لکه د جاپان د نګویا ښاروالي چې داسې مسایل یې په بریالیتوب سره حل کړي دي او په خپله د کابل ښار اوسېدونکو هم د دې لانجو د هواري لپاره غوره وړاندیزونه کړي، چې د غور وړ دي او د اوسېدونکو، ښاروالۍ او نورو دولتي دوایرو تر منځ په تفاهم په کامیابۍ سره حل کېدی شي. مګر د کابل ښاروالي د بې کفایتۍ او فساد په داسې تیارو کې ډوبه ده چې نوره ترې د خلکو هیله پرې شوې او دا ښاروالي د ستونزو د

هواري کومه ګټوره لاره نه لري.

له همدې کبله ښاروالۍ ته اوس خلکو د چوروالۍ لقب ورکړی دی. دا چې عامه وجدان چور او چپاول نه مني، ځکه د زورواکو له خوا تالا شوي شېرپور ته چورپور وایي او دا ډېره حقیقي نومونه ده، ځکه شېرپور رښتیا هم د مفسدو دولتدارانو د لوړپوړو مامورینو له خوا چور شوی دی، د دولت اراکینو دا قیمتي ځمکه په څو چنده ارزانه بیه واخیسته او بیا یې یوه اونۍ وروسته پنځه بېسوېي نمره په ۱۲۰ زرو امریکایي ډالرو وپلورله. په وزیر اکبرخان مېنه او شېرپور کې په لسګونو داسې دلالان شته، چې پېرودونکي ته په لږه شېبه کې د ځمکې بیه څو چنده لوړه ښيي او کله چې همدا دلالان محاکمو ته ولاړ شي، نو د ځمکې قیمت څو چنده ټیټ ښيي چې په پایله کې یې د دولت مالیه ټیټه او ګټه یې د څو زورواکو جیبونو ته ولاړه شي.

که داسې عواملو ته له هره پلوه نظر واچوو، بیا هم همدې یوې پایلې ته رسېږو، چې له دولت سره د ولس د هوسا کولو لپاره کومه څرګنده طرحه او پلان نشته، بلکې برعکس له دولت څخه د شخصي او تنظیمي ګټو مورچه جوړه شوې او د دې منفي وضعې بدې اغېزې په ځانګړي ډول په ځوان نسل باندې تر نورو ډېرې ښکاره او جوتې دي، ځکه دولت د اصولو پر اساس نه دی ولاړ او کارکوونکي یې د پوهې او پرهېزګارۍ پر بنسټ نه دي مقرر شوي، بلکې پر ناروا لارو راغلي او د په کارپوه ځوانانو د رشد او پرمختګ مخه یې ډب کړې ده.

همدې ویجاړوونکي وضعیت ملي یووالي ته صدمه رسولې، ځکه د بن د پروسې په پیل کې ټول خلک په دې باور وو، چې په ولس کې لا هم د ملي یووالي روحیه پیاوړې ده،

بېلابېل قومونه تر خپله منځه خپلوي کوي، یو له بله سره په ولسي مسایلو کې همکاري کوي او هېواد تر دېرش کلنې جګړې وروسته د یووالي په لور روان شوی دی، مګر له بده مرغه د څو مغرضو اشخاصو د شخصي ګټو لپاره یو ځل بیا په ټول ولس د نهیلۍ څپه خپره شوې، په قومونو سیاسي سوداګري روانه ده او د ځوانو هلکانو او نجونو احساسات پارول کېږي، چې د خپلې خاورې نور اوسېدونکي پردي وبولي، د هغوی افتخارات تر خاورو لاندې کړي او ځانونه تر نورو لوړ وګڼي. څو پېړۍ وړاندې موږ دې نتیجې ته رسېدلي وو، چې که زه وایم چې زه یم او ته وایې چې ته یې، نه به زه یم نه به ته یې او که ته وایې چې ته یې او زه وایم چې ته یې، هم به زه یم هم به ته یې.

که څه هم په دغه ناوړه وضعه کې د ولس د راښکېلېدو لپاره نور ډېر عوامل هم پیدا شوي دي، خو اصلي ستونزه په سرچینه کې ده. د دولت کابینه د سرچینې په توګه په دغه فساد ککړه ده، ځکه د کابینې تر منځ په هغو اخلاقي اصولو او ښو قوانینو باندې اجماع نشته چې له مخې یې د دولت هر یو مامور د ټول ولس پر وړاندې ځان یو ډول مسؤول وبولي. د دولت یو شمېر لوړ رتبه اراکین په بشپړه بې عدالتۍ ټولې څوکۍ خپلې کورنۍ، قبیلې او قام ته ورکوي او که چېرې په یوه هېواد کې اداري جوړښتونه په دې ډول وي، نو هلته به څنګه خلک اعتبار وکړي چې موږ یو موټی ملت یوو.

د افغانستان خلک ټول د ترخو حقایقو په بنیاد یوې منفي اجماع ته رسېدلي دي، ځکه د کرزي صاحب تر انتخابېدو وروسته ټولو د ده د بریالیتوب هیله درلوده او فکر یې کاوه،

چې کرزی بايد پوه وي چې دی په سيالانو کې ولس بريالی کړی، نو بايد وپوهېږي چې ولس ريښه او دولت ونه ده. که ريښه مضبوطه وي ونه به استواره وي او بيا به په اسانۍ سره د ونې د شاخ برۍ کار تر سره شي.

مطلب دا چې جګړه ځپلي ولس بنسټيز اصلاحات غوښتل، خو له بده مرغه د دې برعکس دولت اصلاح شوې برخې هم په فساد ولړلې او کړې توره يې هم په خاورو ومنډله.

دې چارې نه يوازې زموږ ولس، بلکې زموږ نړيوال ملګري هم مايوس کړي او هغوی اوس فکر کوي چې افغانستان د جوړېدو نه دی. په نړيواله کچه د افغانستان دولت نن يو ځل بيا د ډېر ټيټ حيثيت څښتن دی. په هر نړيوال اخبار کې د افغانستان دولت د يوه کمزوري، غله او فاسد رژيم په نامه ياديږي. زموږ د ولس منفي ليدلوری نړۍ ته انتقال شوی او د نړۍ ډېر ستر دولتونه هم اوس فکر کوي، چې اوضاع له حده وتلې، خطرناکه او خرابه ده.

د ولس منفي ليدلوری د ستونزو د تشخيص لپاره لازمي دی، مګر د ناخوالو پر وړاندې يوازې د منفي ليدلوري په درلودو هم کومه بريالۍ پايله نه تر لاسه کېږي، ځکه د مرض تر تشخيص وروسته فوراً دارو په کار دي، يعنې د ستونزو تر پيدا کېدو وروسته د حل لپاره د ټول هېواد په کچه اوس يوې مثبتې ملي اجماع ته ضرورت دی، چې رامنځته شي او د ستونزو هواري ته په شريکه د حل لارې چارې ومومي. نو ځکه لازمه ده چې په راتلونکي فصل کې د مثبتې ملي اجماع د منځته راتګ پر لارو چارو بحث وکړو.

دویم فصل:

د مثبتې ملي اجماع په لور

موږ اوس یوې داسې دوه لارې ته رسېدلي یوو چې پوره څرګنده ده، یوه لاره د ځانځانۍ، شخصي ګټو او د ملت د نهیلیو خوا ته تللې، چې د ګوتو په شمېر خلک په کې د میلیاردونو ډالرو خاوندان کېږي او پاتې شاوخوا دېرش میلیونه ولس په کې په لوږه، تنده، فقر او بې امنۍ کې شپې سبا کوي. له بلې خوا به د افغانستان ګاونډیان له دې هېواده یو ځل بیا د بزکشۍ میدان جوړ کړي او زموږ دولت به په کې د نندارچي په حیث د خیر پر غونډۍ ناست وي، چې په داسې کېدو به افغانستان په لسګونو نور کلونه هم د بې وسۍ په یوه داسې ګرداب کې غرق وي، چې د حال او مستقبل په اړه به فکر هم نه شي کولی.

د دې دوه لارې بله لاره د ایمان، باور او یووالي لار ده. د ټینګ ایمان، یووالي او ریښتینولۍ درلودل هغه څه دي، چې کولی شي موږ د یوه قانوني او اغېزمن دولت خاوندان کړي.

د زماني په دې پړاو کې چې پر ټول هېواد د نهیلۍ ځپه خپره ده، کېدی شي چې موږ د یوې مثبتې ملي اجماع په تر سره کولو خپلې هغه شتمنۍ په ګوته کړو، چې له دا ډول ناوړو شرایطو

څخه هېواد ته د خلاصون لار پیدا کړو. موږ د دې توان لرو، چې د ثبات، سوکالۍ، اتفاق او ریښتینولۍ داسې لاره غوره کړو، چې جګړه ځپلی افغانستان په اسلامي نړۍ کې د اغېزمن دولت څرګنده نمونه وګرځوي. له دې بحران څخه د وتلو لپاره زموږ شتمنۍ کومې دي؟

الف- د اسلام مبین دین:

زموږ تر ټولو ستره شتمني د اسلام مبین دین دی. د افغانستان په سلو کې نږدې ۹۹.۹۹ وګړي د اسلام د سپېڅلي دین پیروان دي. هر وخت چې زموږ ولس د بهرنیو یرغلګرو تر تاړاک لاندې راغلی د اسلام د مبارک دین پر رسۍ یې منګولې لګولي او هېواد ته یې نجات ورکړی دی.

اسلام زموږ د ګران هېواد نړېدلی شیرازه ساتلې ده. په دې کې باید هېڅ شک نه وي، چې موږ مسلمانان وو، یوو او تر ابده به مسلمانان یوو. دا حقیقت موږ او نړۍ ته څرګند دی، چې اسلام د تشدد او ناروا ملاتړ نه کوي. دا چې نن ورځ د اسلام تر شعار لاندې څه کېږي دا زموږ خامي ده نه د اسلام. ځکه هر څوک چې په زور د چا پر حق خېټه اچوي دا د اسلام د اصولو، عقایدو او قوانینو خلاف عمل دی. اسلام تېری نه مني او تېری کوونکی د سزا وړ بولي.

څرنګه چې مو په تېر فصل کې ولوستل، عدالت د عبادت اساس دی او دا اساس زموږ په ټولنه کې ژورې ریښې لري، مګر زموږ ځینې وګړي په دې نه پوهېږي، چې د اسلام د ځلانده تمدن ډېرې پیاوړې څېرې زموږ په خاوره کې ټوکېدلې. د عباسیانو عصر چې د اسلامي تمدن یوه ډېره پیاوړې دوره وه،

موږ د یوه ملت په توګه د دې تمدن په را وستلو او استحکام کې خورا ستر رول لوبولی و.

د هارون الرشید او مامون الرشید په دوران کې له بغداد نه په بلخ کې د مدارسو شمېر زیات و. دا مطلب پروفیسر فیډریک سټار چې د امریکا د متحدو ایالاتو په یوه معتبر پوهنتون کې استاد دی، په ډېر وضاحت وړاندې کړی دی. د دغو مدارسو نصاب هغه مهال یوازې په دیني علومو پورې محدود نه و، بلکې ټول مضامین او علوم په کې شامل وو.

په عباسي دوره کې د ژباړې زیاتره مراکز د دولت له خوا تمویلېدل او هدف دا و، چې د نړۍ ټول علوم له نورو ژبو څخه عربي ژبې ته وژباړل شي، چې په دې بهیر کې زموږ د خاورې نامتو پوهانو زیات زحمت و اېست او د همدې ژباړو برکت و چې یوناني فلسفه ژوندۍ وساتل شوه او اروپا ته منتقل کړی شوه.

د همدې روښانه عصر په برکت صفر چې د هندوستان کشف و د دغو ژباړو له لارې له نورو هندي اعدادو سره چې په اروپا کې هم د عربي اعدادو په نامه شهرت لري، لومړی اسلامي نړۍ او بیا اروپا ته منتقل شول. رومي اعداد د عربي اعدادو په پرتله ډېر ستونزمن دي، ځکه د لیکلو پر مهال لیکوونکی اړ دی، چې ډېر توري سره یو ځای کړي او ارقام ارایه کړي مګر عربي اعداد په سادګۍ سره د ارقامو د ښودلو چاره ترسره کولی شي. همدا راز د الجبر کلمه له عربي ژبې څخه اروپا ته تللې ده. په اسلامي نړۍ کې ډېرې رسدخانې موجودې وې او علماوو په منظمه توګه د ځمکې، سپوږمۍ او سیارو څېړنه کوله. غزني د سلطان محمود په دوران کې نه یوازې د شعر

بلکې د علم ستر مرکز ګڼل کېده. د ځمکې د قطر د دقیقې محاسبې چاره تر اروپایي پوهانو شلور سوه کاله وړاندې د ابوریحان البیروني له خوا په ډېر بریالیتوب سره تر سره شوې وه. ابوریحان البیروني د طول البلد او عرض البلد په حساب زموږ د هېواد د ډېرو سیمو نقشې په دقیقه توګه جوړې کړې وې. له بلخي ابن سینا سره د البیروني د مکاتبې احوال دا په ګوته کوي چې دوی د خپلې فکري پراختیا په لاره کې د نړۍ له نورو تمدنونو څخه په ډار کې نه وو، بلکې د خپلې فکري پراختیا لپاره یې هر څه څېړل.

د مثال په ډول، کله چې البیروني د سلطان محمود په لښکرو کې هند ته ولاړ، هلته یې د هند د ژورو مطالعاتو د تر سره کولو په موخه سانسکریت ژبه زده کړه او په پایله کې یې د الهند په نامه یو ډېر ستر کتاب ولیکه، چې تر نن ورځې پورې هم ورته د نړۍ او هند عالمان په حیرانتیا ګوري، چې څرنګه د یوه تمدن عالم د بل تمدن رښتینی انځور په ډېره امانتدارۍ کښلی دی.

د ابوریحان، ابن سینا او نورو عالمانو اثار او کارنامې دا په ډاګه کوي، چې د تمدنونو تر منځ د ټکر او درز پیدا کول ناسم او ویجاړوونکی عمل دی او زموږ اسلامي ټولنه کولی شي چې د خپل پیاوړي تمدن په درلودو د نورو تمدنونو ښې برخې خپلې کړي او له بریاوو څخه یې ګټې واخلي.

حضرت عایشه(رض) فرمایي: "د ډېوې له رڼا ګټه واخلئ او دې ته مه ګورئ چې ډیوه د چا په لاس کې ده. "

اروپا چې په منځنیو پېړیو کې د ناپوهۍ په تورتم کې ډوبه وه، زموږ د اسلامي تمدن له بریاوو څخه یې ګټه واخیسته او د

پوهې پر لور روان شول. اوسنی دوره هم د عباسي او غزنوي دوران هغې ازادۍ ته اړتيا لري، چې د علم او معرفت دروازه دې د هر انسان پر مخ خلاصه وي.

د همغو ځلاندو دورو برکتو ، چې فکري سرحدونه پراخ او په پايله کې يو ستر حقوقي او فکري تمدن را منځته شو چې نن يې موږ په وياړ يادونه کوو.

په لومړي ګام کې دولتونه اړ دي، چې د خپلو وياړلو تمدنونو ساتنه او پالنه وکړي. کله چې موږ د اسلامي تمدن په ساتنه کې د خپلو ديني علمای کرامو رول ته په درنه سترګه ګورو ، نو په کار ده چې د هغوی د ژوندانه د بهبود لپاره هم په دولتي او هم په ملي کچه پام وکړو. جومات د الله(ج) کور دی، زموږ مسلمانه ټولنه په جوماتونو کې راټولېږي او د خدای تعالی(ج) خپل فرض ادا کوي.

د مخه مو ذکر کړه چې زموږ د کليو او ښارونو جامع جوماتونه زموږ د ټولنيزو پربکړو مراکز دي. هر کله چې پر هېواد باندې بد حالت راغلی، زموږ خلک د نظام او واکمن پر وړاندې په جوماتونو کې پرېکړو ته رسېدلي دي. په همدې ترتيب زموږ په ټولنه کې جومات د مساپرو او بېوزلو د مېلمه پالنې ځای هم دی.

همدا راز مساجد د علم هغه مرکزونه دي چې د علم د حصول لارويان په کې شپې ورځې تېروي او زموږ مؤمن خلک ورسره د خپل دسترخوان ډوډۍ شريکوي. زموږ ډېر نامتو علمای کرام لکه: استاد عبدالحی حبيبي، استاد ګل پاچا الفت، استاد عبدالشکور رشاد ، استاد بېتاب، استاد عبدالله قاري او نور ټول هغه شخصيتونه وو ، چې خپلې لومړنۍ زده کړې يې په

جوماتونو کې تر سره کړې وې.

زموږ په کليوکې د ملا صاحبانو ټولې دندې د قدر وړ دي او د ډېرو ټولنيزو خدماتو تر څنګ به په پخوا وختونو کې ملا صاحبانو د مساپرو ليکونه د هغوی کورنيو ته لوستل او د کورنيو حال احوال به يې مساپرو ته ليکلو. همدا راز ملا صاحبان د خپلو مواعظو او خطبو په ترڅ کې د سيمې او نړۍ ډېر مهم مطالب ولس ته وړاندې کوي او د ولس د اجتماعي شعور په وده کې ستر رول لوبوي، خو له بده مرغه تر اوسه پورې دولت د جوماتونو د انسجام لپاره کوم ځانګړی پروګرام نه دی وړاندې کړی.

زموږ د ملي يووالي او د اسلامي هويت د ساتنې لپاره دا ډېر مهم او ضروري اقدام دی، چې د جوماتونو د تقويت او د امامانو د ژوندانه د بهبود لپاره ځانګړی او مؤثر پروګرام وړاندې شي او له دوی سره د هر اړخيزې مرستې لپاره يو جلا ترتيب ونيول شي. پر حياتي اړتياوو سربېره بايد له ملاصاحبانو سره د ديني کتابونو او راډيويي او ټلويزيوني اسلامي خپرونو او نورو لوازمو په تيارولو کې مرسته وشي.

ب- اګاه ولس:

وايي چې کوټه وسوه، خو دېوالونه يې پاخه شول. زموږ ولس د جګړې په اور کې وسوځېده، خو فکري شعور يې وده وکړه او نن کولی شو ووايو، چې زموږ ولس يو اګاه او باخبره ولس دی او يو موثر او عصري نظام غواړي. په پخوانيو زمانو کې به د نظام د چلولو لپاره يو پاچا پيدا شو، چې غوښتل به يې خپلې موخې تر سره کړي، مګر ډېر ځله به پاچاهان نه توانېدل،

چې ملت ته د ټاکلو موخو په اړه قناعت ورکړي او کله چې به داسې ونه شول، نو بیا به یې یا په دولت کې موجودو چارواکو ته د قناعت د ورکولو هڅه کوله او یا به یې توري ته لاس کړ او په زور به یې پاچاهي پیل کړه. هر څو که دې چلند په ظاهره د یوه نظام بڼه خپلوله، مګر په ولس کې یې بنسټ نه شو ټینګولای. که چېرې یوه افغان شپانه ته شپو خولۍ پر سر کړئ یا ورته پتلون ور واغوندئ، نو په داسې کولو ترې، نه اروپايي انسان جوړېږي او نه یې خوي او مغز تغیر کولی شي. همدارنګه د زنده باد او مرده باد په شعارونو هم د هېوادونو ستونزې نه حل کېږي او د یوې فکري یا نسلي طبقې خلک هم نه یوازې دا چې نظامونه نه شي ټینګولی، بلکې د داسې حکمرانۍ پایلې ډېرې خطرناکې هم وي.

په افغانستان کې د ثور تر کود تا وروسته د خلقیانو او پرچمیانو د محدود اقلیت نظام او همدا راز د نجیب د حکومت تر سقوط وروسته د جهادي ډلو تر منځ تباه کوونکې جګړې ټول د هغو محدودو طبقو نظامونه وو، چې هېواد یې له بربادۍ سره مخ کړ. کابل یې ړنګ، دولت یې نابود او د ملي اردو په شمول د دولت ټول تشکیلات یې له منځه یووړل.

دا هېواد چې د ناګاهۍ په تیاروکې ډوب و، نن په کې وضعي بدلون موندلی او د نړیوالو احصایو مطابق ۹۱٪ نارینه او ۸۷٪ ښځې په پرله پسې توګه څلور راډیوګانې اوري.

همدارنګه ان د کلیو بانډو سپین ږیري تر ټولو زیات د هغو نړیوالو اخبارونو او مجلو سرمقالو ته غوږ نیسي، چې د راډیوګانو له خوا د دوی په محلي ژبو ژباړل کېږي. دا خبره د دې څرګندوی ده چې زموږ ولس که څه هم په زیاته پیمانه د سواد له

نعمته محروم دی، مګر بیا هم سیاسي پوهې او ټولنیز شعور یې د پخوا په پرتله ډېره وده کړې ده. دا خبره پر ځای نه ده، چې ټول باسواده خلک به پوخ سیاسي شعور ولري، ځکه ډېر داسې باسواده کسان وي چې اصلاً د سیاسي مسایلو له اورېدو سره یا علاقه نه لري او یا پرې نه پوهېږي، مګر هغه څوک چې د خپل هېواد د برخلیک په اړه فکر کوي، هغوی د دې پوهه لري چې له مسایلو څنګه ځانونه خبر او اګاه کړي. همدا دلیل دی چې زموږ خلک اوس د سیاسي جریانونو په اړه معلومات لري او په اړه یې قضاوت کول غواړي. د دې پوهې د منځته راتګ دلایل څرګند دي، ځکه په میلیونونو کلیوال، کوچیان او ښاریان له هېواده هجرت کولو ته اړ ایستل شول او هلته یې په ګاونډیو او د نړۍ په نورو لرې پرتو هېوادونو کې ډېرې نوې پدیدې ولیدې، نو ځکه ویلی شو چې دا اوس هغه پخواني خلک نه، بلکې له ډېرو تجربو سره هېواد ته راستانه شوي خلک دي.

د ملګرو ملتونو د مهاجرو د عالي کمېشنرۍ UNHCR د کارکوونکو د وینا له مخې کله چې په تېرو څو کلونو کې افغان کډوال له پاکستان او نورو هېوادونو څخه افغانستان ته راستنېدل، نو په هرو سلو کورنیو کې تر شپېتو زیاتو کورنیو ټلویزیون درلود او د نورو ارتباطي وسیلو تر څنګ ګڼ شمېر کورنۍ داسې وې چې کمپیوټرونه یې له ځانه سره هېواد ته راوړل، همدا راز په زرګونو ځوانانو په نورو سیمه ییزو او نړیوالو ژبو بلدیت حاصل کړی او ځانونه یې په بېلابېلو علومو سمبال کړي دي. که په تخمیني توګه له یوه میلیون څخه زیات افغانان په اروپا، امریکا او نورې نړۍ کې کډوال وي، نو دوی له یوې څخه تر لسو کورنیو پورې له خلکو سره اړیکي لري او دا

اړیکې د دې لامل دي چې تېرکال د یوه تخمین له مخې د غو افغانانو پنځه میلیارده ډالر یوازې د بن تر پروسې وروسته خپلو خپلوانو ته رالېږدولي دي.

له نېکه مرغه تر شپېتو زیاتې راډیوګانې د هېواد په هر ګوټ کې د نړۍ او هېواد په اړه معلوماتي مطالب خپروي، چې دا بهیر د ولس د خبرولو او اګاهۍ لپاره ډېره غوره سرچینه ګڼلی شو.

د ولس شریک درک ما ته د اساسي قانون په لویه جرګه کې هغه مهال څرګند شو، چې ما د مالیې وزیر په صفت د جرګې د تر دوو سوو زیاتو وکیلانو څخه پنځه، پنځه دقیقې د دوی د مؤکلینو غوښتنې واورېدې او د دوی غوښتنې مې تر اورېدو وروسته په ډېر غور وارزولې. د ټولو مثبته اجماع دا وه چې افغان ولس یو داسې معاصر، پیاوړي او اغېزمن دولت ته اړتیا لري چې وکولی شي ملت ته د یوه عصري دولت په توګه لازمې دندې تر سره کړي.

د نورو دندو ترڅنګ په اقتصادي برخه کې د استازو غوښتنې دا وې، چې ولس باید د یوه پیاوړي اقتصاد په درلودو د سوکالۍ خوا ته پل واخلي.

د سړک، برېښنا، اوبو، ښوونځي، روغتون او داسې نورو نه درلودل د ولس هغه ستونزې وې، چې ما یې د برابرولو لپاره هغه وخت یوه پانګه وسنجوله، چې له ۸۰ تر ۱۲۰ میلیارده ډالرو پورې پرې لګېدل. دا رقم لس تر شلو چندو پورې له هغې مرستې څخه زیات و، چې نړۍ یې افغانستان ته د ورکولو ژمنه کړې وه، مګر زموږ د جرګې ځېلي ولس یوه غوښتنه هم نامعقوله او ناسنجول شوې نه وه.

زما په غوښتنه نړیوال بانک پر افغانستان باندې د شوروي یرغل مستقیم او غیر مستقیم ویجاړوونکی اغېز اعلان کړ، چې د ثور له کودتا څخه د بن تر پروسې پورې یې افغانستان ته ۲۴۰ میلیارده ډالره تاوان اړولی و، مګر زموږ د خلکو غوښتنو د هغه تاوان نیمه برخه جوړوله، معنی دا چې زموږ خلکو په نیمه ډوډۍ قناعت درلود. ما د مالیې وزیر په توګه د ولس استازو ته، ځکه هغه ټول حسابونه وړاندې کړل چې غوښتل مې دوی خبر کړم، چې ستاسې غوښتنې پر ځای دي، مګر نړۍ دې ته نه ده حاضره چې دا ټولې غوښتنې ومنې. موږ ته په کار ده چې په هېواد کې ټول بنسټیز حرکتونه پیل کړو، چې په وسیله یې په حکومت او اقتصاد کې اساسي بدلونونه را منځته شي. ټولو استازو دا خبره ومنله او دا چې ما د دولت عواید مرکزي کړي وو، دوی په دې کار خپله خوښي وښوده او زما د دې اقدام هرکلی یې وکړ.

زموږ ولس هېڅ وخت د دولت د بنسټیزو اصلاحاتو د راوستلو طرحه نه ده رد کړې. هر ځل چې په ولس اعتماد شوی په ډېره حوصله یې تر غور وروسته دولت ته صلاحیتونه ورکړي دي، خو دا چې دولت د دې وړتیا نه لري چې د ولس له غوښتنو سره خپل پروګرام عیار کړي دا د دولت ستونزه ده، نه د ولس. ولس په الفاظو نه غولېږي، دوی هغه تخیلي باغونه ولیدل چې دوی ته د دولت د واکمنانو له خوا ښودل شوي وو او ولس ته د سوکاله ژوند پر ځای ناکراره مرګ ډالۍ کړی شو.

دا وخت ولس عملي طرحې او سالم عمل غواړي. ولس ته باید مراجعه وشي، چې له خپل کلي تر خپل هېواده دې د هېواد د عملي امکاناتو په چوکاټ کې د ټولنې لومړیتوبونه وټاکي او

دا چې په کومه طریقه عملي کېدی شي، ولس باید پرې وپوهېږي او نېغ په نېغه په ټول جریان کې ګډون وکړي، چې د هرې طرحې د عملي کېدو مدارج څرګند او بېرته یې ټول معلومات په منظمه توګه د ولس په اختیار کې وي. نو که داسې وشي د ولس اعتماد به یو ځل بیا پوخ شي او د یوه ملت په توګه به د ټاکلو موخو پر لور حرکت وکړي.

په سرحدي سیمو کې پروت ولس د هېواد د امنیت او ثبات په ټینګښت کې د پام وړ رول لوبولی شي. له همدې کبله باید دولت په جدي ډول خپلو سرحدي ولسوالیو ته پام واړوي، ځکه که یو اجنبي وغواړي چې د یوه هېواد د ملي یووالي څرنګوالی وڅېړي، نو لومړی د هغه هېواد سرحدي سیمو ته پام کوي او تر ټولو مخکې دا ګوري چې تر کومه بریده هلته زېربنایي امکانات لکه برېښنا، سړکونه او نور شته دي. که داسې څه په نظر ورشي، نو بیا یې له ښارونو سره پرتله کوي، چې د کلیوالو سیمو او ښارونو تر منځ د زېربنایي امکاناتو په شتون کې څومره تفاوت موجود دی. ایا په کلیو کې د ښارونو په شان روغتون، ښوونځی او نور اساسي بنسټونه شته او کنه، همدا راز چې کله د سرحدي سیمو خلک له سختۍ سره مخ شي، خپلې پلازمېنې او ولایتي ښارونو ته ځي او که ګاونډیو هېوادونو ته منډه اخلي. د سرحدي سیمو خلک کوم پیداوار او تولیدات لري او دا تولیدات چېرې پلوري. تر دې وروسته بیا له خلکو سره خبرې کوي او له هغوی نه په لومړي ګام کې دا پوښتنه کوي، چې ایا ستاسې په هېواد کې ټولنیز عدالت حاکم دی که څنګه. بله پوښتنه یې ښایي دا وي چې ستاسې ځوانانو ته د هېواد په پوهنتونونو کې د زده کړې لپاره څومره امکانات

شته دي؟

که موږ خپلو سرحدي سیمو ته ولاړ شو او همدا پوښتنې له خلکو وکړو، نو راته څرګنده به شي، چې زموږ سرحدي سیمې په ډېر بد حالت کې ژوند کوي. یوه اسانتیا نه لري او له محرومیت سره مخ دي. د مثال په توګه بدخشان، خوست، فراه، بادغیس، زابل، پکتیکا، فاریاب او نورو ټولو سرحدي سیمو ته د دې زمینه نه ده برابره شوې چې په هوسا توګه ژوند وکړي.

د ټولنیز عدالت له تأمین څخه علاوه نن ورځ سرحدي سیمو ته پام اړول له سیاسي او امنیتي لحاظه هم خورا مهم دي، ځکه که سرحدي ولسوالۍ مو بې وزله وي بې امنه کېږي او که هلته امن خراب شو، نو پلازمېنه او ولایات ورسره هم هغه مهال بې امنه دي. که د سرحدي ولسوالیو اوسېدونکي دولت خپل و نه ګڼي او فکر وکړي چې دوی یې پر وړاندې مسؤول نه دي، نو په هغه وخت کې د دولت وسله وال مخالفان په ډېره اسانۍ کولی شي چې له سرحدونو را تېر او په ښارونو کې امنیت ګډوډ کړي.

زموږ سرحدي ولسوالۍ ځانګړی ټولنیز جوړښت لري، چې زموږ دولتداران باید پرې په سمه توګه وپوهېږي. د مثال په ډول، په خوست ولایت کې قومي اربکي یو خاص بنسټ دی چې د قوم له خوا جوړېږي او د امنیت چارې سمبالوي. ځاځي او منګل قومونه داسې قومي تړونونه لري، چې د هغو په وسیله امنیت ټینګېږي او په روانې ګډوډۍ کې همدا اوس ددې دواړو سیمو امنیت تر ډېرو نورو سیمو بهتر دی، خو د محرومیت له قوي احساس سره مخ دي. ما ته څه موده وړاندې د ځاځیو د سیمې یوه اوسېدونکي وویل: "تېرکال موږ له لېسو څخه ډېر شاګردان فارغ کړل، مګر د ګوتو په شمېر ځوانان هم د کانکور

له ازموينې وروسته کابل پوهنتون او يا کوم بل پوهنتون ته پرې نه ښودل شول. "

په عمومي ډول زموږ سرحدي ولسوالۍ په امنيتي لحاظ بې د قومونو او مجاهدينو له فعالې ونډې اخيستو نه خوندي کېږي، ځکه مجاهدين او قومي خلک ښه پوهيږي چې له کوم لوري څخه کوم خطر پېښېدی شي.

دولت ته په کار ده، چې ټولنيز تشکيل ته په پام سره په سرحدي ولسواليو کې د ثبات او امنيت د ټينګښت لپاره داسې يو پروګرام وړاندې کړي، چې د ولس په مشوره ټول لازم ترتيبات ونيول شي.

موږ بايد له ولايتي ښارونو او پلازمېنې څخه همېشه له خپلو سرحدي سيمو سره تماس ولرو او د دې لپاره ټليفون د دې عصر يوه مهمه وسيله ده. د مخابراتو او معلوماتي ټيکنالوجۍ په برخه کې پيسې شته خو د عملي اقدام لپاره مؤثر کار په کار دی.

پر مخابراتو سربېره بايد سرحدي ولسواليو ته په څو نورو برخو کې هم ځانګړې پاملرنه وشي.

لومړی: ځوان نسل ته د مناسبې ونډې اخيستنې په منظور بايد په کابل او نورو عمده ښارونو کې په ډېرو مجهزو وسايلو سمبال داسې ليليه ښوونځي جوړ شي، چې د بشپړ شفافيت له مخې ورته نجونې او هلکان د ازموينو له لارې راشي او په هر اړخيزه وده يې عمده پانګونه وشي.

دا چې د سرحدي سيمو نجونې او هلکان له ملي او بين المللي امکاناتو څخه ګټه واخلي په کار ده، چې دې سيموته په لومړي ګام کې بربښنا ورسول شي او سرحدي ولسواليو ته د

بربښنا رسول بايد ملي لومړيتوب وګڼل شي. که چېرې په اول قدم کې کورونو ته بربښنا رسول ممکن نه وي، په کار ده چې جوماتونه، مکاتب او کلينيکونه په بربښنا سمبال شي، چې د لېسو زده کوونکي وتوانېږي له ثبت شويو درسي ټايپونو او بعيدو درسونو څخه استفاده وکړي او هم د جوماتونو امامان او طالبان وکولی شي د اسلامي علومو په برخه کې له نړيوالو پروګرامونو څخه برخمن شي.

هغه سرحدي ولسوالۍ چې لا هم په کې څه نا څه ځنګلونه او ورشوګانې شته بايد په سمه توګه يې ځنګلونه او ورشوګانې وساتل شي. نړيوالو تجربو ښودلې، چې په هغو سيمو کې چې اقليمي شرايط مساعد وي هلته بيا هم ځنګلونه شنه کېدی شي.

که غواړو چې د سرحدي سيمو ځنګلونه شنه شي، نو هلته بايد د کار شنه قوه را منځته شي او لومړيتوب ولري.

هر کال زموږ سرحدي ولسوالۍ د سېلابونو په څپو کې خپلې کرنيزې ځمکې، څاروي او ان انسانان له لاسه ورکوي، ځکه موږ د اوبو د مهار کولو او ذخيره کولو منظم ترتيب نه لرو. که چېرې د غرونو په لمنو کې د اوبو د ذخيره کولو سم ترتيبات ونيول شي، نو په هغه صورت کې د بربښنا د توليد او د کرنې د پراختيا لپاره ترې اغېزمن کار اخيستل کېدی شي.

په سرحدي ولسواليو کې بې روزګارو خلکو ته د کار پيدا کول ډېر مهم دي. که د ولسواليو په کچه د شرايطو تر منځ سم تشخيص وشي. په ډېره اسانۍ کولای شو د کار فرصتونه ايجاد کړو، د بېلګې په توګه، په هغو ولسواليو کې، چې معدنونه شته، له معدني موادو يې د نورو وسايلو د جوړولو د بهير په پيلولو سره خلکو ته خورا ډېرې نوې کاري زمينې برابرېدی شي

او په هغو ولسواليو کې چې د زېربنا د جوړولو امکان وي هلته زېربنايي فعاليت د کارونو د پيدا کېدو باعث کېږي.

ج- طبيعي پانګه:

زموږ ثروتمنه خاوره که له يوې خوا د جګړو له کبله د فقر تر کرغېړن سيوري لاندې ده، له بله پلوه پخپله سينه کې د معدنونو ستره شتمني لري. د امريکا د جيولوجي د سروې ادارې د خپلو دقيقو څېړنو او مطالعاتو په پايله کې دا څرګنده کړه، چې د افغانستان پرېمانه معدنونه د دې وړ دي چې د نشه يي توکو پر ځای د اصلي اقتصادي فعاليت ځای ونيسي. د دې سروې پر بنسټ ځينو ښودل شويو امکاناتو ته لا اوس هم کېدی شي هيله ولرو. د هېواد په شمال کې د شبرغان ګاز له ډېرو کلونو څخه شته، مګر د ګاز په برخه کې په دغې سيمه کې څو نورې داسې زېرمې هم شته چې د روسانو د هغه وخت تر تخمين څو ځلې غني دي. بله مهمه خبره دا ده چې ښايي د پکتيکا ولايت په کتواز سيمه کې د شبرغان په اندازه د ګاز يوه بله لويه سرچينه موجوده وي.

همدا راز په هلمند کې د ګاز د پيدا کېدو امکانات ډېر دي، مګر دا هغه وخت څرګندېږي، چې موږ په دغو سيمو کې څاګانې وباسو او د ذخايرو شته والی په نښه کړو. که چېرې د کتواز د ذخيرې شته والی تثبيت کړو د هېواد پلازمېنې لپاره به يې پايلې ډېرې په زړه پورې وي، ځکه که غواړو کابل او يا نورو هغه ښارونو ته چې له هندوکش څخه دې لوري ته پراته دي ګاز ورکړو، نو د شبرغان له لارې راغلی ګاز په ډېره لوړه بيه تمامېږي. په داسې حال کې چې د کتواز له لارې په ډېره اسانۍ

دې ښارونو ته د ګاز نل ليکې رسېدلای شي. له شبرغان څخه کابل ته يوازې د ګازو په نل ليکه باندې ۴۰۰ ميليونه امريکايي ډالر لګښت راځي او دا چې د هندوکش له لوړو څوکو راتېرېږي د موسمي شرايطو له کبله له ډېرو زيانونو سره مخ کېږي، مګر له کتواز نه ټولو هغو ښارونو ته د ګاز انتقال ډېر اسان دی چې د هندوکش د غره دې لوري د هېواد جنوب خوا ته پراته دي.

د ګازو په موجوديت کې به د افغانستان د ټرانسپورټ راتلونکي پاليسي هم په اساسي ډول په ګازو دربدلي وي، موږ بايد هغه وخت په تېلو مصرف کېدونکې پيسې د ګازو د ايجاد په لاره کې ولګوو.

د تاريخي شاليد په رڼا کې ويلی شو، چې د افغانستان زياتره دولتونه يوازې د کاغذونو پر مخ جوړ شوي دي او د يوه کاغذي سند په توګه پاتې دي، ځکه زموږ د ولس هغه برخه چې په درو او باندو کې ژوند کوي د خپل ټول تاريخ په اوږدو کې په يوه ګوله ډوډۍ پسې کله هندوستان ته تلل او کله به د نړۍ بل سر ته، مګر هغه برخه چې بهر ته تلای نه شوه، هغوی به له مجبوريته په ښارونو کې واړول.

په تېرو لويو جګړو کې د افغانستان د کليو او باندو استازي ډېر ژر په دې خبره پوه شول، چې بدخشان، دايکندي، غور، نورستان، کونړ، پکتيکا، فارياب، باميان، ارزګان او سرپل مشترکې ستونزې لري. پر دغو ستونزو سربېره دلته وېره شته، چې لوږه، قحط او نور افات راشي، مګر د تاريخ له پلوه د دولت تر ټولو کمه پراختيايي او عادي بودجه په دغو غرنيو ولايتونو کې مصرف شوې ده، نننۍ جيولوجي سروې داسې انځور وړاندې کوي چې په همدغو يادو شويو سيمو کې ستر طبيعي

ذخایر پراته دي. د بدخشان په لاجوردو او د پنجشیر په زمردو له پخوا پوهېږو، مګر اوس دا هم ویل کېږي چې د هندوکش په درو کې تر ۴۰۰ پورې نور داسې غني معدنونه هم شته چې نړۍ ورته زیاته اړتیا لري او په هر لحاظ د دې سیمې څېره بدلولی شي.

که فعال او اغېزمن دولت وای، نو دا سیمې، چې په تاریخي لحاظ یې ډېر ستونزمن ژوند تېر کړی په هوسا، بسیا او سوکاله سیمو بدلېدلی شوې. په دې سیمو کې د معدنونو په موندلو زمونږ د ولس خلکو ته د یوه ښه انساني ژوند چاپېریال برابرېږي او دولت کولی شي چې له دغو عوایدو څخه په لاس ته راغلو پیسو د کونډو، یتیمانو، بېوزلو، معلولو او خپلو ټولو وګړو ژوند بهتر کړي.

یوازې د قیمتي عناصرو د معقولې استفادې په اساس هم کېدی شي، چې زمونږ د خلکو ژوند او روزګار ښه شي.

د ساري په توګه، که زرګري عصري شي او نړۍ ته د عصر او زمان په غوښتنو برابر مصنوعات ولېږل شي، ویل کېږي چې له پنځو لکو نیولې تر یوه میلیون پورې انسانانو ته معقول او ابرومندانه کار پیدا کېدی شي.

افغانستان د ټولې سیمې د اوبو د تولید مرکز دی. کونړ، امو، هلمند، کابل، بلخاب، کوکچه او مرغاب هغه مهم سیندونه دي، چې زمونږ له خاورې سرچینه اخلي، خو مونږ په خپل وطن کې له تندې مرو. نه د ښښلو پاکې اوبه لرو او نه د اوبه خور لپاره اوبه شته، مګر زمونږ سیندونه ګاونډیانو ته په میلیاردونو لیټره اوبه ورکوي او مونږ تر اوسه د خپلو اوبو یوازې ۱۰٪ مهار کړې دي. هر کال د وچکالۍ عذاب زمونږ

حیوانات وژني او د بارانونو له امله زمونږ خلکو ته په میلیونونو ډالرو تاوانونه اوړي.

د نړۍ اقلیم په چټکۍ بدلېږي، د نړۍ هوا ورځ تر بلې په تودېدو ده او که چېرې د دې بلا مخه و نه نیوله شي، نو لرې نه ده چې د اوبو بیه په نړۍ کې تر تېلو هم لوړه شي او که داسې وي، نو مونږ باید د اوبو هر څاڅکی د برېښنا او کرنې د تولید د لوړولو په منظور وساتو، ځکه دا زمونږ شدیده اړتیا ده چې باید پرې وپوهېږو.

څرنګه چې یو کلی د چینې د اوبو په وېش باندې یوې موافقې ته رسېږي، همدا ډول باید ګاونډي هېوادونه هم د اوبو د عادلانه وېش لپاره یوه اصولي موافقه وکړي. مونږ د هلمند د اوبو پر سر له ایران سره یوه موافقه لرو او د دې موافقې په چوکاټ کې کېدی شي ډېر اغېزمن ګامونه واخلو.

د کجکي د برېښنا بند د جوړولو په دویمه مرحله کې د هېواد سوېلي ولایتونو ته په دوامداره توګه برېښنا رسېږي، چې دا په هر اړخیزې پراختیا کې ستر رول لوبولی شي.

اوسني نړیوال شرایط دا مني چې د ځینو طبیعي موادو د کارونې لپاره باید منظم سیمه ییز تیاری ونیول شي، ځکه دا هم حقوقي او هم عملي اړخونه لري. د بین الدول حقوقو د اصولو پر اساس د دولتونو مشترکو ګټو ته په پام باید داسې څېړنې وکړو، چې له مذاکراتو څخه تر مخه مو د خپل ملي منفعت د تأمینېدو لارې هوارې کړې وي او په ډېره معقوله او منظمه توګه وکولی شو، چې خپل حقوق ثابت کړو او بیا یې ژر تر ژره په پروګرامونو او پروژو بدل کړو.

معادن او اوبه زمونږ د طبیعي پانګې ستره برخه جوړوي، خو

پوښتنه دا ده چې موږ د کومو موخو د تر سره کولو لپاره څه ډول بشري پانګې ته اړتیا لرو او دا پانګه څرنګه تولیدولی شو؟

که لږ تېر وختونه او نن ورځ پرتله کړو د لیکوالۍ په ساحه کې ستر مثبت بدلون راغلی دی. د افغانستان په بېلابېلو ولایتونو او سیمو کې ادبي بهیرونه او ټولنې فعالې دي، مستقلې مجلې، اخبارونه، اونیزې او په سلګونو کتابونه بې له دې چې څوک یې سانسور کړي چاپېږي، ځوانو خویندو او ورونو ډېر خلاق استعدادونه پیدا کړي دي.

د هېواد وتلی شاعر او لیکوال ښاغلی محمدصدیق پسرلی چې د یوې درنې ادبي کورنۍ هم معنوي او هم حقیقي پلار دی، وایي چې په پښتو شعر او ادب کې ډېر لوی فکري انقلاب راغلی دی، نو که ژبه د افهام او تفهیم وسیله وبولو، ویلی شو چې نن ورځ موږ هم په پښتو او هم په دري ژبو کې دا وسیله موندلې او لیکوال مو په اسانۍ سره کولی شي چې دا وسیله په مثبته توګه وکاروي. زما په فکر دا به د افغانستان په ټول تاریخ کې لومړی ځل وي، چې لیکوال بې له کوم سانسوره په ازادانه ډول کولی شي چې د دولت او دربار له امکاناتو پرته خپل مستقل ادبي او فرهنګي فعالیتونه ولري. هغه هم په داسې حال کې چې ډېرو لیکوالو ته اوس خپلې دغه هڅې د یوې مړې ډوډۍ ګټلو زمینه هم برابروي، نو اوس که چېرې لیکوال او شاعر د خپلې ټولنې هنداره بولو، نو موږ ډېره شفافه او رڼه هنداره لرو. که د اوسني دولت څېره په دې هنداره کې پیکه ښکاري دا د دولت د څېرې بدرنګي ده نه د هنندارې ستم ظریفي.

موږ تر اوسه کومه د پام وړ ګټه نه ده اخیستې. ځنګل زموږ هغه ستره طبیعي پانګه ده چې موږ ورڅخه ډېره ناوړه او ناچیزه ګټه اخیستې.

په تېرو دوو پېړیو کې مو ډېر پراخ ځنګلونه له منځه وړي، خو تر اوسه مو کوم ګام نه دی اخیستی، چې نوي ځنګلونه څرنګه منځته راوړو. په کونړ ولایت کې د بدامنۍ له کبله ډېر ستر ځنګلونه په بې رحمانه توګه له منځه وړل کېږي او ګټه یې بهرنیو هېوادونو ته انتقالېږي، مګر د کونړ خلک یوې مړې ډوډۍ پسې د سیمې ګوټ، ګوټ ته رسېدلي دي.

د یوې مثبتې ملي اجماع په راتګ زموږ طبیعي پانګه زموږ د ملي هوساینې وسیله ګرځېدای شي، خو د یوه فاسد دولت په شته والي کې به زموږ د هېواد طبیعي پانګه تالا والا شي او د کونړ د ځنګلونو په څېر به پرې څو داړه ماران نور هم وپړسېږي او ملت به همداسې خوار پاتې شي.

د- بشري پانګه:

له افغانستان څخه بهر په نړۍ کې د دې هېواد په اړه داسې یو انځور وړاندې شوی، چې افغانستان بشري پانګه نه لري، نو ځکه باید د هر کار د تر سره کولو لپاره بهرني متخصصین راشي او د دې هېواد هره پراختیایي طرحه دې د هغو له خوا ترتیب شي. په دې کې شک نشته چې موږ د څو لسیزو جګړو په ترڅ کې په زیاته پیمانه بشري پانګه له لاسه ورکړې او تر ننه پورې هم د هغې پانګې د جبران لپاره په مناسبه توګه کار نه دی شوی، خو دا خبره هم د منلو نه ده چې وویل شي دلته هېڅ بشري پانګه نشته.

په (۱۳۸۱هـ ش) کال ډېر کم شمېر افغانان په کمپیوټر، انګلیسي ژبې او نورو تخنیکي مسایلو پوهېدل او هغوی هم په پېښور کې په نادولتي سازمانونو، د ملګرو ملتونو په اداره او یا هم په خصوصي سکتورونو کې کار کاوه، مګر اوس له نېکه مرغه دا شمېره د دولت له امکاناتو پرته خپله دې ټولنې یوې لوړې کچې ته پورته کړې او په ډېرو افغان ځوانانو کې دا پوهه ښکاري چې د کمپیوټر په برخه کې د ډېرو مهمو سکتورونو د رامنځته کولو په کار کې مرسته کولی شي چې د نړۍ د دې غني سکتور له ښېګڼو او مالي ګټو څخه خپل ولس برخمن کړي.

یو افغان ځوان چې په نړیوالو سیالیو کې یې څو ځلې مهم مډالونه ترلاسه کړي، د کمپیوټر داسې پروګرامونه جوړ کړي، چې له خلکو سره، بې له دې چې په کومه خاصه ژبه پوه شي، د کمپیوټر په زده کړه کې مرسته کوي. دغه ځوان ښاغلی اسرار احمد کریمزی نومېږي او د کمپیوټر یوه انګرېزي-پښتو ډېکشنري یې جوړه کړې، چې په پخوا زمانو کې یې خورا ډېر لګښت غوښته او د جوړولو کار به یې د مستقلو کاري کمېټو له خوا لسیزې وخت نیوه.

دا وخت زموږ ستونزه د بشري پانګې د نه درلودلو له کبله نه، بلکې له دغې پانګې څخه د مؤثرې ګټې د نه اخیستو له امله ده. د هر اړخیزې ودې لپاره د بریښنا نه لرل زموږ تر ټولو لویه ستونزه ده او زه په همدې هېواد کې لږ تر لږه شپږ داسې بریښنا پوهان پېژنم، چې د ټولې نړۍ په کچه پرې حساب کېدی شي، خو یو یې هم د بریښنا په عرصه کې دولت نه دی مقرر کړی او په دې هېواد کې له ډېرې لوړې پوهې سره بیا هم محروم ګرځي.

نړیواله مرسته د هر جګړه ځپلي هېواد اړتیا وي، خو دا

معنی نه لري چې نړیواله مرسته ګوندې هرومرو ګټوره وي. دا وخت زموږ په ښارونو کې د لنډمهالو کورسونو، ورکشاپونو او سیمینارونو لړۍ پیل شوې او له بهر څخه په سلګونو بې تجربې ځوانان، له کاره لوېدلي سپین ږیري، متقاعد عسکر او نور بې روزګاره بهرنیان زموږ هېواد ته د دې کورسونو د عملي کولو لپاره راځي، خو نه یې خورد ګټه معلومه ده او نه اغېز او په میلیونونو د مرستې پیسې بېرته له ځانه سره بهر ته وړي.

تر اوسه پورې په میلیونونو ډالر د بشري پانګې د ظرفیت د لوړولو په منظور لګول شوي، خو زموږ یو پوهنتون هم نه یوازې په نړیواله کچه بلکې د سیمې له یوه پوهنتون سره هم د سیالۍ وړ نه دی. که یوازې په کابل پوهنتون باندې له ۲۰۰ څخه تر ۳۰۰ میلیونو ډالرو پورې پانګونه شوې وای او درسي نصاب یې په سمه توګه جوړ شوی وای، نو اوس به نومړی پوهنتون د بشري پانګې د تولید په یوې فابریکې بدل شوی وای او پنځه کاله وروسته به یې په کال کې له پنځو زرو څخه تر لسو زرو پورې کارپوه او متخصص افغانان ټولنې ته تقدیمولی. د معترضې په توګه به دلته یو څو جملې عرض کړم، کله چې زه د کابل پوهنتون رییس وم، هغه مهال ما غوښتل چې حد اقل په کال کې ۵۰۰۰ تنه د وخت د غوښتنو مطابق ځوانان وروزم. د دولت رییس ته وزیران او سلاکاران ورغلل او شکایت یې وکړ، چې یو لوی مصیبت را روان دی، موږ له یوه اشرف غني څخه پوزې ته راغلي یوو، دا چې هر کال ۵۰۰۰ نور اشرف غنیان پیدا شي بیا به له دوی سره څه کوو. همدا دلیل و، چې دولت د پوهنتون د بنسټیزو اصلاحاتو مخنیوی وکړ او د پوهنتون د پراختیا کارونه هماغسې بې خونده پاتې شول.

زموږ د ټولو پانګو وده په ثبات پورې تړلې ده. ثبات او عدالت د قانون له حاکمیت څخه منځته راځي، مګر امنیت یې ستر اصل دی. همدا نن زموږ ټولنه د امنیت په برخه کې کافي بشري پانګه لري، خو له دې پانګې څخه دولت نه یوازې ګټه نه اخلي، بلکې په لوی لاس کوښښ کوي، چې دا پانګه بې اغېزې کړي. د مثال په ډول، د یوه اټکل له مخې **۱۳۵** زره افسران تنقیص شوي چې ډېر مسلکي او مجرب کسان په کې شته، مګر نن یا بېکاره ګرځي او یا په داسې کارونو بوخت دي چې هغه د غیر مسلکي وګړو له خوا هم تر سره کېدی شي. په داسې حال کې چې دا مسلکي افسران بېکاره ګرځي، په لسګونو زره غیر مجرب او بې مسلکه کسان د پولیسو په نام نهاده قواوو کې په لوړو څوکیو کارکوي، نو په همدې دلیل زموږ د ولس قضاوت دا دی، هغه څوک چې د نه مسلکیتوب په بهانه لرې کړی شوي دي مسلکي کسان دي او هغه څوک چې د مسلکي توب په بهانه مقرر شوي دي، هغه خلک دي چې د قومي، سمتي او نورو روابطو له لارې د ملي اردو او ملي پولیسو لیکو ته ورغلي دي.

دا خبره پر ځای ده چې ننۍ د ځوانو کارمندانو په روزنه پیسې لګوي او دا زموږ اړتیا هم ده، خو تر څنګ یې باید موږ د لنډ مهال لپاره د خپلو مجربو تربیه شویو افسرانو څخه هم د ښارونو او لویو لارو د امنیت ساتلو په برخه کې ګټه واخلو. د دغو افسرانو په برخه کې هم باید د مکافات او مجازات اصل په پام کې ونیول شي او هغه کسان چې د ملت او بیت المال په شتمنۍ یې تېری کړی د پولیسو یا اردو لیکو ته پرې نه ښودل شي، خو ګڼ شمېر هغه کسان چې د ملت په پیسو تربیه شوي باید د ملي ګټو د امنیت ساتلو لپاره ترې کار واخیستل شي.

همدا راز هغه مجاهدین او مجاهد قوماندانان چې د هېواد د پولو په ساتنه او د کلیو او بانډو د امنیت په خوندي کولو کې یې زیار ایستی دی، هم میدان ته راوستل شي او په دې برخه کې ترې ګټه واخیستل شي.

هـ- ټولنیزه پانګه:

په افغانستان کې په خپلې ژمنې وفا، اعتماد او نېک نوم ځانګړې پانګه ګڼل کېږي.

یو څوک کولی شي چې په خپلې ژمنې د وفا کولو او په ټولنیزو ارزښتونو د پوهېدو له کبله په دې ټولنه کې په نېک نامه یاد شي. زموږ په ټولنه کې له پخوا راهیسې دوه طبقې د نېک نامه او لوړ عزت څښتنې وې، چې یوه یې دیني او مذهبي عالمان وو او دویمه طبقه خلک قومي مشران او سپین ږیري وو.

پر هېواد د بهرني تجاوز پر وړاندې دې دواړو طبقو ډېرې سترې کارنامې کړې دي. هغه وخت چې د ایران رژیم د هرات له ښاره محاصره تاوه کړه، د هرات خلکو کفنونه پر سرونو وتړل او د دښمن پر وړاندې یې مبارزه وکړه. د بلخ یو نامتو دیني مشر چې صوفي اسلام نومېده له ترکمنو، ازبکو، هزاره ګانو او تاجکو سره یو ځای د هرات په لور وخوځېد او هغې جګړې ته یې چې مشري یې یار محمد خان الکوزي کوله، د خپلو ورونو په مرسته ور ودانګل. توریالی، صوفي اسلام په همدغه مقدسه او هېوداپاله جګړه کې شهید شو، چې مزار یې اوس هم د غیورو هراتیانو د عقیدت مرکز دی.

کله چې انګرېزانو په هېواد حمله وکړه او افغان دولت ماتې

وخوره، نو د جهادي لښکر مشري ملا مشک عالم پر غاړه واخیسته، چې هغه وخت یې عمر ۹۰ کلونو ته نږدې و. نو موږ ی وتوانېده چې انګریزان مات او هغه طرحه چې افغانستان یې تجزیه کاوه له منځه یوسي.

دیني عالمان د پېړیو په اوږدو کې د خپلو نېکو کارنامو ډېر ژوندي مثالونه لري او روحانیون زموږ په ټولنه کې همېشه د حکومتي سیاست د منلو او نه منلو حدود ټاکي.

ولسي او قومي مشران هم څوک د کلي، څوک د ولایت او څوک د ټول هېواد په کچه نېک او ویاړلی نوم لري. له انګرېزانو سره په لومړۍ جګړه کې د دوی اتفاق وکولی شول د انګریز مسلح قوتونه له پښو وغورځوي. وزیر محمد اکبرخان، میر مسجدي خان کوهستاني، امین الله خان لوګری او نور ټول مشران په دې وتوانېدل چې د انګریز متجاوز لښکر ته ماتې ورکړي.

په سلګونو نور داسي مثالونه هم شته چې یادونه یې وکړو. د میوند د جګړې په ډګر کې د هرات او نورو سیمو غونډونو چې د افغانستان د هر خېل او قوم خلک په کې وو لویه تاریخي سوبه وکړه.

زموږ د ولس او ولسي مشرانو د بریالیتوب کارنامې ډېرې دي، خو اصلي خبره دا ده چې ټولنیزه پانګه چې قومي او دیني مشران دي، زموږ په هېواد کې اعتبار لري او زموږ په ټولنه کې د ثبات د ټینګښت او د خلکو د ګډون د حتمي کولو لپاره تر ټولو ستره سرچینه ګڼل کېږي.

زموږ پر ټولنیزه پانګه په تېرو څو لسیزو کې ډېر ځله یرغل شوی. د ثور تر کودتا وروسته د یادو شویو دوو طبقو په زرګونو

غړي بندیان، شهیدان او یا د وطن پرېښودو ته اړ کړی شول. د دغو طبقو خلک یا له هلیکوپټرو څخه ژوندي ګوزار کړل شول او یا په زندانونو کې ژوندي په ډله ییزه توګه په بیلډوزرونو ښخ کړل شول. دا چې دیني عالمان او قومي مشران د دې هېواد د ملا تیر دی، نو ځکه دښمنانو په بېلابېلو پلمو په همدې طبقو حملې وکړې او کوښښ یې وکړ چې دا دواړه طبقې له پښو وغورځوي، ځکه هغوی پوهېدل چې د دې ټولنې طبیعي قوت په همدغو دوو طبقو پورې منحصر دی.

په افغانستان کې د یوې سراسري مثبتې ملي اجماع راوستل د دغو دواړو طبقو د فعال ګډون او زحمت په نتیجه کې شوني دي. بېړنۍ لویې جرګې او د اساسي قانون لویې جرګې د سیاسي مشروعیت په راوستلو کې د ټولنیزې پانګې اهمیت په ډاګه کړ، ځکه په دواړو لویو جرګو کې ملي مثبته اجماع تثبیت او د دې زمینه یې برابره کړه، چې د بن پرېکړې عملي کړي، خو له بده مرغه هغه مشروعیت چې د هغو جرګو استازو درلود، په ولسي جرګه کې په هغه پیمانه رامنځته نه شو. دولت هم ونه توانېده چې له ولسي جرګې او ولایتي شوراګانو څخه د ملت د انسجام لپاره کار واخلي.

په ولس کې د کرایي مشرانو اصطلاح عامه شوه، ځکه څو کرایي کښ مشران دولت ته ور وپېژندل شول چې په خپل کور کې هم له اعتبار څخه خلاص دي او په ولس کې ذره وزن نه لري او د ملي مسایلو د هوارۍ پر ځای یې خپلو شخصي ګټو ته ملا وتړله او په ناروا ګټو اخیستو بوخت شول.

د مثبتې ملي اجماع یوه برخه به دا وي چې هغه اصول څرګند شي چې پر بنسټ یې ولسي او دیني مشران د دولت له خوا منل

کېږي، چې دوی به له دولت او ولس سره د څرګندو مسؤولیتونو او صلاحیتونو په رڼا کې کارکوي او د دواړو تر منځ به د یوه مؤثر ارتباطي پل په توګه رول لوبوي.

په افغانستان کې د دولتدارۍ پنځه مرحلې دي: کلی، ولسوالي، ښاروالي، ولایت او دولت. دا پنځه مرحلې باید په زنځیري توګه د ټولنیزې پانګې پر اساس یو له بل سره ونښلي، چې په هره مرحله کې باید څرګند حقوقي او قانوني صلاحیتونه او مسؤولیتونه وي چې د خلکو د ونډې اخیستو رول د ټولنې د هوساینې لپاره تضمین شي.

ما د ملي پیوستون د پروګرام وړاندیز ځکه وکړ، چې په کار کې مشروع مشرتابه په خپله د خلکو له خوا وټاکل شي او هرکلی د دې صلاحیت ولري، چې د اسلامي مشورې او حساب ورکونې د اصولو پر بنیاد له یوې خوا څخه کلي د پیسو لګولو او پرېکړې صلاحیت ولري او له بلې پلوه به دولت ته حساب ورکړي. دا تجربه هم ځینې بریالیتوبونه لري او هم په کې یو لړ ستونزې منځته راغلي چې ستونزې یې باید لرې کړی شي.

بریالیتوبونه یې دا دي چې په کلیو کې کوم سم مشر په خپله د کلیوالو له خوا ټاکل شوی هلته ډېرې پروژې په سمه توګه پلې شوې دي. انتخابي مشران ځانونه د کلیو مسؤول ګڼي او په ملي کچه د کلیو مؤثر استازیتوب کوي.

د دې پروګرام عمده ستونزه بیا د همدې دولت اراکینو رامنځته کړې، ځکه چې د خپل اثر له رسوخ څخه په ناوړه استفادې سره یې پروژې یا خو لوټمارو قراردادیانو ته ورکړې دي او یا یې په انتصابي ډول د کومې مخورې کورنۍ نا اهله کسان د مشرتابه په مقام کې راوستي دي او پر کلیوالو یې

داسې پروژې منلي چې هغوی ته د منلو وړ نه وې.

که غواړو چې د اغېزمنې حکومتدارۍ بنسټونه پیاوړي شي، نو لازمه ده چې د ولس برخې اخیستنې ته جدي پام وشي او په دوامداره توګه وارزول شي او د حکومتدارۍ په هره مرحله کې باید د ولس ګټې تأمین شي.

د نادولتي سازمانونو (NGO) او بهرنیو قراردادیانو په پرتله د ملي پیوستون پروګرام لا تر اوسه هم ډېر بریالی دی، مګر د دې پروګرام د بریالیتوب اصل ټولنیز اعتماد او ولسي پیوستون دی، چې د دولت او ولس په منځ کې باید د حقوقو او وجایبو یو پیاوړی او څرګند ټولنیز قرارداد موجود وي، چې ټولنیزه پانګه په همدې توګه وده او پراختیا موندلی شي.

و- مالي پانګه:

زموږ په هېواد کې دا وخت تر نورو وختونو پیسې ډېرې شوي، خو مالي پانګه کمه شوې او یا ورڅخه منفي ګټه اخیستل کېږي. ځینې خلک فکر کوي چې پیسې ګوندې کټ مټ مالي پانګه ده، مګر د پیسو او مالي پانګې تر منځ توپیر شته، ځکه مالي پانګه اقتصادي پراختیا راولي او خلکو ته کاري زمینې پیدا کوي، مګر پیسې ډېر ځله ښایي ولګول شي، اما دا نه وي څرګنده چې هر اړخیز اغېز یې ګټه لري او که تاوان.

د پیسو لګولو دوه ځایونه، فیشني ودونه او فیشني کورونه دي. زموږ ځینې بډای هېوادوال د خپلو زامنو په ودونو کې په یوه شپه یا یوه اونۍ کې په لکونو او ځینې یې ان په میلیونونو ډالر لګوي، دا پیسې زیاتره د هوټلونو او ارایشګرانو جیبونو ته ځي، مګر په ټولنه باندې یې ډېر بد اغېز ښندلی دی.

قوانینو د اجرا او تنظیم تضمین وکړي او له طبیعي پانګې څخه د روا ګټو اخیستو زمینه برابره کړي چې د ټولنیزې او بشري پانګې پراختیا او پیاوړتیا ته شرایط برابر شي.

د پیسو شته والی څو مثبت اړخونه لري: اول دا چې نن په یو شمېر ولایتونو کې پیسې شته چې دا زموږ په تاریخ کې یو نوی پړاو دی، ځکه پخوا به پیسې یوازې په ښارونو کې وې، د مثال په ډول، د تیموریانو په دوره کې په هرات ښار کې پیسې وې. د احمدشاه ابدالي په دوره کې کندهار ښار ته پیسې راټولې شوې وې او په همدې ترتیب کابل ښار په مختلفو دورو کې پیسې درلودې، مګر اوس نه یوازې دا چې پیسې په هغو ښارونو کې شته چې د پخوانیو امپراتوریو مرکزونه وو، بلکې اوس کلیو او بانډو ته هم رسېدلي دي.

د کونړ په غرني ولایت کې او سمهال پلازې جوړې شوې، په بدخشان کې هم اوس پیسې شته خو په هېواد کې د دې پیسو سرچینه ځینې ځای مشروع او ځینې ځای نامشروع ده. په دې کې شک نشته چې د اپینو له لارې هم یوه برخه خلک میلونران شوي دي، اما دا هم د یادولو وړ ده چې په تېرو ۷ کلونو کې له هېواده بهر افغانانو په میلیاردونو ډالر خپلو خپلوانو ته رالېږلي دي. د یوه تخمین له مخې د خوست ولایت ۳۵۰۰۰ کسان د اماراتو د العین په ښار کې مزدوري کوي. دې خلکو په تېرو شلو کلونو کې ډېرې پیسې خوست ولایت ته رالېږلي، چې د نوموړي ولایت خلک پرې ګوزاره کوي.

له تخار ولایت څخه ډېر ځوانان ایران ته د مزدورۍ لپاره تللي دي او دوی هم خپلو کورونو ته پیسې رالېږي. د هېواد په د ننه کې هم یو شمېر خلکو په مشروع توګه پیسې تر لاسه کړې.

که چېرې د کابل ښار د هوټلونو په پیسو باندې شرکتونه، فابریکې او نورې تولیدي او خدماتي مؤسسې جوړې شوې وای، نو اوس به په لسګونو زرو ځوانانو ته مناسب روزګار په لاس ورغلی وای.

زموږ په هېواد کې د ځمکو او کورونو بیه زموږ له اقتصادي وضعیت سره هېڅ اړخ نه لګوي. دا چې په کابل او شاوخوا نورو سیمو کې د ځمکې د یوه جریب بیه له ۱۵۰۰۰ ډالرو څخه نیولې بیا تر ۲۰۰۰۰۰ ډالرو پورې رسېږي، دا د دې معنی لري چې پیسې د پانګونې معقوله لار نه لري. په هغه ولایت کې چې د کرنې یو جریب ځمکه په کال کې یوازې یو فصل حاصل ورکوي نو ۱۵۰۰۰ ډالر به په څومره وخت کې وګټي.

مجلل کورونه زموږ د ملي ثروت نښه نه، بلکې زموږ د اقتصادي کمزورۍ علامت دی. که په هېواد کې انسجام وي د دا ډول زرو کورونو په لګښت لس زره کورونه یا اپارتمانونه جوړېدای شي، چې د ژوند ټول اساسي امکانات به پکې برابر وي او د کورونو کرایې به یې دومره راټیټې کړي، چې د عام ولس زور به هم پرې رسېدای شي.

که چېرې په افغانستان کې څوک پانګونه غواړي، نو د کور کرایه ورته غټې مالي ستونزې جوړوي او همدا لامل دی چې موږ نه شو کولی خپلو لسګونو زرو بې روزګاره ځوانانو ته کارونه پیدا کړو، همدا راز که چېرې نه توانېږو، چې خپلې په میلیاردونو پیسې په مالي پانګه بدلې کړو، نو څرنګه به خپل مرکوني اقتصاد ته وده ورکړو او څرنګه به په نړۍ کې د سیالۍ خاوندان شو.

یو اغېزمن دولت هغه دولت ته وایي چې وکولی شي د

ډېر شمېر خلک د قراردادونو د اخیستو له لارې سرمایه دار شوي. سوداګري، دوکانداري او داسې نور شغلونه هم د پیسو په تولید کې رول لوبوي او ویل کېږي چې اوسمهال په ټول افغانستان کې نږدې ۵۰۰۰۰ کسان ډالري تنخواې لري چې دا هم د پیسو زېرمې غښتلې کوي. خو له بده مرغه زموږ پیسې زموږ له هېواده اوس هم بهرته انتقالېږي او زموږ سوداګرو نه یوازې دا چې له ایران، پاکستان او مرکزي اسیا څخه افغانستان ته پیسې نه دي انتقال کړي، بلکې لا هم له افغانستان څخه خلیجي هېوادونو ته په منظمه توګه پیسې انتقالېږي.

په (۱۳۸۷ هـ ش) کال کې یو اټکل شوی او دا ثابتوي چې په شپږو میاشتو کې تر یو میلیارد ډالرو زیاتې پیسې له افغانستان څخه دوبۍ ته انتقال شوې دي. یو شمېر افغانانو په دوبۍ کې هغه وخت پیسې په جایدادونو بندې کړې چې جایدادونه د لوړ قیمت اوج ته رسېدلي و، مګر په نړۍ کې د مالي بحران د راتلو له امله اوس د هغو کورونو او جایدادونو بیه ډېره راپرېوتې ده او دوی ته یې دروند مالي زیان ور اړولی دی. دا چې ولې له افغانستان څخه پیسې د فرار په حالت کې دي، دلیل یې څرګند دی او هغه دا چې اوسنی دولت نه د خلکو د مال ساتنه کولی شي او نه د سر او کله چې څوک خپل ځان او مال په خطر کې ویني نو حتمي ده چې له هغه ځایه به پښې باسي.

همدارنګه د دولت کمزوري د دې لامل شوې چې نه شي کولی پیسې په پانګه بدلې کړي او یا داسې تشبث ته زمینه برابره کړي چې خلک په ازادانه توګه خپلې مالي سرچینې پیاوړې کړي.

د ټولو یادو شویو پانګو مرکزیت په بنسټونو پورې تړلی او بنسټونه د یوې کامیابې مشرۍ په موجودیت کې پراختیا او ټینګښت مومي او یا دا چې یو بریالی مشرتابه کولی شي د پانګې د پراختیا بنسټونه رامنځته کړي.

زموږ د ولس منفي لیدلوري دا څرګنده کړې چې له دې ټولو پانګو او فرصتونو سره، سره هم اوسنی دولت په دې نه دی توانېدلی چې بنسټونه رامنځته او پیاوړي کړي. په راتلونکو فصلونو کې به په دې بحث وکړو چې د دولت، اقتصاد او د ملي هویت بنسټونه څنګه رامنځته کېږي او څنګه پیاوړي کېدی شي؟. د افغانستان په ځانګړو شرایطو کې خورا مهمه ده چې په نړیواله همکارۍ او انسجام باندې هم خبرې وکړو.

درېیم فصل:

د معاصر دولت څرنګوالی

الف- د زور او قوت استعمال:

د دولت په اړه چې لومړی کوم ټکی ذهن ته راځي هغه زور دی، ځکه چې له یوې خوا د تاریخ په اوږدو او له بلې پلوه په وروسته پاتې هېوادونو کې همېشه یوه وړه ډلګۍ د زور له لارې ځان قدرت ته رسوي او دولتي اقتدار تر لاسه کوي، مګر د دولت په معاصره پېژندنه کې د زور له لارې منځته راغلي دولتونه معاصر نه ګڼل کېږي.

د یوه عصري دولت تر ټولو منلی تعریف د قانون واکمني ده. په تېر فصل کې مو ولوستل چې موږ د یوه ملت په توګه د سترو پانګو خاوندان یوو، مګر تر اوسه مو ترې نه لازمه ګټه اخیستې او نه په دې توانېدلي یوو، چې دا پانګې په یوه مناسب چوکاټ کې تنظیم کړو، ځکه چې زموږ په هېواد کې د قانون د پانګې کمی دی او قانون داسې چوکاټ دی چې ټولې پانګې په ترتیب سره راټولوي، تنظیموي او تشکل ورکوي.

د قانون د واکمنۍ او حاکمیت نښې نښانې دا دي چې په لومړي ګام کې د قوت استعمال ته چوکاټ جوړوي، یعنې د خلکو پر وړاندې د وسله والو ځواکونو د صلاحیتونو او

مسؤولیتونو حدود ټاکي، زور هغه مهال په یوه مشروع قوت بدلېږي چې د استعمال حدود او انسجام یې د قانون له خوا وضاحت ولري.

که قوت بې له کوم روا دلیل څخه وکارول شي، نو په دولت کې له مسؤولو چارواکو په فوري ډول پوښتنې کېږي. که نولسمې پېړۍ ته وګورو دا به راته څرګنده شي، چې په دې پېړۍ کې د دولت او قوت استعمال ورو-ورو د قانون په چوکاټ کې راغی، خو د دواړو نړیوالو جګړو په ترځ کې د قوت استعمال په ځینو اروپایي هېوادونو کې ناقانونه بڼه پیدا کړه، د دې ناقانونۍ پیل لومړی په روسیه کې وشو او وروسته په اسپانیا کې د کورنۍ جګړې له کبله ډېر ملکي وګړي ووژل شول او په همدې ترتیب د فاشیزم او نازیزم له خوا په میلیونونو انسانان شکنجه او له منځه ولاړل.

د دې فجایعو دویمه برخه بیا په شلمه پېړۍ کې په جاپان او اروپا کې تکرار شوه، خو په همدې وخت کې په تدریجي توګه د قوت استعمال قانوني بڼه ومونده او اوس د دې هېوادونو وګړو ته دا د باور وړ خبره نه ده، چې ګوندې د دوی پوځونه دې د دوی پر ضد استعمال شي.

ب- ملکي او اداري صلاحیتونه او وجایب:

د دولت ملکي او اداري صلاحیتونه او وجایب د قانون په بنیاد تعینېږي.

په یوه هېواد کې چې دولت حاکم وي د دولت د مامور مکلفیت د ملت پر وړاندې څرګند وي او نه شي کولی چې د دولت له څوکۍ نه د خپل ځان، کورنۍ او دوستانو په ګټه کار

واخلي. همدا راز د دولت قانون د هېواد په ټوله اراضي بې له کوم تغیر څخه یو رنګ عملي کېږي.

که چېرې د یوه حکومت اداري تسلط د هېواد په ډېرو سیمو کې ونه چلېږي هغه ته معاصر دولت نه شو ویلی، ځکه د اداري تسلط معنی شدید مرکزیت نه دی. هر هېواد له اداري پلوه مختلفې درجې لري، د ساري په توګه، کلی، ولسوالي، ښاروالي، ولایت او مرکز عامې اداري طبقې یا تقسیم بندی دي، مګر د دې اداري طبقو تر منځ اړیکي یو له بله توپیر لري او همدارنګه د هر یوه واحد، صلاحیتونه د قانون له پلوه په بېلابېلو هېوادونو کې مختلف دي، خو مهمه دا ده چې د هر یوه واحد، صلاحیتونه په قانون کې څرګند شوي وي او په هغه حالت کې چې د قانون په تعبیر کې ابهام وي، وګړي او مسؤولین کولی شي چې دا ابهام یوازې له قانوني لارې څخه توضیح کړي.

په وروسته پاتې هېوادونو کې د قانون او عمل تر منځ فاصله یوه ستونزه ده. مثلاً په افغانستان کې ټول دولتي عواید مرکزي بنه لري او د اساسي قانون پر بنیاد باید په یوه واحد مرکزي حساب کې جمع او درج کړی شي او ټول لګښتونه هم له همدې واحد حساب څخه تر سره او هر کال د عوایدو او لګښتونو تفصیلي حساب ولسي جرګې ته وړاندې شي خو بدبختانه داسې نه کېږي او ډېر شمېر والیان په خپل سر له سوداګرو څخه په ناقانونه توګه پیسې اخلي او دا چې دوی په قانوني توګه د دې پیسو اخیستو حق نه لري، نو ځکه ویلی شو چې قانون تر پښو لاندې کوي. که چېرې د دولت د واحد حساب شرط نه وای او والیانو په قانوني توګه د پیسو ټولولو اجازه

درلودای نو بیا به دا هم یو قانوني عمل ګڼل کېده خو بې د قانون له اجازې داسې کړنه د قانون ماتونې څرګنده بېلګه ده.

ج- د قانون پر بنیاد د اقتصادي چارو تر سره کول:

ټولې اقتصادي معاملې باید د قانون پر بنیاد تر سره شي. د اسلام په مبین دین کې له ډېر پخوا څخه فردي ملکیت پېژندل شوی او باید له هر ډول تېري او تجاوز څخه په امن وي او دا د دولت دنده ده چې خلکو ته د دوی د ملکیتونو د ساتنې ډاډ ورکړي. که چېرې خلک د خپل جایداد په تحفظ باندې ډاډ ونه لري، نو دوی اړ کېږي چې له نورو لارو چارو کار واخلي او له دولت څخه علاوه د خپل مال او ملکیت د ساتنې په لټه کې شي. د دولت له خوا د شخصي ملکیتونو د ساتنې او هغو ته د ازادۍ ورکولو یو ستر مثال د مایکروسافټ د سافټویر جوړولو کمپنۍ ده. ښاغلی بېلګېټس چې تل د نړۍ په پنځو پانګوالو کې شمېرل کېږي د خپل فکر سرمایه یې په کار واچوله او د کمپیوټر د سافټویر جوړولو له کبله یې ډېره پانګه تر لاسه کړه. که چېرې دولت د سافټویر جوړول شخصي پانګه نه ګڼلی او یا یې د دې پانګې تحفظ د ځان فرض نه ګڼلی، نو ممکنه نه وه چې بېلګېټس دې د دومره سترې پانګې څښتن شي.

په همدې ډول که د نویو داروګانو کشف ته پام واړوو، د خصوصي شرکتونو له خوا په سلګونو میلیونو ډالر د نویو داروګانو په کشف او څېړنه لګول کېږي، شرکتونه دا لګښت ځکه کوي چې ډاډه دي، د همدې دوایانو له سوداګرۍ څخه به په څو چنده لوړه ګټه تر لاسه کړي.

د قانون له محافظت نه علاوه هم انساني کوښښ او څېړنه

معنوي قيمت لري، ځکه موږ د سترو عالمانو، کاشفانو او څېړونکيو د څېړنو او کشفياتو قدرداني کوو، خو د نولسمې پېړۍ په وروستيو او د شلمې پېړۍ په پيل کې د نويو قوانينو طرحه کېدل د دې لامل شول چې دغه معنوي ارزښت ته د مادي پانګې د ګټېلو زمينه هم برابره کړي او دا قانوني نوښت د دې باعث شو چې انساني کوښښ ته خلک د مادي سرمايې په توګه هم وګوري.

د- د قانون تغير:

د قانون د حاکميت يو ستر شاخص دا دی چې د اړتيا پر مهال د قانون د تغير لپاره قانوني لاره وي او اهميت يې دا دی چې قانون هم دومدار تغير او بدلون ته اړتيا لري. که چېرې د قانون د تغير لپاره څرګند او ټاکلي بنسټونه، نه وي، نو قانون نه شي کولی چې له ټولنيزو بدلونونو سره همګام پر مخ ولاړ شي. د مثال په ډول، د امريکا د متحده ايالاتو د جوړېدو له پيل څخه تر اوسه پورې د دوی قانون نه دی بدل شوی. دليل يې دا دی چې د دې هېواد ستره محکمه کولی شي، چې قانون د شرايطو د تغير پر اساس باندې تعبير کړي.

د ډېرې مودې لپاره د تورو او سپينو وګړو توپير ته محاکمو قانوني بڼه ورکړې وه، مګر هغه وخت چې يو ستر ټولنيز حرکت د ټولو وګړو د مساوات غوښتنه وکړه، ستري محکمې هغه ټول قيودات لرې کړل چې د وګړيو تر منځ د برابرۍ مانع وو.

په فرانسه کې د امريکې په پرتله د نظام په شکل باندې موافقه نه وه. څو-څو ځله جمهوريت، امپراتوري او شاهي نظامونه يو پر بل پسې راغلل او ولاړل او تر دې چې کله

جمهوري نظام په اصل شکل باندې منل کېده اساسي قانون څو واري تغير وکړ، ځکه د دولت د صلاحيتونو په اړه بېلابېلې مفکورې موجودې وې. د فرانسې اوسنی اساسي قانون د دوی په پنځم جمهوري نظام پورې اړه لري.

تر دويمې نړيوالې جګړې وروسته په اروپا کې د دولت د صلاحيتونو د تغير په باب ستري تجربې رامنځته شوې. جرمني او فرانسې په نولسمه پېړۍ کې پر فولادو او د ډبرو پر سکرو ستري شخړې وکړې، ځکه هر يوه غوښتل چې عمده معادن دې د دوی تر تسلط لاندې وي، خو د دوی ډېر مدبر سياستوال تر جګړې وروسته دې پايلې ته ورسېدل چې د دغو معدنونو شريکه کارونه به دا شخړې هوارې کړي، نو ځکه يې د فولادو او ډبرو سکرو يوه ګډه اتحاديه جوړه کړه او د دې بريالۍ تجربې له برکته يې اول شريک مارکيټ تر لاسه کړ او بيا يې په اروپا کې د اروپا اتحاديه رامنځته کړه. په اروپا کې هر هېواد ځانګړي سرحدات درلودل او په لومړي سر کې به چې کله يو اروپايي له يوه اروپايي هېواده بل ته تللو، نو اړ به و چې پيسې بدلې کړي او پاسپورټ ولري، مګر نن زياتره هغه خلک چې د اروپايي اتحاديې په چوکاټ کې ژوند کوي حق لري، چې په ازاده توګه له يوه هېواده بل ته سفر وکړي او که وغواړي په اسانه توګه هلته کار هم کولی شي.

له انګلستان او يو څو نورو هېوادونو پرته نور ډېر هېوادونه يو پولي واحد لري او د دې پر ځای چې جلا بانکونه ولري اوس د اروپا د پولي سياست ټول اختيار د اروپا له مرکزي بانک سره دی.

په اروپا کې د قانون د حکومت ستره نښه د اروپا د عدالت

محکمه ده. د اروپا د براعظم وګړي حق لري چې د خپلو حکومتونو له لاسه عریضې همدې محکمې ته وړاندې کړي او دولتونو هم منلې چې د دې محکمې پرېکړې د منلو او تطبیقولو وړ دي.

د قانون حاکمیت دوې مهمې برخې لري، چې یوه یې د بشپړو قوانینو تقنین او توشیح ده. که قوانین په ناسمه توګه تقنین شي، کولی شي خلکو ته د اسانتیا پر ځای ستونزې پېښې کړي. د ناسمو قوانینو بده پایله موږ په افغانستان کې څو ځلې لیدلې ده، په زیاترو وروسته پاتې هېوادونو کې چې کله نوی قانون رامنځته شي نو له زړو قوانینو سره په تضاد کې وي، چې د دې تضاد د لرې کولو لپاره قانوني لاره ګونګه وي. نو له همدې کبله د ډېرو قوانینو موجودیت د وضاحت پر ځای ابهام او پېچلتیا رامنځته کوي، چې ډېرې ستونزې ترې پیدا کېږي او رشوت خور دولت له دغو تضاداتو څخه په ګټه اخیستو کولی شي، متضادې پرېکړې وکړي او متضاد سیاستونه پلي کړي. نو د تقنین اهمیت او د قانون پر مسودو باندې غور کول او د هغوی عملي اړخونو ته پام کول د قانون د راوستلو او پلي کولو لپاره ډېر ارزښت لري. همدا دلیل دی چې اوس د مقننه، اجرائیه، او قضایه قواوو تر منځ تفکیک او توپیر په یوه نړیوال اصل بدل شوی دی.

هره قوه ځانګړي صفات لري د ځانګړو مهارتونو له مخې ورته بشري قوه تاکل کېږي، چې هره برخه په بریالیتوب سره پر مخ ولاړه شي.

د قانون د حاکمیت بله ځانګړنه د قوانینو پر وخت اجرا کول دي. که چېرې د هېواد قوانین هر څومره اعلی او پر ځای وي خو

که د اجرا او عملي کېدو له پلوه په کې سستي وشي، نو بیا هم د خلکو باور نه شي تر لاسه کولی او د قانون د حاکمیت ښېګڼې په بدګڼو بدلوي. لکه په زمبابوې کې چې د رابرت موګابې له خوا قانون تر پښو لاندې شو.

په زمبابوې کې د قانون له مخې ولسمشر باید د عمومي ټاکنو له مخې راشي. ولس هم په دې اصل اجماع درلوده. کله چې په لومړي پړاو کې د ده رقیب ټاکنې وګټلې موګابې ونه منلې او د دویم دور ټاکنو غوښتنه یې وکړه. په دویم دور کې یې دولتي مامورین د سوټې په زور اړ کړل، چې صندوقونه د ده لپاره ډک کړي. همداسې وشول چې موګابې دوه پښې په یوه موزه کې کړې او د خپل قدرت د ناروا دوام لپاره یې قانون تر پښو لاندې کړ. د موګابې له خوا د قانون ماتولو پایله دا شوه، چې د سویلي افریقا یو کرنیز او شتمن هېواد په تېرو څو کلونو کې په یوه فقیر او ناداره هېواد بدل شو.

د پیسو د پړسوب سلنه یې تر یوه میلون لوړه شوې او په سلو کې نږدې دېرش وګړي یې نورو ګاونډیو هېوادونو ته په کډه کولو مجبور شوي دي.

نړیوالو تجربو ښودلې چې په قانوني بنسټ د مشرتابه بدلون د ټینګښت لپاره ځانګړی ارزښت لري. په هغو هېوادونو کې چې د دولت د مشرتابه د بدلون قانوني موده نه وي څرګنده او منظم سیاسي حزبونه فعال نه وي، هلته مستبد واکمنان د نوي او ځوان مشرتابه د پیاوړتیا لپاره پانګونه نه کوي، ځکه دوی وېره لري چې نوی مشرتابه به د دوی د ناروا قدرت لړۍ ختمه کړي. د نامشروع قدرت دغه غریزه د نویو او فعاله انسانانو پر وړاندې ستونزې جوړوي او د دې موقع نه

ورکوي، چې په ټولنه کې تبارز وکړي، مګر په هغو هېوادونو کې چې د قدرت قانوني میعاد معلوم وي په طبیعي ډول نوي لیډران وده کوي.

د امریکا د متحدو ایالاتو د ولسمشرۍ د دوو دورو محدودیت له یوه پلوه او د دوو مقتدرو احزابو موجودیت له بله پلوه د دې زمینه برابره کړې، چې هر څلور کاله وروسته یوه نوې څېره رامنځته شي او دا ټولنه د سوکالۍ پر لور سوق کړي.

د ښه او غوره قانون یوه بله نښه دا ده، چې د دولتي ارګانونو د دندو لوایح به ټاکلي او کاري تداخل به په کې نه وي. ځکه هر څومره چې په یوه هېواد کې د وزارتونو او مستقلو ارګانونو شمېره ډېره وي په هماغه اندازه کاري تداخل رامنځته کېږي او ستونزې زیاتېږي. د ساري په توګه، که چېرې په یوه کرنیز هېواد کې د کرنې په ساحه کې پنځه وزارتونه کاري تداخل ولري، نو هر وزیر به فکر کوي چې اصلي مسؤولیت او صلاحیت له ده سره دی او دا ډول ستونزې په اسانۍ یو دولت له پښو غورځولی شي، ځکه هره پرېکړه چې د یوه وزارت له خوا کېږي بل به یې ردوي او کومه قانوني مرجع به نه وي، چې د دوی صلاحیتونه په ګوته کړي، نو په دې حالت کې دولت چپه وبولئ.

یو بل علت هم چې د دولت د بې اغېزې کولو لامل کېږي هغه مستقل ارګانونه او محلي دوایر دي، چې د خپلو صلاحیتونو په وضاحت پخپله هم نه پوهېږي او کاري تداخل یې د سترو اختلافونو باعث ګرځي، چې په نتیجه کې د ملت کارونه ځنډېدلي او نېمګړي پاتې شي. د دې ژوندۍ مثال په وروسته پاتې هېوادونو کې فیډرالیزم او فیډرالي نظام دی. په پاکستان

کې فیډرالي نظام منل شوی، خو په عمل کې هلته د همدغو ګډوډیو او اختلافاتو په نتیجه کې بیا-بیا نظامي ځواک د حاکمیت واګې اخلي او په دې توګه نظام مرکزي بڼه غوره کوي.

مګر په هندوستان کې بیا د دې بر عکس ولایتونه د قانون له مخې د پرېمانه اختیاراتو خاوندان دي او ډېرې پرېکړې په خپله د قانون په چوکاټ کې پخپله تر سره کوي. د قانون او عمل د فرق پر بنیاد باید وویل شي، چې مرکزیت او عدم مرکزیت دواړه هم منفي او هم مثبته بڼه غوره کولی شي او حتمي نه ده چې یو یې مضر او بل یې ګټور وي.

په هغو فدرالي نظامونو کې چې قانون نه عملي کېږي مرکزیت منفي اغېز لري، ځکه قانون سیمه ییزو ارګانونو ته په یوه چوکاټ کې ډېر صلاحیتونه ورکوي، خو په عمل کې فدرالي وزارتونه د یوه سخت مرکزیت بڼه غوره کوي او لازم امکانات سیمه ییزو ارګانونو ته نه ورکوي.

په هغو هېوادونو کې چې په قانوني ډول دولت مرکزي وي او قانون پلی نه شي والیان او ولسوالان په بې وزلو خلکو ناروا حکمراني چلوي، چې دا د ملوک الطوایفۍ عصري بڼه ګڼلی شو او نن زموږ هېواد په همداسې حالت کې دی.

د قانون د حاکمیت غوره مثال سویډن دی. که څه هم په سویډن کې د قانون له مخې نظام مرکزي دی، خو سیمه ییز ارګانونه په قانوني ډول پراخ اختیارات لري.

هدف دا دی، چې فدرالي او مرکزي نظام د فورمول له مخې نه مثبت دي او نه منفي او یا دا چې هم مثبت کېدای شي او هم منفي، ځکه دواړه ښایي بېلابېلو شرایطو ته برابر وي، یعنې په یوه هېواد کې به مرکزي نظام مناسب وي او په بل کې ښایي

فدرالي نظام مؤثريت ولري، خو د بريالیتوب اصل بيا هم په قانون باندې عمل کول او د قانوني صلاحيتونو او مسؤوليتونو په وضاحت پورې اړه لري.

هر څومره چې په يوه هېواد کې د قانون حاکميت ټينګ شي په هماغه پيمانه سياسي کړه وړه د قانون چوکاټ ته برابرېږي، مګر په هغو هېوادونو کې چې د قانون حاکميت نه وي او هدف دا وي چې د قانون حاکميت دې رامنځته شي، نو د نظام پر جوړښت باندې سياسي اجماع کول خاص اهميت لري او دا سې اجماع په ځانګړي ډول بايد په جګړه ځپليو هېوادونو کې په دې دليل رامنځته شي، چې څرګنده کړي د هېوادني سياست حدود کوم دي؟ د ملي ګټو بريدونه څنګه تعينيږي؟ او هغه اشخاص چې د سياست په ډګر کې لوبېږي يو له بل سره د کومو اصولو پر بنياد سيالي کوي او تر ټولو مهمه دا چې دوی ولس ته په کومه سترګه ګوري.

که يو سياستوال خپل ولس ته د يوې داسې وسيلې په سترګه ګوري چې يوازې خپلو موخو ته ور باندې ځان ورسوي، نو هلته بيا د ثبات ټينګښت او د قانون پلي کول ناممکن دي. ځکه ولس منحيث ولس وسيله نه شي کېدی، بلکې غوښتنې او پېرزوينې يې د نړۍ د بل هر مهذب ولس په څېر وي چې غواړي سوکاله ژوند ولري او بچي يې تر دوی پر مخ ولاړ شي.

که مطرح سياستوال او دولتداران په دې سرخلاص کړي، چې ولس د نظام رېښه او سياستوال يې څانګې دي، نو بيا بايد دا هم زده کړي چې ونه به د عدالت پر بنياد وده کوي او کله چې داسې وي نو بيا هغه اصول عملي کېږي، چې پر بنسټ يې سياست د مثبت تغير وسيله ګرځي او د يوه باثباته او منل شوي نظام پايه ټينګوي.

ځلورم فصل:

د معاصر دولت دندې

دولت کومه اپلاتوني پدیده نه ده، چې تعریف یې له ابتدا څخه تر انتها پورې ثابت پاتې شي او که چېرې په داسې تعریف پسې وګرځو، چې په هر زمان او مکان کې عملي بڼه ولري، نو هېڅ وخت به کومې ځرګندې نتیجې ته ونه رسېږو.

دولت ته باید په کوم ډول وګورو؟ د دې لپاره چې دا پوښتنه ځواب کړو په کار دي چې د قدرت په دوو بڼو باندې تو پیر ته قایل شو.

د قدرت یوه بڼه دا ده، چې (الف)، (ب) اړ کوي چې د ده حکم ومني ځکه د (الف) په لاس کې داسې وسایل او امکانات شته چې (ب) ورته اړتیا لري، نو ځکه (ب) د (الف) اراده مني، خو سره له دې چې (ب) به په زړه کې خوښه نه وي، اما مجبوره ده چې ظاهراً وښيي چې د (الف) نظریه یې عملي کړې ده، دا یو وېشل کېدونکی قدرت دی.

اما بله بڼه یې دا ده چې (الف)، (ب) او (ج) غواړي په شریکه یو پټې اباد کړي، مګر هلته یوه ستره تیږه پرته ده، چې که (الف)، (ب) او (ج) ډېره خواري هم وکړي، په یوازې ځان یو هم نه شي کولی چې تیږه لرې کړي، مګر که په شریکه ور ځخه

تاو شي نو کولی شي تیږه لرې او پټې اباد کړي. دا ډول قدرت ټولنیز قدرت دی.

دولت کېدی شي چې د وېشونکي او یا ټولونکي قدرت بېلګه شي. بېګاریې هم یوه نمونه ده چې دولت بې له دې چې چا ته پیسې ورکړي، په زور خلک اړ کوي چې په کال کې به له دومره څخه تر دومره ورځو پورې په مفت ډول د دولت کارونه کوي، په ځینو نورو امورو کې هم د دولتدارۍ دا بڼه په ډېرو هېوادونو کې شته. بندیان د قانون د پرېکړې پر اساس له ځینو حقونو څخه محرومېږي او اړ وي، چې له څو ورځو نه تر عمره پورې د جرم د شدت او درونوالي په اندازه په زندان کې تېر کړي.

همدارنګه د عسکرۍ د دندې د اجرا کولو لپاره په امریکا او اروپا کې نظامي افسران ډېر درانه تمرینونه کوي او د تمرین پر مهال اړ دي چې بې له کوم دلیل څخه د مسؤولو چارواکو اوامر ومني.

د معاصرې دولتدارۍ ډېره برخه اوس په ټولنیزه بڼه ترسره کېږي. دا چې دولت باید کومې دندې تر سره کړي؟ دا په ملي اجماع او د اهمیت له مخې د یوې مسألې په ځانګړو شرایطو پورې اړه لري، د ساري په ډول، په تېرو اتو ویشتو کلونو کې د امریکا په متحده ایالاتو کې د ولس اجماع په دې وه چې دولت باید په اقتصادي امورو کې ډېر کم رول ولري، دا لړۍ د رونالډ ریګن د قدرت پر مهال پیل شوه او په دې اصل ولاړه وه چې مارکیټ نه یوازې خپلې ستونزې په خپله حل کوي، بلکې د مارکېټ د حل لاره د دولت له حل لارې نه ڇټکه، معقوله او اقتصادي ده، خو په متحده ایالاتو کې اوسنی مالي بحران

دو مره مهم شوی چې د جورج واکر بش په څېر يو ولسمشر چې د مارکيټ په مطلقه ازادۍ يې باور درلود هم اړ شو تر څو د ولس پيسې د بانکونو د نجات لپاره په لويه کچه مصرف کړي او دغه دولت او سمهال نبغ په نبغه په اقتصاد کې رول لوبوي.

که دولت په اقتصادي امورو کې د مرستې لاس نه وای غځولی او په دې برخه کې د دولت په رول باندې سياسي اجماع نه وای شوې، نو دې مالي بحران به په مراتبو ناوړه عواقب درلودل.

که شلمې پېړۍ ته وګورو د شرايطو د تغير او د ولسونو د غوښتنو پر بنسټ دولتونو مختلفې دندې تر لاسه کړې. د دولتونو تر منځ د دغو دندو اخيستو يوه مشترکه وجه له يوې خوا قانونيت او له بلې پلوه د خلکو اجماع وه. که دوو تېرو پېړيو ته نظر وکړو د دولت په دندو کې به ځينې اصلي تغيرات راته څرګند شي، په ځانګړې توګه را تلونکې درې دندې هغه بنسټونه دي چې په هغو باندې د نورو دندو د اجرا کولو بنياد اېښودل شوی دی:

الف- د قوت مشروع استعمال:

د شپاړسمې پېړۍ له پيله د شلمې پېړۍ تر پيل پورې په اروپا کې مرکزي دولتونه را منځته او مستحکم شول. پخوا تر دې د دغو دولتونو څرګنده ځانګړنه د زور او انحصار له لارې د قوت مرکزي کول و.

په فيوډالي دوران کې هر فيوډال ځانګړې قوه درلوده او له همدې قوې نه به يې د نورو فيوډالانو پر وړاندې استفاده کوله. په سيمه کې ازادانه سفر د خلکو حق نه و.

کله به چې خلک د يوه فيوډال له سيمې څخه د بل سيمې ته تلل، نو اړ به وو چې د ځان او مال د ساتنې لپاره يا ماليه ورکړي او يا د پيسو په مقابل کې بدرګه ولري او يا هم د جګړې په وسيله تېر شي.

دغو مرکزي دولتونو منظمه او معاصره اردو رامنځته او دا پلي اردو يې په داسې وسيلو سمبال کړه چې د فيوډالانو سپرې لښکرې يې ماتې کړې او پرېکړه وشوه چې له اردو نه علاوه بل څوک د وسلې د کارونې حق نه لري.

سياسي او اقتصادي قوه له نظامي قوې څخه بېله شوه او د وخت په تېرېدلو د قوت د استعمال صلاحيت د قانون په چوکاټ کې د مرکزي دولت په لاس کې شو او د دولت د تعريف يوه برخه داسې شوه چې د مشروع قوت د کارونې انحصار د معاصر دولت تر ټولو ستره نښه ده.

په دولت کې د قوت تمرکز او بيا ورته په قانوني چوکاټ کې ځای ورکولو څو مهمې پايلې درلودې:

۱- دا چې دولت د وګړو د ازادانه سفر مسؤوليت پر خپله غاړه واخيست، نو له يوه ځای څخه بل ځای ته د وګړو ازادانه سفر د خلکو حق وګڼل شو. هر هغه دولت چې په ننني شرايطو کې پخپله ساحه کې د وګړو د ازادانه تګ راتګ امنيت نه شي تأمينولی معاصر دولت نه ګڼل کېږي.

۲- سياسي فعاليت د قوت د استعمال له تهديد څخه بېل شو. کله چې د قوت د استعمال انحصار له دولت سره نه وي، مطرح سياسي اشخاص کولی شي چې په دوامداره توګه د خپل اثر رسوخ او قوت څخه ګټه پورته کړي او په زور باندې خپلې ګټې تثبيت کړي او کمزوري واکمنان دې ته اړ کړي، چې د دوی

د تهديدونو په پايله کې د دوی منفي ګټې تضمين کړي.

د دې بـرعکس کلـه چـې د قـوت د اسـتعمال واک پـه قـانوني چوکاټ کې راشي او د اشخاصو له انحصاره ووځي، نو بيا د سياست اصلي توجه د خلکو تنظيم ته اوړي، ځکه ډېر سياسي احزاب رامنځته کېږي او هر يو کوښښ کوي چې د بريااليو پروګرامونو په جوړولو د خلکو رايې خپلې کړي او د قانون په چوکاټ کې واک ترلاسه کړي.

کـه څـه هـم زمـوږ پـه هېـواد کـې بدبختانـه دا پروسـه پـه تېـرو کلونو کې پلې نه شوه، خو نتيجه يې په هغو هېوادونو کې څرګنده ده چې د داسې واک خاوندان دي.

۳- د قانون تطبيق عملي جنبه ونيوله. کله چې په يوه ټولنه کې د قوت تمرکز په دولت کې نه وي، نو د محاکمو پرېکړې په اسانه او شفافه توګه نه عملي کېږي. ځکه زورور خلک په دوامداره توګه کمزوري خلک تهديدوي او له منځه يې وړي، اما کله چې قوت په دولت کې تمرکز ولري زورواکان او ټوپکماران که هر څومره شتمني، شهرت او وسايل ولري، نه شي کولی چې پر کمزورو انسانانو پښې کېږدي او يا د محاکمو پرېکړې رد کړي.

د قانون پر وړاندې د هېواد د خلکو برابري هغه وخت تأمينېدای شي چې ټول وګړي په دې پوه شي چې دوی برابر حقوق او وجايب لري.

نن په ټولو معاصرو دولتونو کې د کمزورو خلکو د حقونو د ساتنې لپاره منظم ترتيبات موجود دي، ځکه يې دا د قانون د تطبيق معيار ګرځولی، چې پر شتمنو او سياسي خلکو او په ځانګړې ډول د دولت پر لوړ پوړو اراکينو باندې په عامه او په

ولسمشر باندې په خاصه توګه قانون تطبيقوي. په هغو هېوادونو کې چې د قانون حاکميت تثبيت شوی وي ولسمشران له خپل قوت څخه د هېواد او ولس لپاره ګټه اخيستی شي، مګر دا اصل يې بايد په پام کې وي چې د خپلو رقيبانو پر وړاندې هېڅکله دولتي قوت نه شي کارولی.

۴- د اردو او پوليس تر منځه تشکيلاتي توپير راغی. د اردو اساسي موخه دا شوه چې له ملت او مملکت څخه به دفاع کوي او د پوليس دنده دا شوه چې د خلکو د حقونو او وجايبو ساتنه او څارنه وکړي، ځکه پوليس په دوامداره توګه له ولس سره مخ وي او له خلکو سره د هغوی کړه وړه او اخلاق د دولت د مؤثريت ستر معيار ګڼل کېږي. د معاصر پوليس ښه بېلګه په انګلستان کې څرګنده ده او هغه دا چې وسله نه لري، مګر د ولس او پوليس تر منځ ټينګ توافق موجود دی او د يو بل احترام کوي.

ب- بيت المال يا عامه شتمني:

د قوت مرکزي کول يو مالي اساس غواړي. يوه منظمه او په قانون متکي قوه منظم معاش او امکاناتو ته اړتيا لري. د تاريخ په اوږدو کې ډېر ځله ليدل شوي چې هر هغه دولت چې د خپلې قوې لپاره يې لازم معاش او امکانات نه دي برابر کړي د همدغو اردوګانو له خوا نسکور شوي دي.

جګړه لګښت غواړي او هر څومره يې چې موده اوږدېږي لګښت يې هم ډېرېږي. د نولسمې او شلمې پېړۍ په لومړۍ نيمايي کې د اروپايي دولتونو تر ټولو زيات لګښتونه د اردو په تنظيمولو راغلل.

نن هم د جګړې او نظامي چارو تنظيم خورا درانه لګښت ته

اړتيا لري، په ۲۰۰۲ ميلادي کال کې دولتونو يو زر يو سل او شپېته ميليارده ډالر پر نظامي چارو لګولي دي. د دې رقم ۲۴٪ يعنې **۵۲۸.۷** ميليارده ډالر يوازې د امريکا نظامي بودجه وه. ناټو په خپلو افرادو او نظامي تجهيزاتو باندې چې د ۱۸ هېوادونو مشترک تړون دی ۳۰۰ ميليارده ډالر په ياد شوي کال کې لګولي دي.

د دولت د عوايدو اساس د صنعتي ټولنې تر رامنځته کېدلو وړاندې په عامه شتمنۍ، کرنې، سوداګرۍ او خصوصي تشبثاتو باندې درېدلی و، نو د قوت د مرکزيت يو مهم دليل عامه شتمني هم وه، چې په دولت کې يې تمرکز درلود. وروسته داسې قوانين وټاکل شول چې د دولت شتمنۍ ته منظمه بڼه ورکړي او د دولت پر وړاندې د خلکو مالي مسؤوليتونه څرګند کړي. د دولت شتمني په دوو اساسي اصولو باندې ولاړه ده، چې يوه برخه يې د عايداتو تنظيمول او بله يې د لګښتونو ترتيبول دي. د يوه دولت بودجه د دولت د لومړيتوبونو هېنداره ده. يوه بودجه په ډېره ساده، اما معاصره توګه دا په ډاګه کوي، چې د عايد سرچينې کومې دي، په څومره مؤثريت عايدات راټولېږي او د دولت پر وړاندې د يوه هېواد د وګړو مالي مسؤوليتونه او سهميه څه ده.

همدارنګه د دولت لګښتونه د دې څرګندوی وي، چې دولت څه شي ته لومړيتوب ورکړی، د دې لګښتونو مؤثريت څومره او ولس تر کومه بريده قانع دی چې دا لګښتونه د دوی د ژوندانه د بهترولو لپاره تر سره کېږي.

په وروستيو دوو لسيزو کې په نړۍ کې د شفافيت، مؤثريت او حساب ورکولو کلمې ډېرې لاندې باندې کېږي او يوه شعاري

بڼه يې خپله کړې ده، مګر که د اسلامي خلفاوو ځلاندې دورې ته پام وکړئ دا به درته څرګنده شي چې دې شعارونو د حضرت عمر فاروق (رض) د خلافت په زمانه کې عملي بڼه لرله، ځکه په هغه زمانه کې د بيت المال اساس کېښودل شو، په اعمالو کې د شفافيت او حساب ورکولو اصل ته پام وشو او د ولس پر وړاندې د دولت دنده تر ټولو ستره او درنه وګڼل شوه. دوه مثالونه د دې اصل څرګندوی دي چې دلته به پرې رڼا واچوو:

وايي چې د يوه غنيمت مال تر تقسيم وروسته حضرت عمر فاروق(رض) مسجد ته تشريف يووړ، خلکو وليدل چې اميرالمؤمنين نوې جامې اغوستې دي. د يوه صحابي(رض) په زړه کې وګرځېدل چې دا څرنګه کېدی شي، چې زما قد تر امير ټيټ دی زما له هغه غنيمت رخت څخه کالي ونه شول او امير چې قد يې تر ما ډېر لوړ دی ده ترې جامې وګنډلې. د ټولو خلکو پر وړاندې يې په زړورتيا پوښتنه وکړه: اميرالمؤمنينه! زما قد ستا تر قد ټيټ دی زما له هغه رخت څخه چې په غنيمت کې مو رسېدلی و جامې ونه شوې تا ترې څرنګه جامې جوړې کړې؟ امير په ډېره حوصله مندۍ او شجاعت خپل زوی ته وفرمايل: ده ته ووايه چې ولې داسې وشول! د امير زوی وويل: د امير ټولې جامې زړې شوې وې، نو ما خپله برخه ټوکر هم امير ته ورکړ، چې جامې ترې وګنډي. هغه مهال چې د امير زوی دا خبرې کولې زړې جامې يې پر تن وې.

د حضرت عمر فاروق(رض) د عدالت يو بل مثال دا دی: د امير عادت و چې د شپې له خوا به د خلکو له احواله د خبرېدو په موخه د ښار په کوڅو کې ګرځېده، يوه شپه يې د ماشومانو نرۍ

ژړا تر غوږو شوه، چې يوه مور خپل ماشومان کراروي او ډاډ ورکوي چې ډوډۍ پخېدونکې ده، خو امير وپوهېده چې بوډۍ ښځه په کور کې څه نه لري. سمدستي روان شو او له بيت المال څخه يې بوجۍ اوړه را به شا کړل او د بوډۍ په کور کې يې ښکته کړل.

همدا ډول که چېرې د حضرت علي(رض) د پياوړي مديريت او اداري توان ته ځير شو ډېر ستر مثالونه وړاندې کولی شو، حضرت علی(رض) د عدالت به باب داسې فرمايي:

"کومه ټولنه چې پر عدالت ولاړه وي، له هر راز ناروغيو په امن ده. ځکه عدالت د ټولنيز توازن ساتونکی دی او ټولنې له افراط او تفريط څخه لرې ساتي. "

دا مثالونه هغه لوړ عادلانه اصول تمثيلوي، چې د يو ويشتمې پېړۍ دولتونه ورته په دې پېړۍ کې عقيد تمند شوي او شعارونه ورکوي چې قدرت په مشروعيت استوار دی او مشروعيت په حساب ورکولو او شفافيت ولاړ دی.

هر هغه دولت چې عدالت د بنسټ په توګه ومني د يوه ټولنيز قرارداد نمونه ترې جوړه شي. د دولت دنده ده چې خوار وګړي ماړه کړي او د دې لپاره چې په دايمي ډول د فقر او لوږې مخه ونيسي، په کار ده چې په هېواد کې داسې اقتصادي خوځښت را منځته کړي چې په پايله کې يې هم د خلکو شخصي ګټې تأمين کړې وي او هم يې په دوامداره توګه د عمومي شتمنۍ د ډېرولو هڅه کړې وي. له همدې کبله اړ دی چې په لګښتونو او عوايدو کې مؤثريت را منځته کړي.

د عوايدو اهميت په لاندنيو ارقامو کې پروت دی:

په ۱۳۸۴ هـ ش کال کې سويې د ټول هېواد اقتصادي

فعاليت (GDP) ټول کړی و، چې په دولتي مالياتو کې ۵۰.۲٪ و. په اروپايي ټولنه کې دا عدد ۴۰.۵٪ و او د امريکا په متحدو ايالاتو کې دا رقم بيا ۲۵.۲٪ و. په متحدو ايالاتو کې فردي ماليه په ۱۹۲۲ ميلادي کال کې ۲.۵۰ ميليارده ډالره وه، اما په ۲۰۰۲ ميلادي کال کې دا ماليه زر ميلياردو ډالرو ته لوړه شوه.

په دولتي عوايدو کې دا ستره پراختيا له يوې خوا د بهترو قوانينو او مقرراتو وضع کول دي، اما اصلي دليل يې په قانونمند دولت باندې د اقتصادي تحرک اتکاء ده او چې داسې ده، نو ويلی شو چې يو متحرک اقتصاد او قانونمند دولت يو د بل لپاره لازم او ملزوم دي.

د عوايدو په برخه کې لاندیني معيارونه هم د تاريخ له نظره او هم اوسنيو شرايطو ته په پام سره د اهميت وړ دي:

۱- ګمرکي سياست او د هغه انسجام:

کله چې سوداګري د دولت د عايداتو مهمه برخه جوړوي، د دولت ګمرکي سياست او د هغې مؤثر او قانوني عملي کول په عايداتو باندې ستر اغېز لري، ځکه که دولت د مؤثريت او اغېز خاوند وي، سوداګر د قانون په چوکاټ کې عمل کوي او ماليه يې په شفافه توګه د دولت حساب ته ورځي.

د ګمرک مامورين د منظمو تخنيکي شرايطو پر اساس تعينېږي او کره وړه يې په ډېره دقيقه توګه د ولس له خوا تر څارنې لاندې وي.

د وارداتو او صادراتو اصول هم په شفافه توګه څرګندېږي او ولس ته دا زمينه په لاس ورځي، چې په منظمه توګه معلوماتو ته لاس رسی ولري، چې د هېواد په بېلابېلو سيمو

کې ګمرکونه پرتله او په نړيوالو مقياسونو يې بررسي کړي. خو ناکام او بې اغېزې دولتونه پر خپلو ګمرکونو باندې سلطه نه لري.

ګمرکي تعرفې د روابطو پر اساس تعينېږي او مقررات له ولس څخه پټ وي. دا چې د ګمرک مامورين د روابطو له مخې مقرر شي، نو اصلي اصول مات او خلک شخصي لارو چارو ته پام اړوي او د دولت عوايد د دخيلو دولتي چارواکيو تر منځ تقسيم شي.

د معاصرو او يا مفسدو ګمرکونو تنظيم په سوداګرۍ او اقتصادي تحرک باندې ستر اغېز لري. که ګمرک مفسد وي، اقتصادي حرکت سستېږي او که معاصر او له فساده پاک وي، نو اقتصادي حرکت سرعت او پراختيا پيدا کوي.

په يوه معاصر دولت کې سوداګريزه سيالي د شطرنج د لوبې په څېر په سپين ميدان د څرګندو اصولو په اساس تر سره کېږي.

سوداګر يو له بله سره خپل پلانونه او چانسونه په ډېره دقيقه توګه سنجولی شي او ټول حواس په دې راټولوي، چې څرنګه د مؤثريت له لارې خپل بنسټونه بهتر او قوي کړي چې سيالي وګټي، مګر په يوه ناکام دولت کې سوداګر خپل پام د مؤثريت زياتولو پر ځای دې ته اړوي چې څرنګه له دولتي چارواکو سره توره معامله وکړي او ميدان ځان ته هموار کړي او لوبه د ده په ګټه پای ته ورسېږي. د ساري په توګه، کله چې په يوه هېواد کې د تېلو د واردولو په باب څرګند مقررات وضع شوي وي، نو په هغو تېلو کې چې سرپ ګډوي عملاً يې د واردولو امکان نشته، ځکه چې د روغتيا لپاره د زهرو مثال لري او بله دا چې د واردولو لپاره يې بايد منل شوي ستنډرډونه موجود وي، خو په

يوه ناکام دولت کې سره له دې چې قانون شته خو تر پښو لاندې کېږي او هغه تېل چې سرپ ورسره ګډ دي د ماشومانو د مغزي ناروغيو او د هوا د ککړتيا لامل کېږي، مګر د رشوت ورکولو له لارې د دولت چارواکي د انساني ژوند دښمنانو ته د داسې تېلو د واردولو اجازه ورکوي.

د رشوت اغېز په داسې وخت کې يوازې اخلاقي مسئله نه ده، بلکې تاثير يې د عامه شتمنۍ پر بربادۍ هم خورا زيات دی.

په لومړۍ مرحله کې د قانون د ماتولو پايله دا ده چې د سالمې سيالۍ فضا له منځه ځي او هغه سوداګر چې په ککړ چاپېريال کې سوداګري نه کوي خپله سرمايه له هېواده بهر وباسي. له بله پلوه د هېواد په ميليونونو وګړي له ککړو تېلو څخه د راپيدا شويو امراضو د معالجې لپاره ډېرې پيسې مصرفوي او ډېر بې وزله خلک يا مړه کېږي او يا هم عمري رنځوران شي، ځکه دوی د علاج پيسې نه لري او له بلې خوا د ښارونو هوا ورځ په ورځ ککړېږي او نور بې شمېره مرضونه هم منځته راځي.

په تېلو چلېدونکی هر انجن او ماشين ډېر زيات عوارض کوي، چې په لوړه بيه جوړېږي او که دوه کاله عمر لري په شپږو مياشتو کې له منځه ځي، چې له مالي پلوه دا هم د ملت د غريبو خلکو پر اوږو يو ستر پېټی دی، خو اصلي هدف دا دی، چې بې کيفيته تېل، چې سوداګر يې د رشوت په ورکولو سره هېواد ته واردوي او بې چاره ملت يې خورا لوړ قيمت پرې کوي، کنټرول شي. په يوه معاصر دولت کې د تيلو شديد کنټرول د دې ډاډ ورکوي، چې د دولت او ملت په تېلو چلېدونکې ټولې وسيلې خوندي وساتل شي او د هوا د ککړتيا او امراضو مخه ونيول شي.

دا خو څرګنده ده چې دولت خپل عمده عواید له لاسه ورکوي او د رشوت له لارې د څو کسانو جیبونو ته ځي، مګر هغه منفي اغېزې چې د دې کرغېړن عمل په نتیجه کې منځته راځي تاوان یې تر دې ډېر لوړ او عمیق دی.

۲- پر عوایدو باندې مالیات:

ګمرکونه غیر مستقیم عایدات دي. په یوه فعال اقتصاد کې د اقتصادي فعالیت ستر معیار پر عایداتو باندې د مالیاتو وضع کول دي.

هر څومره چې په یوه هېواد کې د مستقیمو مالیه ورکوونکو شمېره لوړه وي په هماغه اندازه په هغه هېواد کې د قانون حاکمیت او د عامه شتمنۍ اساس مضبوط وي، دا ځکه چې مستقیمه مالیه د قانوني اقتصادي فعالیت بڼه او علامت دی.

په هغو هېوادونو کې چې اقتصاد غیر رسمي بڼه لري او یا په کې د غیر قانوني اقتصاد ونډه پراخه وي، د دولت د منظمې مالیې اخیستنې اساس خورا کمزوری وي.

د اقتصادي تحرک بنسټ لوی، منځنۍ او واړه شرکتونه جوړوي. په کومه اندازه، چې داسې بنسټونو ته د اقتصادي فعالیت زمینه برابروي، په هماغه اندازه رسمي او قانوني اقتصادي فعالیتونه وده کوي، خو په ناکامو دولتونو کې د داسې اقتصادي تشبثاتو مخې ته خنډونه جوړېږي.

۳- پر املاکو مالیه:

پر املاکو مالیه اخیستل له یوې خوا د تاریخ له نظره او له

بلې خوا د اوسنیو شرایطو په رڼا کې د عوایدو لویه سرچینه ګڼل کېږي، مګر له دې سرچینې څخه ګټه اخیستل هم د قانون په حاکمیت پورې تړلې دي.

د دې لپاره چې یو دولت وکولی شي، چې له املاکو څخه په منظمه توګه مالیه ترلاسه کړي، نو لازمه ده چې د املاکو د ساتلو او خوندي کولو لپاره هم خپله دنده ترسره کړي. دې هدف ته د رسېدلو لپاره د هغو اصولو وضع کول په کار دي، چې پر بنسټ یې غیر منقول املاک قباله شي او په بازار کې په شفاف ډول د ځمکې او کورونو بیې وټاکل شي.

په یوه معاصر دولت کې غیر منقول املاک په څرګند ډول ثبت وي، اسناد یې په شفافه توګه د مربوطه مؤسسو او شرکتونو له خوا لیدل کېدی شي او د معاملاتو کاري یې په اسانۍ سره د اجرا وړ وي، نو ځکه په معاصرو دولتونو کې د اسنادو تثبیت معیاري بڼه غوره کړې وي، مګر په یوه غیر معاصر دولت کې د املاکو اسناد ناقص او تر دعوو لاندې وي، محکمې متضادې پرېکړې کوي، خلک د دولت پر اسنادو بې باوره وي او د خلکو معاملې په یوه بې باوره او منفي فضا کې ترسره کېږي.

په معاصر دولت کې د کور یا ځمکې بیه د بازار له لارې په اسانۍ تعینېږي او اسناد یې په چټکۍ سره هم د کور د اخیستونکي او هم د دولت لاس ته راځي، مګر په غیر معاصر دولت کې د کور یا ځمکې نرخ د دولت په املاکو کې په یوه نرخ ثبتېږي او د خلکو په معاملاتو کې په بل نرخ.

اداري فساد د دغه ناوړه سلوک اصلي شاخص دی، ځکه که په دولتي دوایرو کې فساد اوج ته ورسېږي، نو د مالیې له

په ډېره امانتدارۍ د اوسني او راتلونکي نسل اړتیاوې پرتله کړي او د دواړو د تأمینولو لپاره یې ځان مسؤول ګڼلی دی، خو په ځینو نورو شتمنو هېوادونو کې د تېلو پیسو د بلا بېه غوره کړې، چې ډېرې پیسې یې یا د مجللو ماڼیو په جوړولو او یا هم په ناقصو پروژو مصرفېږي. د عراق ولسمشر صدام حسین هغه مهال، چې پر عراق لس کاله جګړه تېره شوې وه، د ملګرو ملتونو له خوا پرې اقتصادي بندیزونه لګېدلي وو او د عراق میلیونونو خلکو په فقر او افلاس کې ژوند کاوه، له څلو ښتو څخه زیاتې ماڼۍ جوړې کړې وې.

د طبیعي پانګې عایدات ترلاسه کول د قانون له حاکمیت او شفافیت سره ټینګ اړیکي لري، خو که د قانون حاکمیت نه وي، نو دولتي او خصوصي شرکتونه له طبیعي پانګې څخه د ګټې اخیستلو په غرض د رشوت اخیستلو او ورکولو له مخې معاملات کولای شي. لکه په افریقا، لاتیني امریکا او منځنۍ ختیځ کې دغو شرکتونو د دولت ډېر چارواکي په فساد ککړ کړل.

پر دې سربېره، یوه بله مهمه موضوع د قراردادونو ترتیب او تنظیم دی، چې ډېر زیات دقت غواړي. د یو قرارداد څو جملې د دې لامل کېدی شي، چې دولت یا په میلیونونو ډالر وبایلي او یا یې ترلاسه کړي. د قرارداد ترتیب ځانګړې حقوقي مهارت غواړي او د څو جملو په استعمال کېدی شي د دولت هغه مامورین چې مفسد هم نه وي وغولېږي او ستره عامه ګټه ضایع کړي.

د ځینو شرکتونو خاوندان په قراردادي مسایلو کې خورا مهارت لري، مامورین به یې فکر کوي، چې قرارداد یو ډول

مامورینو نیولې تر قاضیانو او پولیسو پورې ټول دولتي دوایر د عامه ګټو پر ضد دریغ نیسي، ولس په ځانځانۍ اخته کېږي او د دولت عواید د څو محدودو مفسدو اشخاصو جیبونو ته لوېږي، خو په معاصر دولت کې له ناحیې او ښاروالۍ نه نیولې تر کلي او باندې پورې ټول خلک ځان د دولت جز او دولت د خپل ځان جز ګڼي، نو ځکه د دولت د عوایدو تدارکات په سمه توګه تر سره کېږي او خلک د شخصي ګټو پر ځای ملي ګټو ته ترجیح ورکوي. کله چې ولس پر دولت باوري شي او د ملي ګټو په خوندي کېدو ډاډه وي، نو هلته بیا د یوه مفسد مامور د روپۍ ګټې لپاره میلیون عامه ګټه له منځه نه ځي.

۴- پر طبیعي پانګې مالیه:

کوم هېوادونه، چې طبیعي پانګه ولري همدا پانګه یې ستره عایداتي سرچینه وي. د مثال په توګه، په لیبیا کې د دولت ۹۰٪ عواید د تېلو له لارې راځي، ځکه د تېلو استخراج لږو فني کارکوونکو ته اړتیا لري. که څه هم، ډېرو تېل لرونکو هېوادونو د تېلو د خرڅلاو له کبله ډېرې پیسې ترلاسه کړي، خو نه دي توانیدلي، چې په نورو برخو کې اقتصادي فعالیتونه ترسره کړي، ځکه چې زیاتره وخت یوازې د تېلو عوایدو په اقتصادي ودې باندې مثبته اغېزه نه ده لرلې. له همدې کبله اقتصادپوهان له طبیعي پانګو څخه راغلو پیسو ته هم د نعمت او هم د بلا په سترګه ګوري.

د بېلګې په توګه، په ناروې کې د تېلو اقتصاد د هغه ولس لپاره نعمت دی، ځکه په ځانګړو حسابونو کې یې د راتلونکو نسلونو د هوساینې لپاره د تېلو پیسې جمع کړې دي. دغه دولت

دی، خو هغه به له حقوقي پلوه بل راز معنی لري او په کومه برخه کې به یې داسې څو جملې پټې وي، چې د قرارداد د تعبیر اصلي صلاحیت به یا کومې کمپنۍ او یا نړیوالو محاکمو ته ورکوي.

د دې ترڅنګ داسې شرکتونه هم شته چې هېڅ ډول عملي امکانات نه لري، خو د دولت د چارواکو د تېر اېستلو ډېره پراخه تجربه لري. دوی په ډېره چالاکۍ د دولت له چارواکو څخه په ټیټ نرخ قرارداد اخلي او بیا یې په ډېره لوړه بیه په نورو شرکتونو پلوري او یا یې بېرته حکومت ته په لوړ قیمت ورکوي.

په معاصرو دولتونو کې له طبیعي پانګې څخه په اغېزمنه توګه ګټه اخیستل کېږي، چې د دغو منظمو ترتیباتو څو برخې ډېرې مهمې دي:

۱- د قراردادونو په تنظیم باندې پانګونه کېږي او له هغو نړیوالو مؤسساتو سره مشورې کېږي، چې د شفافیت او حساب ورکولو تعهد او تجربه لري.

۲- په خپل هېواد کې د بشري پانګې د رامنځته کولو لپاره منظم پلانونه جوړوي، چې همدغه ظرفیت د خپلو طبیعي پانګو او عامه ګټو د خوندي کولو لپاره په لنډه، منځنۍ او اوږده موده کې د سم مدیریت او انسجام صلاحیت ولري.

۳- ډېر شمېر قراردادیان د دې لپاره، چې د قراردادونو په وېش او تنظیم کې لاس ولري د دولت د لوړ پوړو چارواکو له خپلوانو او کورنیو سره ځان شریکوي او له دې لارې پرمخ ځي، مګر په معاصر دولت کې د مکافات او مجازات د اصل پلي کول د دغه کار مخنیوی کوي، چې په نتیجه کې یې دولتي

چارواکي نه شي کولی له خپلو کورنیو او خپلوانو سره مراعت وکړي.

۴- طبیعي شتمنۍ ته په پام سره د یو داسې اقتصادي پلان جوړول ضروري دي، چې د نورو اقتصادي فعالیتونو د تحرک او خوځښت سبب وګرځي.

د ساري په توګه، که چېرې یو هېواد مرمر ولري او د ډېرې په نظر ورته وګوري، نو هېڅ په لاس نه ورځي، خو که چېرې د مرمر لپاره د هېواد په دننه او بهر کې مارکېټ پیدا کړي، نو دې ته د ارزښت زنځیر وایي، په دې معنی، چې دغه زنځیر له څو کړیو جوړ دی او هره کړۍ یې یوه مرحله ده، نو که دا زنځیر هر څومره اوږد او پلن وي په هماغه اندازه به زیات اقتصادي فعالیتونه ژوندي او متحرک کړي او د کاریابۍ زمینې به ډېرې کړي، خو که دا زنځیر لنډ او کړۍ یې کمې وي په همغه اندازه به عامه ګټې هم کمې ترلاسه شي.

۵- د جوازونو د پلورلو له لارې راغلي عواید:

د دولت یوه بله مهمه دنده د هغو جوازونو او لایسنسونو ورکول دي، چې پر بنیاد یې د یوې ټاکلې مودې لپاره کورني او بهرني شرکتونه د عامه خدماتو په برخه کې پانګونه کوي او له دې لارې مشروع ګټې ترلاسه کوي، چې پخپله د لایسنس ورکول متعدد ګټې لري.

دولت د عامه خدماتو لپاره خپله پانګه نه لګوي، پیسې په مالي پانګه بدلېږي او په ترخ کې یې هم خدمات ترسره کېږي او هم خلکو ته کاري زمینې په لاس ورځي. د عاید یوه بله سرچینه یې د لایسنس په بدل کې د ټاکل شوي فیس تادیه، د شرکتونو

له خوا په وارد پدونکو مالونو باندې ګمرکي ټیکس، د شرکتونو په عوایدو باندې مالیه او د شرکتونو د کارکوونکو په معاشونو باندې د مالیې وضع کول دي.

همداراز په لایسنسونو باندې د بولۍ لګول هم ګټور کار دی، خو د بولۍ د چوکاټ شفافیت تنظیمول او د هغه ګارنټي کول هم د دقت وړ دي، ځکه دلته که له یوې خوا نه د اقتصادي تحرک امکانات شته، له بله پلوه د رشوت خورۍ او فساد زمینه هم برابرېدی شي.

د مثال په ډول هغو هېوادونو، چې په تېرو څو کالونو کې یې د مخابراتو او معلوماتي ټکنالوجۍ په برخه کې په سمه توګه د لایسنس ورکولو چارې تنظیم کړې، هم د ټلیفوني خدماتو په کمیت او کیفیت او هم د دولت په عوایدو کې لوی تغیر راغلی دی، خو برعکس په هغو دولتونو کې، چې د دې چارې د تنظیم لپاره پر ځای لازم ترتیبات نه وو نیول شوي هلته هم د دولت عواید خراب شوي او هم د خدماتو کیفیت صدمه لیدلې ده.

په همدې ترتیب د دولتونو له خوا هوایي شرکتونو ته لایسنس ورکول هم د عایداتو په ډېرښت کې رول لوبوي.

په معاصرو دولتونو کې د داسې خصوصي هوایي شرکتونو ایجاد له یوې خوا سم خدمتونه ترسره کوي او له بله پلوه په یوه رقابتي چوکاټ کې پرمختګ کوي، ځکه هر شرکت پوهېږي، چې د لایسنس موده یې څومره ده او څومره نور شرکتونه د سیالۍ ډګر ته د راوتلو په حال کې دي.

په ناکامو دولتونو کې دا ډول لایسنسونه د شفافو قانوني اصولو په چوکاټ کې نه، بلکې د شخصي روابطو او رشوت ورکولو له لارې ورکول کېږي، چې د هېواد پېژندګلوي او د

وګړو ژوند له مطلق او مرګوني خطر سره مخ کوي.

که چېرې الوتکې د ښه کیفیت لرونکې نه وي او یا یې ښه ساتنه او څارنه ونه شي، نور هېوادونه اړ کېږي، چې پخپلو هوایي ډګرونو کې د ناستې اجازه ورنه کړي او تر دې زیات خطر دا دی، چې د ناسم حفظ او مراقبت له کبله الوتکې سقوط کوي او غمیزې رامنځته کوي.

همدارنګه بانکونو ته لایسنس ورکول هم د دولت مهمه دنده ده. که چېرې بانکونو ته په سمه توګه لایسنسونه تنظیم شي، نو د دې لامل کېږي، چې د خلکو انفرادي پیسې په مالي پانګه بدلې شي او کله چې شرکتونو ته د پور په توګه ورکول کېږي، نو په ټول هېواد کې د اقتصادي فعالیتونو د خوځښت سبب ګرځي، خو که چېرې بانکونه تر منظمې څارنې لاندې نه وي او د پورونو ورکړه یې په ناسمه توګه دوام ولري، نه یوازې ګټه نه رسوي، بلکې د ولس لپاره د تاوان لامل ګرځي.

د دولت له خوا څارنه او مقررات ډېر مهم دي، ځکه اوسمهال بانکداري یو پېچلی مسلک دی او که د پورونو په ورکړه کې دقت و نه شي لوی خطرونه پېښېدای شي. په نړۍ کې د ۲۰۰۸ کال مالي بحران وښوده، چې د دولت د څارنې په نشتوالي کې ډېر ستر اقتصادي قوتونه مات او تاواني شول.

د دولت د ناسمې څارنې پایلې هغه وخت څرګندې شوې، چې په متحده ایالاتو کې یو سړي ډېرو شتمنو خلکو ته قناعت ورکړی و، چې دی کولی شي په امانتدارۍ سره خدمات ترسره کړي، مګر همدې سړي خلکو ته نږدې پنځوس مېلیارده ډالر تاوان ورساوه، چې په کې سترو پوهنتونونو، شرکتونو او شتمنو خلکو ډېر زیان ولید.

که د دولت ټولې عایداتي سرچینې موږ په تفصیل سره ذکر کړو، نو په کار ده چې پر عوایدو یو ځانګړي کتاب ولیکل شي، خو دومره باید ووایو، چې د دولت د عوایدو ټولول هم نظم غواړي هم تخصص او هم امانتداري.

کله که داسې شرایط منځته راشي، چې دولت کولی شي هم ستر اهداف تعین او هم یې سرته ورسوي، کله چې په دولت کې یوګونی بانکي حساب وي او ټول لګښتونه له همدې حساب څخه ترسره شي، نو د ډېرو بې ځایه پېچلتیاوو او ابهاماتو مخنیوی کېدی شي. د اوسنۍ معلوماتي ټیکنالوجۍ پر مټ د دولت چارواکي په ډېره اسانۍ کولی شي، چې هره اونۍ له بېلابېلو سرچینو څخه راغلي عواید معلوم کړي او پر اساس یې خپل لګښتونه عیار کړي.

۲- لګښتونه:

که عواید د عامه شتمنۍ د بودجې یوه خوا ده، نو لګښتونه یې بله خوا ده. څنګه چې په یوه کور کې د عوایدو او مصارفو تر منځ اړیکه وي، نو په همدې توګه باید په یوه هېواد کې هم د عوایدو او مصارفو تر منځ تعادل په پام کې ونیول شي او د یوې باتدبیره اقتصادي پالیسۍ په چوکاټ کې عیار شي، لکه یو کور یا یو شرکت چې په مالي لحاظ د اعتماد خاوند وي دولت هم باید د همداسې مالي بنسټ پر اساس د نړیوال اعتماد خاوند واوسي.

که یو دولت پور اخلي، نو دا باید څرګنده وي، چې سبا ورځ دغه پور پرې کولی شي، که نه؟ که پور په معقول ډول اخیستل شوی وي او په اصولي ډول تعهدات سپارل شوي وي، نو په

هغه صورت کې د پور اخیستونکي اعتماد ډېرېږي.

د امریکا د متحده ایالاتو مالي شهرت د دې هېواد د لومړني مالیې وزیر (هملټن) له خوا تثبیت شو. د امریکا د انقلاب په دوران کې دولت له سوداګرو او عامو خلکو څخه پورونه اخیستي وو او په بدل کې یې ورسره ژمنې کړې وې.

کله چې جګړه دوامداره شوه او د نوي دولت تشکیل یو څه وخت ونیوه، نو په بازارونو کې د دغو تعهداتو بیه نیمایي ته راټیټه شوه. د هملټن ملګرو او د دولت ځینو چارواکو به ویل، چې د دې پورونو پرې کول په دولت باندې یو پېټی دی، نو یا دې په ټیټه بیه تادیه شي او یا دې هم ادانه کړی شي. مګر هملټن پوهېده چې ښایي دولت بیا بیا اړ شي، چې له کورنیو او بهرنیو بانکونو څخه پور وغواړي، نو ځکه یې ټینګار وکړ، چې پورونه باید له ژمنو سره سم په اصلي بیه پرې کړی شي او په همدې اساس یې د نوي دولت ژمنې هم کورنیو او هم بهرنیو بانکونو ته څرګندې کړې.

د امریکا دولت په تېرو څو سوو کلونو کې د پورونو د پرې کولو له کبله ښه شهرت ترلاسه کړی او کولی شي په بېلابېلو سکتورونو کې د پورونو له لارې سترې پانګونې وکړي.

په نړۍ کې بیا ځینې داسې دولتونه هم شته چې دا نېک شهرت نه لري او په لسیزو یې پورونه اخیستي، مګر بیا یې د نه ورکولو لپاره د افلاس اعلان کړی دی.

اوسمهال په نړۍ کې د هېوادونو په کچه طبقه بندۍ شته، چې د یوه هېواد شهرت څرګندوي (الف) تر ټولو لوړ او (د) تر ټولو ټیټ معیار دی، اما تر دې طبقه بندۍ وتلي هېوادونه بیا بېخي خطرناک دي او که څوک پور ورکوي، نو ستر خطر

قبلــوي. د پــور اهميــت پــه دې کــې دی چــې دولتونــه د خپلــو پراختيـايي کـارونو د ترسـره کولـو لپـاره ارکېـږي پـور واخلـي، خـو د بهرتـه ورکولـو لپـاره هـم مجبـورېږي، چـې پـه لومړيتوبونـو کـې ځای ورکړي.

د يــو معيــار پــه توګــه بايــد دا څرګنــده شــي، چــې د بهرنيــو پورونـو تاديـه د يـوه هېـواد د صـادراتو د فيصـدۍ څويمـه برخـه تشـکيلوي. پـه ۲۰۰۸ کـال د نـړۍ تـر ټولـو لـوړه فيصـدي د برازيـل وه، چې ۴۵٪ يې د بهرنيو پورونو تاديې ته ځانګړې کړې وه.

پـه قزاقسـتان کـې ۲۴٪ پـه ترکيـه کـې ۳۹٪ پـه پولينډ کـې ۲۹٪ پـه انـدونيزيا کـې ۱۷٪ پـه نايجريـا کـې ۱۲٪ پـه هندوسـتان کـې ۱۲٪ او پـه مـراکش کـې ۱۱٪ وه، نـو اوس بايـد پـوه شـو، چـې پـور پـر بودجه بانـدې ډيـر لـوی اغيـز لرلـی شي. پـه بېلابېلـو هېـوادونـو کـې بودجې په مختلفو بڼو جوړېږي او د شفافيت اندازه يې فرق لري.

پــه پاکســتان کــې د پورونــو د ادا کولــو پروســې دويــم مقــام درلـود، ځکـه لـومړی مقـام امنيتـي مصـارفو تـه ورکـړل شـوی و. پـه ځينـو هېوادونـو کـې داسـې خبيثـه حلقـې (د بـدو افـرادو ډلـې) شـته چـې د زړو پورونـو د پـرې کولـو وخـت پـوره شـي، نـو دوی نـوي پورونـه واخلـي، د زړو پورونـو يـوه برخـه پـرې کـړي او نـور بيـا ارام کېني، خو په سمه توګه د پور پرې کولو کار ته ملا نه تړي.

ځينــې دولتونــه نــه شــي کــولی بــې لــه پــور اخيســتلو بنسـټيزې پــروژې بشــپړې کــړي، خــو د پــور اخيســتل هــم منفــي او هــم مثبــت اړخونـه لـري. کـه دولـت اغېزمنـه پانګونـه ونـه کـړي، نـو پـرې کـول يــې ډېــر ســخت دي، خــو پــه تېــرو څلــورو لســيزو کــې د دولــت د اغېزمنــې پــانګونې دوه ســتر مثالونــه د دوبــۍ او ســينګاپور سمندري هلې دي.

څلويښت کاله وړاندې د شيخ محمد پـلار، چې هغـه مهـال يـې تېـل نـه درلـود او عايـدات يـې ډېـر کـم وو پريکـړه وکـړه، چـې پـه دوبۍ بانـدې پانګونـه وکـړي او پـه سـود اګريز مرکـز يـې بدلـه کـړي. دا چې پيسې يې نـه لرلـې د کويت لـه دولت څخـه يـې پور واخيست او د دوبۍ ټـول عايـدات يـې پـه تضـمين کـې ورکـړل، خـو پـروژه د ده تـر مسـتقيم نظـارت لانـدې ترسـره شـوه او د ده د ښـه مـديريت لـه کبلـه ډيـر ژر د کويـت پورونـه ادا شـول او د بنـدر لـه لارې راغلـي عوايـد يـې بېرتـه د بنـدر پـه پراختيـا او نـورو بنسـټيزو پـروژو لکـه هوايي ډګر او نورو ولګول.

۷- د پيسو ثبات او يا پړسوب:

هغـه دولتونـه چـې مصـارف يـې تـر عوايـدو لـوړ وي، پـه ناسـمه توګـه د پيسـو چـاپ تـه اړ شـوي دي او يـا يـې داسـې ناکـام پـولي او مـالي سياسـتونه غـوره کـړي، چـې د پيسـو ارزښـت يـې ورځ پـه ورځ او ځينې وخت ګړۍ په ګړۍ د تغير په حال کې وي.

پـه برازيـل کـې د پيسـو د پړسـوب سـلنه پـه ۱۹۸۰ مـيلادي کـال کـې ۲۵۰۰٪ تـه رسـېدلې وه او پـه ۲۰۰۸ کې پـه زمبابوې کـې دا سـلنه لـه يـوه ميليـون څخـه لـوړه ښـودل شـوې وه. پـه افغانسـتان کـې هـم د شـوروي تـر اشـغال وروسـته چـې پـولي او مـالي سيسـټم وجـود نـه درلـود، د پيسـو بـې خرتـه چـاپ تـه مـلا وتـړل شـوه او پـه روسـيه کـې بـه کـانټينر کـانټينر چاپېدلې او دلتـه بـه څـو محـدودو کسـانو تـه پـه لاس ورتللې.

پــه همــدې کشــمکش کــې خــوار ولــس لــه ښــو ولوېــد، ځکــه شــتمنو خلکـو خپلـې شـتمنۍ پـه ډالـر او نـورو بـا ارزښـته پيسـو ساتلې او غريب خلک به له هرڅه خلاصېدل.

برابرېږي. سینګاپور د دغې نجیبه حلقې ستره بېلګه ده.

کله چې په **۱۹۶۵** کال کې سینګاپور له مالیزیا څخه بېل شو زیات مبصرین په دې فکر وو، چې ښایي سینګاپور دېر دوام ونه کړي، ځکه دغه سیمه هېڅ طبیعي پانګه نه لري او اداري فساد ورته په میراث پاتې و، خو داسې ونه شول، ځکه د سینګاپور رهبري چې په سرکې یې یو پاک، باکفایته او وطن دوست ټیم و وتوانیدل، چې په دېرش کالو کې سینګاپور په یوه هوسا او بسیا هېواد بدل کړي.

په تېره لسیزه کې د نړیوالو مؤسساتو د معیارونو پر اساس سینګاپور د شفافیت له لحاظه د نړۍ په پنځو پاکو او بریالیو دولتونو کې وشمېرل شو. اوسمهال په سینګاپور کې د یوه وزیر کلنی معاش تر یوه میلیون امریکایي ډالرو څخه لوړ دی، اما کله یې چې مشرانو د هېواد جوړونې پرېکړه وکړه، نو د چا خبره د زړه په وینه یې ګوزاره کوله. ښاغلی (لیکوانیو) چې څو لسیزې د سینګاپور صدراعظم و او اوس د مشر سیاستوال لقب لري په خپلو خاطراتو کې لیکي، چې ما به تل رسمي سفرونه په تجارتي الوتکه کې کول او ما ته به د حیرت ځای و، چې حتی د ډېرو فقیرو افریقایي او اسیایي هېوادونو مشران به دغو غونډو ته په شخصي الوتکو کې راتلل او د مجالسو په دوران کې به الوتکې د دوی په انتظار ولاړې وې. نو که چېرې د دولت لوړ رتبه چارواکي د عامه شتمنۍ په لګولو کې امانتداري ولري څرګنده ده، چې د ټیټ رتبه مامورینو لپاره به د عبرت مثال وي.

په ۱۹۹۸ کال کې ما پخپله د روسیې خلک ولیدل، چې د پیسو د انفلاسیون له کبله به یې ۱۰۰ ډالر میده کړل او په هغه به یې خپل ورځني لګښتونه کول، خو نوره ټوله پانګه یې په ډالرو ساتله.

۸- د دولت د کارمندانو معاشات:

هر دولت د دولتي دندو د اجرا لپاره مسلکي کارمندانو ته اړتیا لري. که دولت غواړي چې د دولت دندې په سمه توګه اجرا شي، نو اړ دی چې خپلو کارمندانو ته مناسب معاش ورکړي او په منظمه او دوامداره توګه یې پر خپل وخت وروررسوي. د دولت د مناسب معاش معیار دا دی، چې له یوې خوا د بهرنیو هېوادونو د مامورینو له معاش او له بله پلوه د ازاد بازار له نرخونو سره پرتله شي، خوراکي توکي، د کور کرایه، ټرانسپورټ، د برق مصارف او داسې نور بنسټیز اقلام باید وسنجول شي، چې د مامور معاش ورته کفایت کوي او که نه؟

یوه خبیثه حلقه (د بدو افرادو ډله) هغه وخت منځته راځي، چې د دولت مامور د معاش د کمبود له کبله په لوی غله بدل شي، چې په نتیجه کې یې د دولت عایداتي سرچینې د عامه پانګې پر ځای په شخصي پانګه بدل شي او د دولت څوکۍ د عایداتي سرچینې په توګه نیلام کړای شي. هر څومره چې د فساد کړۍ پراخه شي په هماغه اندازه عامه ګټې زیانمنې کېږي، د یوې نجیبه حلقې (د ښو افرادو ټولګي) په پراختیا سره عامه ګټې پراختیا مومي، د عایداتو او لګښتونو تنظیم منځته راځي، د مؤثرو عامه ګټو له پراختیا سره اقتصاد وده کوي او د دولت د کارمندانو په معاشونو کې د زیاتوالي زمینه

۹- حفظ اومراقبت:

هره پانگه ساتنه او څارنه غواړي او که د حفظ او مراقبت پروسه سمه عملي نه شي، نو پانگه ډېر ژر او په اسانۍ سره له کاره لوېږي.

د ساري په توگه، که چېرې د میلیونونو ډالرو په ارزښت یوې فابریکې یوه عادي پرزه، چې بیه یې زر ډالر وي د نه ساتنې او څارنې له کبله خرابه شي، نو فابریکه به په ټپه ودرېږي او بیا چې کله د فابریکې مشر وغواړي دغه پرزه بدله کړي او نوې واخلي، نو اړ به وي چې مسؤولو مقاماتو ته وړاندیز وکړي، دا چې څومره ژر به یې وړاندیز اجرا شي، په هغه دولت پورې تړلې ده چې دولت څومره فعال دی یا نه دی.

که چېرې د پېرلو اصول پېچلي وي، نو فابریکه به په اونیو او میاشتو درېدلې وي او تاوان به یې دولت ته رسېږي، نو ځکه لازمه ده چې د حفظ او مراقبت اصول او مقررات داسې وضع شي، چې هم په کې حساب ورکول وي او هم ورسره دا صلاحیت وي، چې د داسې عواملو له مخې فابریکه ونه درېږي.

په وروسته پاتې هېوادونو کې د دولت چارواکي د حفظ او مراقبت برخې ته هېڅ پاملرنه نه کوي او هرکله، چې په بودجه باندې فشار راشي دوی د حفظ او مراقبت بودجه، چې خورا حیاتي ده، کموي. د یوه هېواد د شتمنۍ لپاره دغه وضعیت ډېر مضر تمامېږي، ځکه هغه ستره پانگونه چې شوې له منځه ځي او بیا بیا د پانگونې اړتیا وي، چې په پایله کې یې ډېر ستر مالي تاوان منځته راځي.

که د برېښنا بندونو ته پام وکړو د برېښنا تولید د بند په حفظ او مراقبت پورې اړه لري. که چېرې توربینونه پخپل وخت باندې

ترمیم نه کړی شي او له مسؤولینو سره یې د ترمیم صلاحیت نه وي، نو په نتیجه کې د برېښنا جریان قطع کېدی شي او تاوان یې د ولس کمپنیو، دوکانونو او نورو مراکزو ته رسېږي. له اوبو تولید شوې برېښنا د ولس لپاره تر ټولو ارزانه ده او که د نشتوالي په صورت کې یې د جنراتور په وسیله برېښنا تولید شي، نو مصرف او ضرر دواړه یې ډېر لوړېږي.

د جنراتور د لگښت پیسې ټولنه پرې کوي او دا پرې د بې کفایته دولت له خوا تپل شوی لگښت دی، چې د ټولنې ملا ماتوي. بل مثال یې د سړک حفظ او مراقبت دی، که چېرې د یوه سړک لپاره د حفظ او مراقبت ترتیب موجود وي او داسې اصول ولري، چې پر سړک به له لس ټنو څخه د زیات وزن لاریو او باروړونکو موټرو ته اجازه نه ورکول کېږي، نو د سړک حفظ او مراقبت به د لومړي ځل لپاره د (۷)، (۱۰) او (۱۴) کالونو تر منځ سړک ترمیم کړي او تر شلو کالو وروسته به سړک په اساسي ډول له سره ورغول شي، خو که د حفظ او مراقبت برخه فعاله نه وي او خلک له ۳۰ څخه تر ۴۰ ټنو پورې بارونه په سړک راوړي، نو په هغه صورت کې به دولت اړ کېږي چې اته کاله وروسته سړک له سره جوړ کړي.

عامه پانگې لکه برېښنا او سړک نه یوازې ساتنه غواړي، بلکې څارنې ته هم جدي اړتیا لري. که دولت مؤثر نه وي، نو هلته به بیا د ټرانسپورټي شرکت د ډېرې لږې گټې لپاره د میلیونونو ډالرو عامه گټه په سیند لاهو کېږي.

د دولت بودجه د دولت د دندو او د ولس ترمنځ د تړون هېنداره ده، ځکه د لگښتونو طبقه بندي دا ښیي چې لومړیتوبونه کوم دي.

همدارنګه عواید د دې ښودونکي دي، چې عمده سرچينې کومې دي او په کومه توګه ترې ګټه اخيستل کېدی شي. د يوه هېواد بودجه هم تخنيکي اړخونه لري او هم سياسي، ځکه په هغه هېواد کې چې ازادي وي هلته سياسي فعالان ولس ته مختلفې طرحې وړاندې کوي او ژمنې کوي، چې که چېرې دوی قدرت واخيست، نو لومړيتوبونه به يې څه وي.

د امريکا د متحدو ايالاتو د ۲۰۰۸ کال د انتخاباتي مبارزې په جريان کې ښاغلي جان مکين او بارک اوباما د دولت د عوايدو او لګښتونو په اړه بارز توپيرونه درلودل، خو کله چې اوباما ټاکنې وګټلې، نو د ده د حکومت بودجه د ده د انتخاباتي پروګرام په اساس تعين شوله.

همداراز، د يادولو وړ ده چې ځينې مصارف او عوايد له پخوا څخه موجود وو او په راتلونکي کې به هم دوام ومومي، ځکه هغه پروژې چې پيل شوي او په اړه يې ژمنې شوي بايد سرته ورسېږي.

د بودجې سياسي اړخ دا ايجابوي، چې په بودجه باندې د دولت، ولسي جرګې او خلکو تر منځ اساسي بحثونه ترسره شي، چې څرګندونه کړي د دولت لومړيتوبونه کوم دي او په څه ډول يې عملي کوي، همدا دليل دی، چې په ډېرو هېوادونو کې پارلمانونو ته د دولت له خوا بودجه وړاندې کېږي.

د بودجې يوه بنسټيزه او ميراثي ستونزه د هغې کلنۍ لړۍ ده، ځکه بودجه بايد هرکال له قطعيې سره ترتيب شي، کله چې د دولت دندې يوازې د امنيت په ساتنه او اداري پورې تړلې وي، نو کلنۍ بودجه مناسبه وي. مګر کله چې دولت په زېربنايي پروژو او يا په نورو دندو بوخت وي هغه مهال بيا د روانې

بودجې اصول د بنسټيزو پروژو د اجرا له کارسره په ټکر کې واقع کېږي، ځکه چې يوه پروژه بېل مراحل لري او جلا ترتيبات غواړي.

ځينې هېوادونه په دې توانېدلي، چې د داسې دندو د سمو اجرااتو لپاره په خپل بودجوي نظام کې اساسي بدلونونه راولي، مګر نه يوازې په ډېرو هېوادونو کې، بلکې په ډېرو نړيوالو کمپنيو کې لاهم ستونزې پېښوي.

په عمومي ډول د کال په پيل کې په پيسو باندې هجوم وي، د کال په منځ کې که اداري ډېرې فعالې نه وي، نو کارونه سرېږي او د کال په پای کې هره اداره کوښښ کوي، چې د روان کال پيسې په هره توګه چې وي مصرف کړي. د دې دليل دا دی، چې هر دفتر که هغه خصوصي شرکت وي يا کومه دولتي اداره وي غواړي، چې کم له کمه د خپل تېرکال بودجه خوندي وساتي. که سم تنظيم نه وي، نو د يوې اداري ګټه چې د هغې د افرادو د دندو ساتنه ده له عامې ګټې سره په ټکر کې راځي، ځکه عامه ګټه هغه وخت تأمينېدای شي، چې يو دولت هم پخپلو موخو کې وضاحت ولري او هم يې اصول او مقررات د موخو د ترسره کولو لپاره عيار شوي وي، خو که چېرې داسې وضاحت نه وي، نو بودجوي مقررات له موخو سره په ټکر کې راځي، ځکه هغه اشخاص، چې د پيسو د حساب ورکولو مسؤول دي هغوی خپله دنده د بودجوي مقرراتو اجرا ګڼي او هغه کسان، چې د پروژو مسؤول دي، هغوی د پروژو بشپړاوی خپله دنده بولي.

کله چې په بودجوي اصولو او مقرراتو کې انعطاف نه وي، نو د پروژو مسؤولين د يو کلنې بودجې په چوکاټ کې ځان اړ ګڼي، چې له مؤثريت پرته پيسې مصرف کړي، ځکه چې له لاسه

يې تلونکې وي، نو که چېرې داسې اصول رامنځته شي، چې د پروژو مسؤولين ډاډ حاصل کړي چې پيسې د ډېر وخت لپاره محفوظې دي د غيرمؤثر لګښت مخه نيوله کېږي. او د دې د مخنيوي لپاره لازمه ده، چې د بودجې په تخنيکي مقرراتو کې داسې تغير راشي، چې پر بنسټ يې لازمه صلاحيت او مسؤوليت يو له بله سره ټينګ اړيکي ولري او تخنيکي مقررات له موخو سره په ټکر کې واقع نه شي.

د دې مخنيوی، ځکه ډېره مهم دی چې زيات وخت ډېر فني او صادق خلک اړ کېږي، چې د ناسمو مقرراتو له کبله داسې مصارف وکړي، چې د عامه ګټو د تأمين پر ځای د عامه ګټو په ضرر تمام شي.

په تېرو زمانو کې د معلوماتو لاس ته راوړل ډېر ګران کار وو. په افغانستان کې څو اونۍ په کار وې، چې يو څوک دې له هرات څخه په اس باندې کابل ته معلومات راوړي او يا دې له کابل څخه بلخ ته معلومات انتقال کړي.

ډېرو دولتي چارواکو چې په اسانۍ سره يې د خپلو مامورينو په اړه معلومات نه شول ترلاسه کولی، نو بيا يې د سزاګانو ډېر درانه حدود وټاکل او که څوک به له دغو حدودو وتل، درنه سزا به يې ليدله. له نيکه مرغه، نننی معلوماتي انقلاب اوس د معلوماتو د شريکولو کار ډېره اسانه کړی دی.

په ۱۳۸۲هـ ل کال کې په افغانستان کې يوازې سل موبايل ټليفونونه موجود وو، نو هغه وخت د معلوماتو ټولول ساده نه وو، که چېرې به چا له يوه وزارت څخه له بل وزارت سره تماس نيولو، اړو چې يو څوک ورولېږي او يا پخپله ورشي. مګر اوس چې په هېواد کې شاوخوا اووه نيم ميليونه موبايل ټليفونونه

شته دولت، ټولنيز مؤسسات او عام خلک په ډېره اسانۍ کولی شي د افغانستان له هر ګوټ څخه په يوه شېبه کې معلومات ترلاسه کړي. که چيرې بريښنا دومداره شي او په دولتي ادارو، کورونو، ښوونځيو او دوکانونو کې کمپيوټر رايج شي، نو د معلوماتو هره نوعه به د انټرنټ په وسيله په ډېر لږ وخت کې د نړۍ هرګوټ ته انتقال کړای شي.

د معلوماتي ټيکنالوجۍ په دغه عصر کې به دا ډېره ساده خبره وي، چې د بودجوي مقرراتو دقيقه ژغورنه وشي، چې په صلاحيتونو کې لازم تغيرات راشي او وطن پرست مسؤولين وتوانېږي، چې د ملي لومړيتوبونو د پلي کولو لپاره لازم اقدامات وکړي.

ج- امنيت اوثبات:

د دولت تر ټولو مهمه دنده د ثبات ساتل دي. او ثبات د قانون د حاکميت په رڼا کې تأمينېږي. امنيت د ثبات يوه برخه ده، خو چېرې چې خلک خپل ناموس، ځان، مال او د بيان ازادي په خطر کې ويني، نو هلته بيا قانون يوازې د کاغذ پر مخ ليکل شوی متن دی چې هېڅ بل ارزښت نه لري، ځکه د خلکو ياد شوي حقوق د ثبات ضروري عوامل دي، چې د امن په فضا کې تأمين وي او په خلکو کې دا يقين پخوي چې د دولت امنيتي ارګانونه د قانون په چوکاټ کې د دوی د ناموس، سر، مال او افکارو د ازادۍ تحفظ کوي.

د ثبات او امنيت تر منځ توپير موجود دی. امنيت د قوت د استعمال له لارې او په زوره هم تأمينداې شي، لکه د فرانکو ديکتاتورۍ د اسپانيا تر جګړې وروسته يو ديکتاتوري امنيت

ټينګ کړ، مګر د اسپانيا وګړي له سياسي ازادۍ او د افکارو د اظهار له ازادۍ څخه محروم وو او د همدې مبارزې له کبله يې ډېر کلونه په زندانونو کې تېر کړل.

اسپانيا د جنرال فرانکو تر مړينې وروسته په يوه ديموکراتيک هېواد بدله شوه او د غربي اروپا قوانين او اصول يې ومنل. په پاکستان کې مارشال ايوب خان هم ديکتاتوري نظام راوست او په دې بريالی شو، چې يو اقتصادي حرکت رامنځته کړي، خو دا چې د ده نظام ثبات نه درلود، خلکو سختې مظاهرې وکړې او دی يې له اقتداره لرې کړ، د پاکستان چارواکو ونه شو کولی، چې داسې اصول وټاکي چې شرقي او غربي پاکستان په کې په مساوي ډول ځانونه شريک وبولي.

يحيیٰ خان غوښتل چې شرقي پاکستان د قوت د استعمال له لارې وساتي، مګر کله چې په لکونو خلک له شرقي پاکستان يا ننني بنګله ديش څخه هند ته وتښتېدل او هند خپل عسکر راولېږل پاکستاني پوځ ماتې وخوړه او شاوخوا نوي زره عسکر يې هند ته تسليم شول، خو د اسپانيا برعکس په پاکستان کې هېڅ وخت د پوځي حکومت تر ماتېدلو وروسته سياسي ثبات ټينګ نه شو او تر يحيیٰ خان وروسته بيا هم دوه ځلې هلته پوځي جنرالان د کودتا له لارې واک ته ورسېدل.

په يوه هېواد کې د پوځي کودتاګانو، سياسي فريبونو او يا په زوره د زعامت بدلول د ثبات د نشتوالي ستره نښه ګڼل کېږي. د ثبات حکم دا دی چې يو مشر د قانون په اساس تعين شي او تر ټاکلې مودې حکومت کولو وروسته په قانوني توګه بدل شي. داسې چې حقوق او وجايب يې هم د اقتدار پر وخت او هم تر اقتدار وروسته معلوم او تأمين وي.

د امنيتي مؤسسو تنظيم د ثبات په راوستلو کې ډېر ستر رول لري. د شلمې پېړۍ په دويمه برخه کې په وروسته پاتې هېوادونو کې يو شمېر کودتاګانې وشوې، ځکه چې په پوځي تاسيساتو باندې يې پانګونه شوې وه، تشکيلات يې برابر وو، مګر اقتصادي، سياسي او اداري اړخونو ته يې پاملرنه نه وه شوې. کله چې سياسي مشران د ټولنيزو بحرانونو د حل کولو توان له لاسه ورکړي او د خلکو تر منځ باور بايلي، نو بيا د نظاميانو له خوا د قدرت خلا ډکېږي.

په نړۍ کې څو محدود نظامي رژيمونه، چې بېلګه يې جنوبي کوريا ده، وتوانېدل چې په خپلو هېوادونو کې بنسټيز تغيرات راولي، مګر په افريقا، لاتين امريکا او سويلي اسيا کې ډېر پوځي رژيمونه د تغيراتو د نه راوستلو تر څنګ په دې هم ونه توانېدل، چې د خپلو خلکو امنيت وساتي.

يو مثال يې د کانګو جمهوري دولت دی، چې له ډېرې طبيعي پانګې سره سره يې خلک د افلاس او لوږې بې خونده ژوند تېروي. د افغانستان نن او پرون هم دا په ډاګه کوي، چې ثبات په زور نه شي ټينګېدی.

په دې هېواد کې د ثبات په ټينګښت کې قومي مشرانو، صوفياي کرامو او ديني عالمانو ستره ونډه لرلې ده. زموږ ديني عالمان د نظام په مشروعيت او يا د هغه په ردولو کې همېشه لوی رول درلودلی دی.

د مبارکې جمعې لمونځ د عبادت، ټولنيز يووالي او د نظام د مشروعيت په باب د افکارو د ټولولو يوه ستره بېلګه ده، ځکه په همدې مبارکه ورځ په هر جامع جومات کې د نظام په نامه خطبه لوستل کېږي او که علمای کرام د نظام مشروعيت ونه

منې، نو په خطبه کې يې نه يادوي او د نظام د مشروعيت په باب په خپلو خطبو کې تبصرې کوي.

که په مدرنه اروپا کې خلک له نورو لارو د نظام په مشروعيت بحث کوي، خو زموږ په هېواد کې په اړه هره جمعه يوه مکمله ارزونه روانه وي.

د نظام د مشروعيت په اړه د ديني عالمانو د اغېز تر ټولو روښانه انځور مغل امپراتور، جهانګير، وړاندې کړی دی. دی وايي: "علما د دعا پوځ دی او د هېواد د ثبات په ټينګښت کې د دوی اغېز يا له جنګي پوځ سره مساوي او يا هم ترې ډېر دی." پوه او ځيرک مشران مساجدو ته په غور سره ګوري او د حکومتونو کړه وړه د همدې قضاوتونو په رڼا کې عياروي.

د علمای کرامو او صوفيانو ځانګړې اهميت دا دی، چې هر قوم په کې ګډون لري. همدا راز، نه يوازې د نارينه وو بلکې د ښځينه وو په منځ کې هم زموږ د خاورې ډېر داسې مشهور صوفيان شته، چې ډېر پيروان لري. د دوی د تصوف حلقات تل د پراختيا په درشل کې وو او په خود جوشه ډول د هېواد هرګوټ ته، چې زړه يې غوښتل تللی شول او د هر کلي، خانقاه، جومات او کاروانسرای دروازې يې پر مخ خلاصې وې، دوی کولی شول په اسانۍ سره احوال او پرېکړې له يوه ځايه بل ته انتقال کړي.

د ديني عالمانو او صوفيای کرامو سازماني قوت په بېلابېلو وختونو کې څرګند شوی دی. قومي مشران بل ستر بنسټ دی، چې د ثبات په راوستلو او يا له منځه وړلو کې يې درنه ونډه اخيستې ده. هرکله چې د دوی او دولت ترمنځ د مسايلو په اړه نظر شريک وي، نو ثبات ټينګ وي او هرکله، چې د دوی او دولت ترمنځ په اساساتو کې توپيرونه رامنځته شي،

نو بيا د هېواد په يوه يا بل ګوټ کې هرومرو ګډوډي راځي او د ثبات ستنې نړوي.

مستبدو حکومتونو همېشه دا کوښښ کړی، چې د دې وطن دغه شيرازه ورانه کړي. غټ مثال يې د خلقيانو او پرچميانو حکومت و، چې په لکونو قومي متنفذين او مشران يې د خپل نظام ضد وبلل، څوک يې ژوندي په خاورو کې ښخ کړل، څوک يې په زندانونو کې په شکنجو ووژل او څوک يې له هېواده فرار کړل.

که څه هم، عبدالرحمن خان هم ډېر صوفيه کرام، علما او د طريقې پيروان شهيدان او يا بنديان کړل، مګر له پرچميانو او خلقيانو سره يې دا توپير درلود، چې هغه يوازې څېرې بدلې کړې، مګر د پرچم او خلق ګوند غوښتل، چې مؤسسات له منځه يوسي. همدا دليل و چې د عبدالرحمن تر سلطنت وروسته دا درې واړه بنسټونه پخپل ټول قوت پاتې شول، خو د خلقيانو او پرچميانو تر رنګېدلو وروسته زموږ ستره ستونزه دا وه، چې زموږ دې ډول ټولنيزو بنسټونو ته د ودې ورکولو او بيا احيا کولو په موخه هېڅ پاملرنه ونه شوه، نو ځکه په اوس وخت کې په اساسي توګه د ثبات په راوستلو کې له مشکلاتو سره مخ يو.

د بن تر پروسې وروسته له ټولو ناخوالو سره سره بيا هم په تېرو اتو کالو کې ځينې پخواني بنسټونه ژوندي شوي او ځينې نوي بنسټونه د ودې په حال کې دي او علايم يې هغه خودجوشه شوراګانې او ټولنې دي، چې د دولت له توجه پرته د هېواد په هرګوټ کې منځته راغلي دي.

همدغه شوراګانې د يوې سرتاسري ملي اجماع او ثبات په راوستلو کې لويه برخه اخيستی شي. د څلورو نويو عناصرو

وده په کې د ځانګړې يادونې وړده:

۱- ځوانان:

په اوس وخت کې د ټولنې زياتره ځوانانو هم د مېرمنو په څېر د مشرتابه وړتيا ترلاسه کړې او د هېواد په اړه د مېرمنو په څېر رغنده او سالم نظريات لري.

۲- مېرمنې:

افغان مېرمنو د هېواد په پلازمېنه او ولايتونو کې د ټولنيز مشرتابه او ټولنيز باور د پام وړ ظرفيت ترلاسه کړی دی.

۳- حرفوي تشکيلات:

په داسې حال کې چې يو شمېر شوراګانې د سمتي او قومي هويت په اساس جوړې شوي، خو يو شمېر بيا داسې هم شته چې په حرفوي اساس منځته راغلي دي او د حرفوي ګټو څارندوی دي. يو مثال يې د متقاعدو افسرانو او بل يې د ازاده ګانو شوراوې دي.

د ازده ګانو شورا د هغو ذواتو له خوا جوړه شوې، چې ډېر عمر يې په زندانونو کې تېر کړی او اوس يې ځانونه د ملي يووالي او ثبات د ټينګښت لپاره وقف کړي دي. د دې شوراګانو جوړښت دا په ګوته کوي، چې دلته بالاخره د يوې داسې مدني ټولنې، چې له خود جوش حرکتونو څخه منځته راغلې، د بنسټ ډېره کېښودل شوه او مور اوس د يوې مدني ټولنې د خاوند کېدلو په حال کې يوو.

د مدني ټولنې د ودې لپاره امنيت لازمي شرط دی، مګر د

ثبات دايمي ټينګښت زمور له عنعنوي او نويو مدني بنسټونو له شريک فعاليت څخه پرته ناشونی دی، ځکه نوي او پخواني بنسټونه د دولت او ولس ترمنځ د ارتباط کړی دي.

۴- ملي سوداګر:

په راتلونکي فصل کې به د اقتصاد او سوداګرۍ په اړه تفصيلي بحث وکړو، خو دلته به په لنډيز سره ووايو، چې هم په پخوانيو زمانو کې او هم اوسنۍ هغې کې د ثبات په ټينګښت کې سوداګرو هم منفي او هم مثبت رول درلودلی دی. مثبت رول يې دا دی، چې پيسې پر مالي پانګه اړوي او په نتيجه کې يې هم خلکو ته کاري زمينې په لاس ورځي او هم اقتصاد وده کوي، خو منفي رول يې هم څرګند دی او هغه دا چې د قاچاق، رشوت، بې قانونۍ او ګډوډۍ لامل هم ګرځي او د خپلو شخصي ګټو لپاره ملي ګټې په خطر کې اچوي.

د- ملکي اداره:

د نړۍ هر دولت د خپل هېواد د اصولو پر اساس په مختلفو انواعو طبقه بندي کوي. افغانستان يو ګونی مرکزي نظام لري، چې په مرکز، ولايت، کلي، ولسوالۍ او ښاروالۍ باندې تنظيم شوی دی، په دې اداري نظام کې هره اداره ځانګړې دندې لري، چې د قانون د لوايحو پر بنا ټاکل شوي دي.

څرنګه چې مو په تېر فصل کې د فيوډالي او مرکزي اداري نظامونو په اړه بحث وکړ، چې د صلاحيتونو د تنظيم په برخه کې توپير لري. د شکل له مخې نظامونه توپير لري، خو هره ټولنه بايد د خپل اداري نظام په اړه يوې اجماع ته ورسېږي،

مګر اساسي هدف دا دی که نظام د شکل له مخې هر ډول وي محتوا يې بايد اغېزمنه او مؤثره وي، چې د ولس د هوساينې او سعادت سبب وګرځي.

د دې موخې د لاسته راوړلو لپاره ځينې اصول شته، چې د نړيوالو تجربو له مخې يې خپل مؤثريت ثابت کړی موږ به د داسې څو عمده اصولو يادونه وکړو:

۱- څرګند مقررات:

د يوه اداري نظام هره برخه بايد څرګند صلاحيتونه او مسؤوليتونه ولري. د مکافات او مجازات اصل، چې زموږ په سياسي کلچر کې خورا ارزښت لري، بې د څرګندو مقرراتو له وضع کېدلو منځته نه شي راتلی. زموږ د هېواد په اوسني نظام کې دوه ستونزې، د وزارتونو ترمنځ کاري تداخل او د سيمه ييزو ادارو د دندو په تفکيک کې نه وضاحت، داسې ستونزې دي، چې هره ورځ په زرګونو نورې ستونزې زېږوي، ځکه د وزارتونو کاري ساحې ډېرې نږدې دي او کله چې يوه مسئله ور وړاندې شي، نو يو وزارت دعوا کوي، چې په دوی پورې اړه لري او بل وزارت وايي، چې د دې صلاحيت په دوی پورې اړه لري او بالآخره هغه کار په مياشتو او کلونو ځنډېږي، خو حل نه شي.

همدا ډول په سيمه ييزو ادارو کې هم د دندو تفکيک لازم وضاحت نه لري او د دې لامل دا کېږي، چې د ولايت يا ولسوالۍ په سطحه يوه څرګنده او مشخصه موخه نه رامنځته کېږي، چې د دولت کارکوونکي يې په اساس له يوې خوا مسؤول او له بله پلوه په لازمو امکاناتو سمبال وي. د همدې ابهام په نتيجه کې يا ډېر امکانات له لاسه ځي او

يا ترې کمه ګټه اخيستل کېږي.

۲- د اداري او شخصي مقام توپير:

په يوه اداري چوکاټ کې هر شخص ځينې صلاحيتونه او مسؤوليتونه لري، چې دا صلاحيت او مسؤوليت د هېڅ چا شخصي پانګه نه ګڼل کېږي، د يوې اغېزمنې اداري چارواکي خپل مسؤوليت او صلاحيت د قانون په چوکاټ کې برابروي او هېڅ وخت له دغه چوکاټ څخه بهر عمل نه کوي.

اداري فساد هغه وخت منځته راځي، چې د اداري مسؤولين د زورواکو، رشوت ورکوونکو او يا مقاماتو د خپلوانو په ګټه پرېکړې وکړي، مګر په اغېزمنه اداره کې د کور او اداري ترمنځ غوڅ توپيروي، ځکه چارواکي په کور کې د دفتر پرېکړې نه کوي او پوهېږي، چې د دولت پرېکړه بايد په ليکني ډول په دفتر کې تر سره او ثبت شي، چې تر قانوني څارنې لاندې وي. که د اساس القضات کتاب ووينئ د خپل هېواد د قضايي نظام ماضي په کې ليدلی شئ، د امير عبدالرحمن په وخت کې قاضي حق نه درلود، چې د دولت پرېکړه په کور يا مسجد کې وکړي.

هره پرېکړه بايد په مشخص کتاب کې ثبت شوې وای او د دې ترڅنګ د نورو تدابيرو په توګه قاضي دا حق هم نه درلود، چې څوک دې ورته مېلمستيا وکړي او يوازې يې له امير يا هغو خپلوانو څخه ډالۍ اخيستی شوای، چې ده يې په اړه د قضاوت حق نه درلود.

دا چې د قانون په چوکاټ کې د چارواکو صلاحيت روښانه وي دا د سکې يوه خوا ده او دا چې د کار پر مهال او تر تقاعد وروسته دولت اړ وي، چې د چارواکي د امنيت ساتنه وکړي، د

سکې بله خواده. که چېرې چارواکي پرېکړه کوي او د زور او زر خاوندان یې تر تهدید لاندې نیسي دولت اړ دی، چې د چارواکي او د هغه د کورنۍ امنیت وساتي.

یو قاضي که کله تقاعد اخلي او د زورواکانو پر خلاف سمې پرېکړې کړې وي، نو د دولت له لوري باید په بشپړه توګه ډاډه وي، چې ساتنه او پالنه یې کوي او د زور خاوندان ترې غچ نه شي اخیستی. د کار پر مهال او تر تقاعد وروسته د یوه چارواکي په وړاندې د دولت یوا ځینۍ دنده دا نه ده، چې د چارواکي فزیکي امنیت وساتي، بلکې دولت په دې هم مکلف دی، چې متقاعد چارواکي ته د تقاعد داسې شرایط فراهم کړي، چې تر کار وروسته هم وکولی شي په ابرومندانه توګه ژوند وکړي او دغه ترتیب جوړول په ملي کچه د اقتصادي ودې لپاره یوه ملي موخه او د عملي پلان جوړول غواړي.

د بېلګې په توګه، په سینګاپور کې اوسمهال د یوه وزیر معاش د امریکا د متحدو ایالاتو د ولسمشر له معاش څخه دوه نیم چنده ډېر دی، ځکه سینګاپور غواړي، چې همېشه د نړیوالو معیارونو پر بنسټ د نړۍ د ډېرو بریالیو هېوادونو په لومړي کتار کې وشمېرل شي. د دې هېواد د بریالیتوب راز په دې کې دی، چې له یوې خوا یې د دولت مامورینو ته د تقاعد یو ډېر منظم ترتیب نیولی او له بلې خوا یې د یوه اغېزناک پلان له مخې مامورینو او عامو خلکو ته د اوسېدو ځایونه جوړ کړي، چې ویل کېږي د دې هېواد ۹۰٪ اپارتمانونه د دولت له خوا جوړ شوي دي.

د دولت مامورین ډاډه دي، چې د دوی د ماشومانو راتلونکی تضمین دی او همدا ستر دلیل دی، چې دوی د اداري فساد الوده

سیستم غځیدلو ته لار نه ورکوي.

۳- شایسته سالاري:

هغه خلک چې د حکومت دندې پرمخ بیایي اقلیت دی، خو د ولس پر وړاندې د همدې اقلیت اغېز ډېر ستر دی، ځکه دوی د ځینو اصولو له مخې مقام ته رسي او د ځینو اصولو پر بنیاد ترفیع کوي.

د شایسته سالارۍ مفهوم دا دی چې کارپوه، رښتیني او په روښانه اصولو ولاړ خلک باید د دولت د اصلي اقتدار په سر کې واقع شي. زموږ په ژبنۍ محاوره کې دې اصل ته د (کار اهل کار ته سپارل) وایي. په یوه هېواد کې، چې د قانون حاکمیت ټینګ وي هلته زیاتره لوړې څوکۍ د امتحانونو په وسیله ورکول او بیا د کاري وړتیا په اساس د مراتبو په سلسله یو څوک پرمختګ کوي.

د دولتونو کابینې او نور لوړ پوستونه په زیاترو هېوادونو کې سیاسي دي، یعنې دولت سیاستوال د ازادو ټاکنو له لارې ګماري، چې عمده مسؤولیت یې د پالیسیو ټاکل وي، ځکه د ټاکنو په جریان کې ولس ته خپلې پالیسۍ شرحه کوي او د همدې په ترڅ کې ولس انتخاب کړي دي، نو د ټاکنو پر اساس د دې حق لري چې دغه پالیسۍ عملي کړي. په یوه اغېزناک دولت کې ملکي او نظامي اداري اړې دي، چې په قانوني توګه د یوه سیاستوال د پالیسیو عملي کولو ته متې راونغاړي او له هغه سره همکاري وکړي. د دغو ادارو لپاره دا توازن ساتل ګران کار دی، مګر ډېر ضروري دی، ځکه که چېرې ولس له یوې پالیسۍ سره موافق نه وي، نو د پالیسۍ د بدلولو قانوني لاره همدا ده

چې دوی سیاستوال کامیاب کړي او هغه پالیسي بدله کړي. دلته د نظامي چارواکو بې طرفي دا خبره حتمي کوي، چې د ولس معقولې پرېکړې د قانون له لارې عملي شي او دغه عمل کولی شي، چې د دولت اغېز او بریالیتوب تثبیت کړي.

کله چې د شایسته سالارۍ اصل تر پښو لاندې شي پر دولت د ولس اعتماد ختم او د ثبات تداوم هم له منځه ځي. د شایسته سالارۍ اصل کله بیا د تعدیل وړ شي. لکه په یوه نامتجانسه ټولنه کې، که چېرې، ټولو اقوامو ته په مساوي ډول د لوړو زده کړو زمینه نه وي برابره شوې او خلک داسې فکر وکړي، چې دولت د یوې اقلیتي ډلګۍ له خوا په نا مشروع ډول انحصار شوی او ضروري ده چې د ملي مشارکت لپاره د نورو قومونو خلک هم په اقتدار کې برخه ولري. په دغه صورت کې بیا کېدی شي چې په یوه قوم کې د افرادو د لازمې وړتیا پیدا کولو تر وخته د هغه قوم غړي ته په دولت کې اقتدار ورکړل شي، خو د دولت مهمه دنده دا ده، چې په همغه قوم کې افراد تر جدي روزنې لاندې ونیسي او د هغوی په مقررولو بېرته د شایسته سالارۍ اصل ته رجوع وکړي، یعنې دولت ته په کار ده، چې ټولو اقوامو ته په هر اړخیزه توګه د متوازنې پراختیا شرایط برابر کړي، چې د شایسته سالارۍ اصل په دوامداره توګه ژوندی او پیاوړی پاتې شي. د مثال په ډول، په سوېلي افریقا کې اقلیت سپین پوستو اکثریت تور پوستي له علم او معلوماتو محروم او لرې ساتلي وو، خو کله چې د دې هېواد پیاوړی تورپوستی مشر، نیلسن مانډېلا، له زندان څخه ازاد شو او بېرته تر اوږده بنده وروسته د سوېلي افریقا ولسمشر وټاکل شو، نو سپین پوستي چارواکي یې له دندو ګوښه نه

کړل، بلکې تر څنګ یې د ملي مشارکت او متوازن انکشاف په منظور د تورپوستي نژاد د ظرفیت لوړولو لپاره بې دریغه تلاش وکړ. دغه پروسه یې د یوه لس کلن پراختیایي پلان په جوړولو پیل کړه. د ښاغلي مانډېلا د دولت هغه اغېزمن اقدامات، چې د یوه اکثریت قوم لپاره په تدریجي اما اساسي ډول حیاتي وو عملي شول او د یوې لسیزې په تېرېدلو سره د شایسته سالارۍ اصل پیاده او هغه تورپوستي خلک چې په ادارو کې له کار څخه محروم وو له یوې مخې په دندو وګمارل شول.

په سوېلي افریقا کې د ښاغلي نیسلن مانډېلا دغه ګټور اقدام زموږ د نامتجانسې ټولنې لپاره هم یو غوره مثال کېدی شي، چې پرې عمل وکړي.

۴- امکانات او وسایل:

یوه اغېزمنه اداره بې له امکاناتو او وسایلو څخه کار نه شي کولی. د دولت د مؤثریت یو معیار دا دی، چې باید په لږه موده کې پیسې او کاري تجهیزات د مرکزي دولت له خوا سیمه ییزو ادارو ته واستول شي او ولس خبر وي، چې څومره امکانات او وسایل د دوی محلي ادارې ته رسېدلي دي. د پیسو د رسېدلو لومړۍ ګټه مامور ته رسېږي، لومړی اقدام، چې باید وشي د مامور د معاش په اړه دی. که مامور ته پوره او پر وخت معاش ونه رسېږي معنی یې دا ده، چې دولت یا نظم نه لري او یا په کې رشوت، غلا او فساد موجود دی.

د دولت هره اداره بېلابېلو وسیلو ته اړتیا لري. ځینې ادارې تعمیر، څوکۍ، میزونو او ځینې نورې یې موټر، کمپیوټر، ټلیفون، انټرنېټ او نورو ته ضرورت لري. هرکله که دا وسیلې نه

ځارنه کې د ولس پیاوړې ونډې ته ډېر اهمیت ورکړل شي. دغه طریقه ځو ګټې لري یو دا، چې که چېرې ولس خپل لومړیتوبونه تعین کړي، نو د دولت کار اسانېږي. په دې معنا چې که یوه ولسوالي د څښلو اوبه غواړي او دولت ورته سړک قیرکړي، سره له دې چې قیرسړک ډېر مفید دی، خو بیا به هم ولس له دولت څخه نه وي راضي. بلکه ګټه یې دا ده چې ولس به په دې پوه شي چې د یوې پروژې بشپړېدل څومره وخت او پیسو ته اړتیا لري، نو ولس اړ دی چې خپل لګښتونه کم کړي او له پیسو څخه په اغېزمنه توګه ګټه ترلاسه کړي. که پیسې دولت پخپل سر مصرف کړي د ولس په زړه کې دا شک پیدا کېږي، چې دا به په سمه توګه لګول شوې وي او که غلا غدی به هم په کې شوې وي.

د لومړیتوبونو په تعینولو کې یوازې د ولس برخه اخیستنه هم بسنه نه کوي، که دولت غواړي، چې مؤثر عمل وکړي، نو په کار ده چې ولس ته د ځارنې حق ورکړي. دغه راز ځارنې ته ولسي ځارنه وایي، چې د دولت د کارونو او دندو په اړه له خلکو څخه په کې منظمې پوښتنې کېږي.

د ساري په ډول، په هره اداره کې چې خلک له دولتي مامورینو سره مخ کېږي، نو مامورین ترې پوښتنې کوي، په لیکلې توګه یې ثبتوي او د ادارې د لا اغېزمنېدلو لپاره یې د ادارې له نورو کارکوونکو سره په غور تر څېړنې لاندې نیسي.

د دې ترڅنګ د ولسي ځارنې بل اصل دا دی، چې که چېرې په یوه کلي کې د دولتي ځمکو یا نورو انحصاري امتیازاتو په اړه له ولس سره پوښتنې پیدا شي، نو دولت د ټولنیزو بنسټونو مسؤولین د کمیسونونو په توګه ټاکي او هغوی ته د موضوع د

وي، نو د ادارې کارکوونکي لومړی زړه توري کېږي او بیا ورو ورو ناقانونۍ ته ملاتړي.

دا چې د دولت د مامورینو اصلي دنده ولسي خدمت دی، نو په کار ده چې په بودجه کې ولسي خدمت ته ځانګړې شوې پیسې پر وخت هغو ځایونو ته ورسول شي، چې چېرې ورته ضرورت وي. داسې هېوادونه شته، چې له پلازمېنې څخه کلي ته د لېږدول شویو پیسو ډېره برخه نه رسېږي او په لاره کې د مفسدو چارواکو جیبونو ته لوېږي. د دې درغلۍ د مخنیوي لپاره دولت باید ولس ته د ورکول شویو امکاناتو په اړه کره معلومات ورکړي، چې ولس پوه شي، چې د څومره برخې حقدار و او څومره ورته ورسېده.

۵- د خلکو ونډه اخیستل:

په ډېرو هېوادونو کې ملکي ادارې په یوې مستبدې قوې بدلې شوې دي. په پخواني شوروي اتحاد کې ولس حق نه درلود، چې له چارواکو څخه د چارو په هکله پوښتنه وکړي او برعکس د دوی ټول اعمال په نامناسبه توګه د دولت له خوا تر ځارنې لاندې وو.

په همدې ترتیب له فاشیستي جرمني او ایټالیې څخه نیولې تر افریقایي او اسیایي دیکتاتوریو پورې ټولو مستبدو رژیمونو به په درواغو د حکومت مشر نابغه، اتل او ستر شخصیت باله او ادارې به یوازې د حکومت مشرتابه ته ځان مسؤول ګاڼه، خو ولس ته به یې په ډېره سپکه سترګه کتل. په تېرو څلوېښتو کلونو کې په اغېزمنو دولتونو کې دې اصل ډېره وده وکړه، چې د دولت د لومړیتوبونو په ټاکنه او د لګښتونو په

ارزونې او شفافې څارنې صلاحيت ورکوي. ښه حکومتداري هغه ده، چې خلک په کې برخه ولري، چې ددوی دغه ګډون دا باوري کوي، چې خلک د دولت د لګښتونو او عوايدو په باب د دقيقو معلوماتو د ترلاسه کولو حق لري.

معلوماتي ټکنالوجۍ د داسې څارنې کار ډېره اسانه کړې. هغه مهال چې د معلوماتو ټولونې ډېر وخت نيولو، دا څارنه ساده نه وه، مګر اوس د حساب ډېر شمېر جدولونه د سترګو په رپ کې د نړۍ له يوه ګوټ څخه بل ته انتقال مومي. همدا راز د ميليونونو ټيليفونونو په شته والي کې دولت په اسانۍ سره د معاشونو او پروژوي لګښتونو په اړه په کم وخت کې معلومات ترلاسه کولی شي. همدا راز کولی شي د ټيليفونونو د مراکزو په پرانيستلو له ولس سره نېغ په نېغه تماس ونيسي، چې د لګښتونو د مؤثريت او نه مؤثريت په اړه خپل نظريات وړاندې کړي.

په ذکر شويو پروسو کې د خلکو برخه اخيستل د اداري فساد د مخنيوي ترټولو غوره لار ده. که محلي مامورين په دې پوه شي، چې د دولت تر مقاماتو ولسمشر، وزيرانو او نورو پورې د ولس غږ رسېدای شي او هغوی د مکافاتو او مجازاتو د اصل له مخې له دوی سره چلند کوي فوراً خپلو کړو وړو ته تغير ورکوي. د دې لپاره چې ولسي څارنه په يوه کلتور بدله شي لازمه ده، چې له مهمو عايداتي او مصرفي ادارو څخه يې پيل وشي. زما د معلوماتو پر بنسټ محدود وزارتونه او اداري داسې دي، چې لګښتونه کوي او عوايد لري، مثلاً ۲۰٪ دولتي اداري ۸۰٪ لګښت کوي.

د دفاع، داخله او پوهنې وزارتونه ډېر لګښت لري. همدا

ډول د دولت عوايد هم له محدودو وزارتونو څخه لاس ته راځي. په افغانستان کې ګمرکونه له پخوا څخه لوړه عايداتي منبع ده، چې اوس ورسره د مخابراتو او معلوماتي ټيکنالوجۍ پر سکتور وضع شوې ماليه هم يادولی شو، خو په راتلونکي کې به د دې هېواد عوايدو ستره سرچينه د معادنو وزارت له خوا ترلاسه شي.

که غواړو چې په ډاډمنه توګه د ولس او دولت ترمنځ د اعتماد فضا منځته راشي، نو په کار ده چې ولس او دولت دواړه پوه شي، چې بيت المال د ولس امانت دی او دولت مکلف دی، چې په شفافه توګه ولس ته حساب وړاندې کړي او د خلکو اصلاحي نظرياتو ته غوږ ونيسي او عملي يې کړي.

که څه هم د څارنې پيل له ذکر شويو برخو څخه په کار دی، خو دا د دې معنی نه لري چې په نورو برخو څارنه دې نه کېږي، مګر مهمې برخې تر څارنې لاندې نيول په ولس کې دا باور ټينګوي، چې دولت د اصلاحاتو عملي کولو لپاره ژمن دی او ټينګه اراده لري.

۲- رسمي حساب ورکونه:

په رسمي توګه د حساب ورکولو اصول په درې برخو وېشلی شو.

لومړی دا چې په هره اداره کې بايد د محاسبې اصول او مقررات وضع وي، چې په مستنده توګه ټول عوايد او لګښتونه درج کړي او تر څنګ يې د څارنې ځانګړې کمېټې، چې له مسلکي اشخاصو څخه جوړې وي او د دولت په بودجوي واحد کې د څارنې مسؤوليت پر غاړه لري موجودې وي.

دويم دا چې د تفتيش او محاسبې مستقلې ادارې او کميسيونونه،

چې ځانګړي صلاحيتونه لري او کولی شي د دولت لوړ رتبه مامورين او د هغوی خپلوان تر څارنې لاندې ونيسي.

دريېيم د اجرايي قوې له خوا مقننې قوې ته د حساب ورکولو بهير دی، چې د دولت کابينه د پارلمان غړيو ته حساب ورکړي، ځکه د پارلمان غړي د ولس استازيتوب کوي او لازمه ده چې د ولس په نامه د څارنې حق او وجيبه ادا کړي.

په يوه اغېزمن دولت کې اجرايي قوه په دوامداره توګه مقننه قوې ته حساب ورکوي او دا معلومات د ډله ييزو رسنيو په وسيله ولس ته رسېږي، چې پر بنياد يې د پارلمان غړي د اجرايي قوې له چارواکو څخه پوښتنې کوي او که چېرې د پوښتنو ځواب د قناعت وړنه وي، نو اجرايي قوې د مجازاتو د اصل په بنياد خپل وړانديزونه مقننه قوې ته وړاندې کوي او بېرته د خپلو اجرااتو په اړه راپور ورکوي، خو که په قانون کې ستونزې موجودې وي، نو مقننه قوه قانون بدلوي او يا د تعديل په اساس پېچلتياوې لرې کوي او که د اجرايي قوې چارواکي ستونزې لري، نو هغوی خپلې ستونزې حل کوي.

په اغېزمنه دولتدارۍ کې د تعادل او توازن اصل ته ډېره پاملرنه کېږي. د سترې محکمې او قضاييه قوې استقلال ساتل د دې اصل ډېر مهم رکن دی، ځکه اغېزمن دولت د قانون د حاکميت پر بنسټ ولاړ وي، نو ځکه په دولت باندې د قانون تعبير او تطبيق د قانونمندۍ په لحاظ پخپله ډېر لوی څارونکی دی.

په عامه توګه ټول محاکم او په خاصه توګه ستره محکمه بايد د قانون بيانګره وي. ولس بايد کلک باوري شي، چې په ټول هېواد کې د قانون د اعتبار له مخې د سترې محکمې

پرېکړه وروستۍ پرېکړه ده او دا باور هغه وخت قوي کېږي، چې محاکم له فساد نه خالي شي او په قضاييه قوې باندې د دولت له خوا ستره پانګونه وشي چې په ټولنه کې يې عزت او اعتماد حفظ وي. که چېرې د اجرايي او مقننه قواوو له خوا د قضاييه قوې تعبير يې ومنل شي، نو هېواد ته د دايمي سولې او ثبات په راوړلو کې لويه مرسته کوي.

هـ- زېربنا:

په اسلامي نړۍ کې دولت د زېربنايي بنسټونو په جوړولو او خوندي کولو کې ستره ونډه لرلې ده، ځرګند مثال يې د اوبو تنظيمول دي. که په تاريخي لحاظ د هرات د هريرود د اوبو وېش په پام کې ونيسو، هغه مهال چنګيز د هرات ښار رنګ کړ او نهري نظام يې له منځه يووړو. اسلامي حکومت له ولس سره لاسونه يو کړل او رنګ شوی نهري نظام يې بيرته فعال کړ. هرات ته نهري نظام دومره لوړېتوب درلود چې آن مدبر سلاطين يې د مغولو تر دورې وروسته د ويالو په جوړولو پسې راووتل او له ولس سره به يې اوږه په اوږه ببېل واهه.

د هرات د اوبو عادلانه او عاقلانه وېش د تيموريانو له دورې څخه موږ ته په ميراث پاتې دی او د اوبو د خوندي کولو او تنظيمولو نړيواله نمونه ده.

په تېرو ۱۵۰ کلونو کې د امريکا متحدو ايالاتو او اروپايي دولتونو د زېربنا په جوړولو کې ستره ونډه لرله، د مثال په ډول، د امريکا هغه سترې لارې چې د دې هېواد ختيځ او لويديځ يې سره په منظمو شبکو تړلي له ۱۹۵۲ ميلادي کال څخه مخکې نه وې. جنرال ايزن هاور، چې هغه مهال د متحدو ايالاتو ولسمشر

وټاکل شو، یو وخت د خپلې ځوانۍ پر مهال له خپلو عسکرو سره په ډېره سختۍ له ختیځه لوېدیځ ته تللی و. نوموړي پرېکړه وکړه چې دا حیاتي لارې باید په اساسي ډول جوړې شي. ښاغلي ایزن هاور د هېواد مقننه قوه دې ته قانع کړه، چې دا پرېکړه ومني او د میلیاردونو ډالرو په بیه دا لار جوړه شوه، چې له برکته یې اوس ټول هېواد د یوه داسې اقتصادي نظام په لمن کې ژوند کوي، چې په ډېر کم وخت کې خلک خپل تولیدات له ختیځ څخه لوېدیځ ته انتقالولی شي.

نوموړي دولت په تېرو ۱۰۰ کلونو کې په برېښنا بندونو باندې ډېرې پیسې لګولې دي، چې په نتیجه کې یې د دې هېواد په لوېدیز کې د اوبه خور اوبه له خپلو سرچینو څخه په سوونو کیلومتره لرې کرنیزې ځمکې خړوبوي. په جاپان او اروپا کې د رېل پټلۍ جوړونه هغه زېربنایي پانګونه وه، چې د دې هېوادونو د رېل سیستم یې ډېر موزون او منظم ګرځولی دی. چین د زېربنا په اړه د خپلې دقیقې پلان ګذارۍ او لګښت په نتیجه کې وده او پراختیا موندله.

په ډېرو هېوادونو کې داسې ډېر طبیعي خنډونه شته، چې د اقتصادي حرکت او اداري تنظیم پر وړاندې رامخې ته کېږي، خو د زېربنایي کارونو پر وړاندې د ستونزو لرې کول په دې مهم دي، چې له یوې خوا د یوه هېواد اوسېدونکو ته دا زمینه برابروي، چې تر خپله منځه اقتصادي اړیکې ټینګ کړي او له بلې خوا نړۍ ته د داسې اړیکو لمن پراخه کړي.

په تېرو پاڼو کې مو د افغانستان د زېربنا د تباه کېدو په اړه د نړیوال بانک تخمین ولوست. د بدبختۍ ځای دا دی، چې دې جګړه ځپلي هېواد په څو لسیزو کې د ۲۴۰ میلیاردو ډالرو په بیه

زېربنا او د ودې امکانات له لاسه ورکړي او که دا وژونکې جګړه نه وای، نو اوس به دې ناداره هېواد د ۲۴۰ میلیاردو ډالرو په اندازه زېربنایي پانګه درلوده.

د زېربنا د جوړولو بله نتیجه دا ده، چې جغرافیه د اقتصاد تر اغېز لاندې راځي او ځایونه د زمان له نظره یو له بل سره نږدې کېږي، مګر جګړې د زمان په لحاظ زموږ د هېواد ځمکه یو له بله ډېره لرې کړې وه، په (۱۳۵۵ هـ ل) کال له کابل څخه جلال اباد ته په درې نیمو او کندهار ته په شپږو ساعتونو کې خلک تلل راتلل، خو په (۱۳۸۳ هـ ل) کال کې برعکس له کابل څخه جلال اباد ته لس ساعته او کندهار ته دوه ورځې لاره وه.

د هر اړخیزې پراختیا لپاره په زېربنا باندې پانګونه کول ضرور دي، مګر اغېز یې د موخو په ټاکلو او د پلان په عملي کولو پورې تړلی دی. که هدف د دوو ښارونو تر منځ د لارې لنډول وي، نو بیا باید د دواړو ترمنځ یوه ډېره لنډه لار انتخاب شي او که موخه د ټولیزې اقتصادي ودې تأمینول وي، نو بیا باید د ښارونو تر منځ پراته ټول کلي هم د دغه مواصلاتي زنځیر په وسیله وتړل شي او دا چې کلي له ښارونو سره د سړکونو په وسیله ونښلول شي، نو څرګنده شوه چې دلته مهمه موخه د کلیو د نښلولو وه، نه د لارې د لنډولو.

د بېلګې په ډول، د سردار داود خان له جمهوریت څخه وړاندې تردې چې د هرات–کندهار سړک پوخ شو، لویه لار د فراه له ولایت څخه تېرېدله چې د دې ولایت ډېرې مرکزي نقطې یې له هرات او کندهار سره تړلې، مګر کله چې افغان حکومت او روسي انجنیرانو د دغه سړک د پخولو کار پیل کړ، پرېکړه یې وکړه چې لاره باید له دښتې تېره کړي، ځکه چې لنډه وه، خو

د فراه ولایت ډېرې مهمې سیمې له سړک څخه بهر پاتې شوې، چې په منځمهاله او اوږدمهاله دوره کې یې په اقتصادي لحاظ ډېر منفي اغېز درلود، ځکه فراه منزوي شوه او ښه فرصتونه یې له لاسه ووتل، خو اوس چې د زرنج–دلارام سړک بشپړ شوی هیله ده چې د یوه مهم اتصالي موقعیت په حیث فراه له دغه سړک سره په نښلېدلو یو ځل بیا خپل نوم او شهرت ترلاسه کړي. همدا ډول د سروبي–جلال اباد سړک له غرونو او دښتو څخه تېرېږي خو زړه لاره له سروبي څخه جلال اباد ته د ډېرو کرنیزو سیمو تر منځ تېریدله او چې اوس د دې سیمې خلک پر پاخه سړک نه دي پراته اړ دي چې د خپلو زراعتي تولیداتو د انتقال لپاره لومړی جلال اباد ته لاړ شي او بیا کابل ته رامخه کړي.

نو له همدې کبله باید زېربنایي پلان ګذاري داسې وشي، چې د خلکو پر اقتصادي ژوند انه ښه اغېز وکړي. د حلقوي سړک په وسیله موږ ته له ګاونډیو هېوادونو سره نښلېدل خورا حیاتي اړتیا ده، مګر که چېرې همدا سړک زموږ ولسوالۍ او کلي او ولایتونه لکه فاریاب، بادغیس، فراه، پکتیکا، کونړ، بدخشان، بامیان، دایکنډي، ارزګان او نور یو له بله سره ونه نښلوي هېڅکله یو بانظمه اقتصادي ژوند نه شي تأمیندی.

نو د دې لپاره چې د زېربنا سم انتظام رامنځته شي لازمه ده، چې هغو اصولو ته پام وکړو، چې د نړیوالو تجربو پر اساس ډېر بریالي وو، دلته د داسې څو اصولو یادونه کوو:

۱- مطالعاتي ظرفیت:

په عمومي توګه د زېربنایي پروژو ایجاد ستره پانګه غواړي. د دې لپاره چې دا پانګونه په سمه توګه وشي په کار ده،

چې په څرګند او بنسټیز ډول بدیلونه برابر او د هرې سترې زېربنایي پروژې ګټې او تاوانونه یو له بله سره پرتله شي، نو په همدې اساس باید په وروسته پاتې هېوادونو کې د دې ظرفیت د ایجاد لپاره ستره پانګونه وشي. که چېرې د یوې زېربنایي پروژې ټول مطالعات د بهرنیو شرکتونو له خوا وشي، نو یو شرکت به د بل له مطالعې نه خبر نه وي او ولس به هم د هغوی له مطالعاتو څخه پوهه نه شي ترلاسه کولی، چې بالاخره جنجالونه هم پېښېدای شي.

د زېربنایي پروژو د مطالعې ظرفیت ته د سترو پروژو اداره وایي. د داسې ادارو مهمې دندې اوونډې دا وي، چې منظمې پروژې تیارې کړي او کله، چې پیسې لاسته راشي په فوري ډول دې ددې تصمیم ونیسي، چې د لومړیتوبونو په رڼا کې کوم نظریات لومړی عملي بڼه غوره کړي.

بریښنا د افغانستان ستره بنسټیزه اړتیا ده او موږ د پرېمانه اوبو په لرلو کولی شو پر ګاونډیو هېوادونو هم خپله بریښنا وپلورو، خو په دې هم باید وپوهېږو، چې که چېرې موږ په کامه، کونړ، کوکچه او پنجشېر بندونو باندې پانګونه کوو په لومړي تخمین کې پرې له **۵۰۰** څخه تر **۱۵۰۰** میلیونو ډالرو پورې لګښت راځي، نو که چېرې له موږ سره د پورتنیو ذکر شویو امکاناتو په اړه بشپړ معلومات، چې د مطالعې پر مټ تیارېږي نه وي، نو په هغه صورت کې تصمیم نیول بې ځایه کار دی. له دې نه علاوه زموږ ونډه او مسؤولیت یوازې د څو سیندونو پر ارزونې نه بشپړېږي، بلکې موږ باید د هرسیند د بریښنا د تولید په اړه منظمه بررسي او دقیق پلان ولرو، چې هر بند مو په یوه ستره طبیعي پانګه بدل شي.

که د نړیوالو متخصصینو له موجودیت نه علاوه زموږ د سترو پروژو مطالعات نه شي کېدی، نو په کار ده چې په عاجله توګه پر خپلو خلکو پانګونه وشي چې د داسې مطالعاتو د ترسره کولو وړتیا پیدا کړي او ترمنځ یې کاري تداوم په دوی کې د تطبیق ظرفیت هم غښتلی کړي.

د ارزونې د ظرفیت اهمیت یوازې په دې کې نه دی، چې د لویو پروژو مطالعات وشي، بلکې ډېرې داسې وړې پروژې هم شته چې که داسې ظرفیت ولرو د دې پروژو بیه به د اوسنۍ بیې نیمایي ته راټیټه کړي.

د برېښنا د وړو بندونو ایجاد د ښوونځیو او وړو ادارو تعمیرات د دې پروژو څرګندې بېلګې دي، چې زیاتره وخت دیوه اساسي انسجام او ارزونې په بنیاد نه پلې کېږي، چې له یوې خوا پیسې ضایع کېږي او له بلې خوا ولس ناخوښه وي.

۲- د زېربنایي پروژو د منفي اغېزو مخنیوی:

زېربنایي پروژې په عمومي ډول دوه عمده منفي اغېزې لري، چې کېدای شي داسې پروژې د ډېر وخت لپاره وځنډوي او یا یې ناکام کړي. د دې پروژو لومړی ستونزه ټولنیزه ده.

کېدای شي د یوې سترې زېربنایي پروژې د تطبیق لپاره د خلکو ځمکې ته اړتیا پېښه شي او یو کلی یا ښار له خپله ځایه بې ځایه کېدلو ته اړ ایستل شي.

په شلمه میلادي پېړۍ کې په زیاترو زېربنایي پروژو منفي ټولنیزې اغېزې پرېوتې او خلکو یې پر وړاندې سخت احتجاجونه وکړل، چې لوی مثال یې په هند کې د اوبو د سترو بندونو د جوړولو پر وړاندې د خلکو پراخې احتجاجي مظاهرې

وي، چې په پایله کې د دې پروژو تمویلوونکي نړیوال بانک او اسیایي پراختیایي بانک داسې مقررات وضع کړل، چې د خلکو د ژوندانه پر وړاندې منفي اغېزې کمې کړي او د هغو خلکو لپاره پر ځای ترتیبات ونیسي، چې د پروژو د تطبیق له کبله یې ژوند یا جایداد په خطر کې وو.

په ټولنیز لحاظ د سترو پروژو منفي تاثیرات اوس تر ډېره حده کمېدای هم شي. انجنیران دې ته متوجه شوي، چې پروژې باید په داسې توګه ډیزاین شي چې په ټولنیز لحاظ یې منفي اغېزې کمې وي. د مثال په توګه، که د سترو بندونو ارتفاع کوزه شي د هر متر په کوزېدو یې منفي تاثیرات کمېږي. بله طریقه داسې ده، چې د یوه ستر بند پر ځای څو واړه بندونه جوړ شي، چې د یوې شبکې په وسیله یې بېرته برېښنا راټولېږي او په هماغه اندازه برېښنا تولیدوي. اما په ټولنیز لحاظ یې منفي اغېزې لس ځله تر لوی برېښنابند کمې دي. بل اصل چې تر ټولو ډېر ګټور ثابت شوی هغه له خلکو سره مفاهمه او په بنسټیز ډول د هغوی د ژوندانه د بهترولو لپاره ځانګړي اقدامات دي. که چېرې د رشوت او فساد لاس نه وي غځېدلی، نو دولت کولی شي د خلکو پرځمکو باندې یوه مناسبه بیه کېږدي او کله چې خلکو ته د ځمکو قیمت په لاس ورشي په خوښۍ سره د پروژو تطبیق ته غاړه ږدي. که متضررو خلکو ته داسې ژمنه ورکول شي، چې د پروژې تر بشپړېدا وروسته به دوی هم د ګټو په اخیستلو کې لومړیتوب ولري کېدی شي مخالفت ونه کړي، مګر موږ د یوه هېواد په توګه اړ یوو، چې د سترو پروژو د مطالعاتي ظرفیت تر څنګ د هغو د منفي اړخونو په تحلیل هم پوه شوو او خلکو ته تر قناعت ورکولو وروسته هغوی په ګټو

کې شریک کړو، چې له یوې خوا د خلکو ژوند بهتر شي او له بله پلوه په هېواد کې زېربنا ایجاد کړو.

د زېربنایي پروژو تطبیق د ټولنیزو ستونزو ترڅنګ په طبیعي پانګه هم اغېز کولی شي. هره لویه پروژه په یوه طبیعي سیستم باندې اغېزه کوي، چې کله ښه او کله ناوړه وي. کله چې په یوه سیند باندې بند جوړېږي، نو له امله یې د هغه ځای کبان وده نه شي کولی او د کبانو د ودې مخنیوی د یوې طبیعي پانګې په توګه منفي اغېزه ده او د دې منفي اغېزې د مخنیوي لپاره لازمه ده، چې د کبانو د ساتنې په برخه کې د نړیوالو اصولو په اساس ترتیب او تنظیم ونیول شي.

بل منفي اغېز یې د ډبرو له سکرو څخه د برېښنا تولید دی، چې د هوا د ککړتیا لامل کېږي اما له اوبو څخه د برېښنا تولید بیا د هوا په ځړنګوالي باندې ښه اغېز لري، ځکه د نړۍ د تودوخې درجه ورځ تر بلې تودېږي او کارپوهان وايي چې له باد او لمر څخه د انرژۍ تولید د اقلیم لپاره ډېر ګټور دی. د همدې دلیل پر اساس ځینې نړیوال اصول وضع شوي، چې برېښنا باید له سکرو څخه تولید نه شي، ځکه د نړۍ د اقلیم په تغیر کې ناوړه پایلې لري.

۳- ساختماني کوډونه اومقررات:

زېربنا هغه مهال خاصه ګټه لري چې په دوامداره توګه پاتې شي او د دې لپاره لازمه ده چې په یوه هېواد کې منظم ساختماني کوډونه او مقررات موجود وي او عملي بڼه ولري.

د ترکیې په استامبول کې د شلمې پېړۍ په نویمه لسیزه کې ډېره ستره زلزله راغله او د حیرت وړ وه، چې ډېر لوی

اپارتمانونه د ماشومانو د لوبو د کورکیو په څېر یو په بل پسې ونړېدل، خو تر څنګ یې په څو متره کې یو لړ اپارتمانونه پر ځای ولاړ پاتې شول. کله چې کارپوهانو څېړنه وکړه څرګنده شوه، چې پرېوتي اپارتمانونه د ساختماني مقرراتو له چوکاټه بهر جوړ شوي وو او د قراردادیانو بې کیفیته کار او د مامورینو د اداري فساد له امله درانه ځاني او مالي تاوانونه پېښ شول، مګر هغه تعمیرات چې مستحکم وو د مستحکمو اصولو او قوانینو پر بنسټ جوړ شوي وو او مستحکم پاتې شول. دغه مثال دا په ګوته کوي چې په زېربنایي پروژو کې د ساختماني اصولو مراعت کول څومره لوړ حیاتي ارزښت لري.

هغه اشخاص چې په لنډمهالو ګټو زړه خوشحاله کوي په حقیقت کې په منځ مهاله او اوږد مهاله موده کې هم خپل ځان او هم هېوادوالو ته ستر زیانونه ور اړوي. یوه ساختماني پروژه، چې په هره اندازه لویه وي په هماغه اندازه په ساختماني اصولو باندې عمل کول ضروري دی.

که په یوه هېواد کې د برېښنا یو بند د ناقص کار له امله ونښوېږي، نو منفي اقتصادي اغېز یې د ټول هېواد لپاره مرګونی دی. د دې لپاره چې د یوه هېواد پانګه په زېربنایي پروژو خوندي کړی شي باید د نړیوالو تجربو پر اساس د ساختمان اصول وضع شي، د دولت چارواکي د دغو اصولو په زده کړه سمبال شي او ټول قراردادیان او فني ماهرین ورسره سم اشنا شي او د زړه له کومي یې ومني.

که یو هېواد خپل منظم ساختماني اصول ولري، نو قراردادي دې ته نه اړ کېږي چې د سترو پروژو د تطبیقولو لپاره د خاصوبین المللي بنسټونو او مرستندویانو په اصولو عمل

وکړي. کله چې نړیوال کارکوونکي یوه ستره پروژه بشپړه کړي، نو په دویم ګام کې یې حفظ او مراقبت د ملي بنسټونو په غاړه وي، نو په داسې حال کې د دولت چارواکي مجبور دي، چې د یو ډول اصولو پر ځای مختلف اصول زده کړي او دا د دوی کار پېچلی کوي، نو لازمه ده چې اصول ډېر ځرګند او یو ډول وي او په یوه ډول تطبیق شي. زموږ په هېواد کې د ځرګندو ساختماني اصولو د نشتوالي نښې یې په حلقوي سړکونو کې لیدل کېږي. د کابل-جلال اباد سړک په یوه معیار، خو د کابل-کندهار سړک، دې ته په پام سره چې قراردادیان یې مختلف شرکتونه وو، په مختلفو معیارونو جوړ شوی دی.

همداډول د هرات-اسلام قلعه او کابل- شمالي او داسې نور ټول سړکونه یو له بل سره غوڅ توپیر لري او د مختلفو شرکتونو له خوا د مختلفو معیارونو په اساس او بڼو جوړ شوي دي. د دې سړکونو بېلابېل کیفیتونه دا په ګوته کوي چې د حفظ او مراقبت او د دوام له کبله نوموړي ټول سړکونه په یوه ستونزه نه دي جوړ شوي او په هغه اندازه ګټور نه دي، چې یو نوی سړک ګټور وي، نو ویلای شو چې ملت ته له دې کبله هم لازمه ګټه نه ده رسېدلې.

۴- د مناقصې یا قرارداد اصول:

د زېربنایي پروژو یوه مهمه برخه د مناقصې یا قرارداد اصول دي.

دا چې زیاتره پروژې اوس د خصوصي سکتور له خوا اجراکېږي، نو په همدې بنیاد دولت ته په کار ده، چې د مناقصې داسې اصول وټاکي، چې د شرکتونو تر منځ د رغنده

سیالۍ لامل شي او د ښه کیفیت کار په ټیټه بیه ترسره شي. په عملي توګه په ډېرو هېوادونو کې د مناقصې اصول د کثافت او فساد سرچینه ګرځي. یوه برخه یې دا وي چې د دولت مامورین له کورنیو او نړیوالو شرکتونو سره شراکت کوي او د شخصي ګټو لپاره ملي ګټې تر پښو لاندې کوي. د اداري فساد بله بڼه داسې وي، چې ډېر شرکتونه پخپلو کې یو داسې تړون کوي، چې قیمتونه تر قرارداد اخیستو مخکې وټاکي او په نوبت یې یو یو ګټندوی شي، چې دا عمل هم له عامه ګټو سره په ټکر کې دی.

بله بڼه یې دا ده چې قراردادیان له دولتي چارواکو سره شریک شي، د احتمالي ګټونکو قراردادیانو ادرس معلوم کړي. د زور یا زر په وسیله یې له میدانه وباسي. یو مثال یې داسې هم دی چې ډېر قراردادیان قراراداد په سمه توګه لاسلیک کړي، خو په نیمایي کې له دولتي مامورینو سره شریک شي او په پټه د قرارداد شرایط بدل کړي.

ډېرې نورې لارې هم شته چې په وسیله یې د قرداد د مناقصې اصول تر پښو لاندې کېږي او دا ډول اعمال هم په سیمه او هم په نړۍ کې ډېر ځله تر سره شوي دي.

د داسې ناجایزو اعمالو د مخنیوي لپاره لازمه ده، چې یو هېواد د مناقصې ټینګ اصول، لوایح او قوانین جوړ کړي او د افرادو په روزنه او ساتنه پانګه واچوي. که چېرې لس تنه ایمانداره کسان د مناقصې د نظام په راس کې راشي هېواد ته به په میلیونونو ډالره ګټه ورسوي.

که چېرې په کوم مرسته اخیستونکي هېواد کې د مناقصې سم اصول نه وي، نو هلته ټول مرسته کوونکي هېوادونه هر یو

خپل خپل اصول تطبیقوي، چې په پایله کې ټول قراردادونه د بهرنیو شرکتونو لاس ته لوېږي او ګټه له هېواده بهر ځي، چې په دې صورت کې ملي قراردادیان په وچ ډاګ پاتې وي او زېربنايي پروژې نیمګړې یا هم پر خپل وخت نه پیلېږي.

۵- ملي ساختماني ظرفیت:

د اغېزناکو دولتونو د بریالیتوب یو لامل دا دی چې دوی کولی شي په سمه توګه په زېربنايي پروژو باندې پانګونه وکړي، چې له همدې لارې خپلو خلکو ته کاري موارد ډېر او عامه ګټې تضمین کړي.

څېړنو ثابته کړې، چې همدا اوس په نړۍ کې ځینې داسې هېوادونه شته چې په مؤثریت سره هم خپل ملي عواید او هم نړیوالې مرستې مصرفوي. په دې هېوادونو کې د ملي ساختماني ظرفیت شته والی د زېربنايي لګښتونو لپاره ضروري شرط ګڼل کېږي. جاپان، سینګاپور، ایرلنډ، اسپانیا، سویلي کوریا، مالیزیا او دوبۍ د دې هېوادونو غوره مثالونه دي، ځکه دغو هېوادونو د ملي ساختماني ظرفیت د ودې لپاره پانګونه وکړه، څرګند اصول او مقررات یې وټاکل او په همدې توګه یې له خپلو ملي عوایدو او نړیوالو مرستو څخه اغېزمنه استفاده وکړه.

د دې ظرفیتونو د ایجاد لپاره د خصوصي او دولتي سکتورونو تر منځ کلکه همغږي او همکاري لازمه او ضروري ده او ښه لاره یې دا ده چې ټول شرکتونه دیوې اتحادیې په بڼه سره راټول شي او یوه منظمه ساختماني ټولنه جوړه کړي، چې د اصولو او مقرراتو د پیروي ټینګه ژمنه وکړي او د کمیت او کیفیت په لحاظ معیارونه وضع او د اخلاقي اصولو له مخې ورته پابند پاتې شي. همدا ډول یوه اتحادیه به له دولت سره په

شریکه د شرکتونو د ظرفیتونو ارزونه کوي.

دولت ته هم په کار ده، چې د دې اتحادیې د ظرفیتونو د لوړولو او تخنیکي تقویې لپاره پانګونه وکړي او د اصولو په مراعت کې پرې ټینګار ولري. لکه څرنګه چې باید د دولت پر کارمندانو باندې د مکافات او مجازات اصل عملي شي، د همدې اصل تطبیق پر قراردادیانو باندې هم ضروري دی او د دې تر څنګ له دغه بهیر څخه د خلکو د څارنې پروسه هم ډېره ضروري او مهمه ده.

۶- تدارکات:

په وچه پروت یو هېواد د شرایطو په لحاظ له هغو هېوادونو سره ډېر توپیر لري، چې بحري بندرونه لري.

دا ډول هېوادونه سیمه ییزې همکارۍ ته تر بل هر هېواده زیاته اړتیا لري، چې په دې توګه وکولی شي د خپل ضرورت ساختماني مواد په مناسب وخت او لازم کیفیت تر لاسه کړي. که چېرې یې په سمندري بندرونو کې د اړتیا وړ اجناس له یوې تر درې میاشتو پورې ټال وخوري، نو په بازارونو کې یې د اجناسو بیه ډېره لوړېږي، چې په وچه پروت افغانستان داسې ترخې تجربې کړې دي او د ګاونډیو په بحري بندرونو کې یې په میاشتو میاشتو د اړتیا وړ مواد ځنډېدلي دي.

د بحري بندرونو لرونکي هېوادونه په وچه پرتو هېوادونو سره ډېر توپیرلري او دا توپیر موږ د کابل ـ پېښور، کندهار ـ کویټې او هرات ـ مشهد تر منځ په اسانۍ پرتله کولی شو، په ګاونډیو هېوادونو کې د یوه کیلو متر سړک د قیر کولو بیه ۱۲۰زره امریکایي ډالره کېږي، مګر زموږ په هېواد کې د یوه

کیلومتر سړک د قیر کولو بیه له څلورو لکو ډالرو هم اوړي، نو دا چې له موږ سره د نړۍ مرستې کمې دي او که موږ د زېربنایي پروژو بیه راټیټه او کیفیت لوړ نه کړو دا مرستې زموږ د اساسي اقتصادي بدلون سبب نه شي ګرځېدای.

۷- حفظ او مراقبت:

دا هغه برخه ده چې د هرې کچې اشخاص یې په اهمیت پوهېږي. د ساري په توګه، کله چې یو بزګر ځمکه وکري او بېرته یې په سمه توګه خشاوه، اوبه خور او نوره لازمه څارنه ونه کړي، نو بې له شکه به یې د پټي حاصل هغومره نه وي، چې توقع ترې کېدی شي او که یو مالدار د خپلو څارویو سمه پالنه او روزنه ونه کړي، نو یا به خوار ډنګر وي او یا به یې ترې لېوان وخوري.

همدارنګه تر خټین بام لاندې اوسېدونکي خلک اړ دي، چې د موسمي بارانونو تر ورښت د مخه خپل بام اخېر کړي او که داسې ونه کړي یا به پرې را ولوېږي او یا به یې سر له بارانه نه پټېږي.

زېربنا د ټول ولس شریکه پانګه ده. کله که سړکونه خراب وي ټول سر ټکوي، چې په سمه توګه اقتصادي فعالیتونه نه شي تنظیمولی. د ټرانسپورټ بیه لوړه وي، تولیدي او سوداګریز اموال په اسانۍ سره انتقال نه مومي او وسایط یې د ډېرو عوارضو پېښولو له کبله تاوانونه کوي. برېښنا هم داسې زېربنا ده چې که نه وي، تاوان یې ټولو ته یو ډول دی. د ساتنې او څارنې ستر اهمیت دا دی، چې د اصولو په تعقیب سره ډېرې لویې پانګې له خطر څخه نجات پیدا کوي او تر ډېره وخته ترې ګټه اخیستل کېږي، چې مثال یې سړک دی. زموږ زیاتره

سړکونه له ۷ څخه ۱۰ ټنه وزن ته جوړ شوي دي، که چېرې دا په مقرر ډول تعقیب شي، موږ به له ستر تاوان څخه خلاص یوو او که دا اصول په پام کې ونه نیول شي او لکه اوس چې له بده مرغه له ۵۰ ټنو نیولې ان تر ۱۰۰ ټنو پورې بار کړې لارۍ زموږ پر سړکونو را روانې دي او سم حفظ او مراقبت یې نه کېږي نو موږ اړ یوو، چې ۷ کاله وروسته دا سړکونه له سره اباد کړو، چې دا ډېر ستر تاوان دی. که څه هم د لاریو څو خاوندان د درنو بارونو راوړلو له کبله څو روپۍ پیدا کوي، خو د ولس لپاره یې زیان په دقیق ډول تر میلیونونو ډالرو رسېږي.

په بې اغېزې او ناکامو دولتونو کې همېشه یا د حفظ او مراقبت بودجه پر وخت نه رسي او یا هم دا مهمه برخه په بودجه کې نه داخلېږي، چې په پایله کې یې د ولس ستر زېربنایي بنسټونه له منځه ځي. لکه د برېښنا بندونه، چې یوه پرزه یې خرابه شي په لومړي سر کې یې قیمت شاید شل زره افغانۍ وي، خو که جوړه نه شي نو د فشار په نتیجه کې نورې پرزې هم له کاره لوېږي او بیه یې لکونو او بالاخره میلیونونو ته لوړه شي، چې د ولس ملا ماتوي. اغېزناک دولتونه دې برخې ته کلکه پاملرنه کوي او د ساتنې او څارنې په نتیجه کې د ولس له زېربنایي پانګې څخه د اوږدې مودې لپاره ګټه اخلي.

که د دولت په دې برخه باندې دقیق فکر وکړو دا په ګوته کېږي، چې د افغانستان په څېر د یو غریب هېواد لپاره د ساتنې او څارنې برخه خورا مهمه ده. دولت اړ دی، چې د دې برخې د انسجام لپاره داسې اصول وټاکي، چې زموږ له اوسنیو شرایطو سره اړخ لګوي. په دې فصل کې مو اصل اصول طرحه کړل خو په راتلونکي فصل کې به د کار د پیدا کولو او د زېربنا د ترتیب په

اړه یو لړ وړاندیزونه وکړو.

و- بشري پانګه:

اوسنی اقتصاد د علم پر تهداب ولاړ دی، د نبي کریم (ص) مبارک حدیث دی چې فرمايي: (د علم طلب وکړئ ولو که په چین کې وي). د مخه مو په عباسي او غزنوي دورې کې د علم د ودې او پراختیا په باب معلومات وړاندې کړي دي. د پورتني مبارک حدیث په رڼا کې هغوی د نړۍ علوم راټول او بېرته یې د نړۍ ډېرو برخو ته ورسول، خو له بده مرغه په راوروستو وختونو کې اسلامي حکومتونو پر خپلو خلکو لازمه پانګونه ونه کړه او د دې نتیجه دا وه چې ورو، ورو یې دولتونه بې اغېزې او له اغېزناکو دولتونو سره یې ورځ تر بلې توپیر په زیاتېدو شو او د اسلامي نړۍ زیاتره خلک له ثروتمندو څخه په بې ثروته خلکو بدل شول، چې بشري پانګې په کې د پام وړ وده ونه کړه، مګر یوائینی اسلامي هېواد مالیزیا. و چې د بشري پانګې په اهمیت پوه شو او په دې برخه کې یې له خپل ولس سره ډېر کار تر سره کړ، د مالیزیا د مشر (ډاکټر مهاتیر محمد) دومداره هڅې د دې باعث شوې، چې په دېرشو کالونو کې مالیزیا له یوه فقیر هېواد څخه په امیر او سرمایه دار هېواد بدل کړي. د ډاکټر مهاتیر پیاوړی ابتکار دا و چې د شل، شل (۲۰-۲۰) پلانونه یې ترتیب کړل.

ډېر خلک د شل شل تعبیر داسې کوي، چې دا د شل میلادي کال دی، یعنې په کومو ولایتونو او ښارونو کې چې د شل پلان خبره مطرح ده، هدف یې د شل میلادي کال منځمهاله موخې دي. دا پلانونه چې لومړی یې په مالیزیا کې اساس کېښودل

شو، هدف یې دا دی چې د مختلفو ولایتونو، ښارونو، کمپنیو او شرکتونو او یا د ټول هېواد په کچه خلک راټولېږي او د هېواد راتلونکی انځور وړاندې کوي او په دقت سره خپل اوسنی حالت له راتلونکي انځور سره پرتله کوي، چې وپوهېږي د دوی د مستقبل د موخو د بشپړولو په لاره کې د دوی حال کوم خنډونه لري، چې د هغو موخو مخنیوی کولی شي او کله چې دا خنډونه ورته معلوم شي، نو د لرې کولو لپاره یې د ظرفیتونو ایجاد ته ملا تړي او منځمهاله موخو ته د رسېدو لپاره یوې څرګندې نتیجې ته رسېږي.

ډاکټر مهاتیر له شل، شل څخه یو بل هدف هم درلود، نوموړی د سترګو ډاکټر و او د سترګو په طبابت کې د شل، شل اصطلاح دا معنی افاده کوي چې بویه دواړه سترګې په بشپړه توګه کار کوي او هغه څوک چې د شل، شل لید توان لري عینکو ته اړتیا نه لري، معنی دا چې روښانه لید د یوه هدف د تعین لپاره ډېر اړین دی، چې یوه ټولنه په نظم او تقوا سره د هغې موخې د عملي کولو لپاره څرګند معیارونه ولري او په اګاهانه توګه وپوهېږي چې څرنګه د هدف د لاس ته راوړلو لپاره حرکت کوي.

موږ هم د یوې ټولنې په حیث د بشري پانګې د رامنځته کولو لپاره داسې یوه څرګند پلان ته اړتیا لرو او که په همداسې شدت کار ونه کړو په عمومي توګه به د ولس او په ځانګړې توګه به مو د ځوان نسل استعداد ضایع کړی وي. که موږ غواړو چې د بهرنیو سلاکارانو شمېر چې د مرستو لویه برخه د دوی په معاشونو او لګښتونو له هېواده وځي کم کړو، نو په کار ده چې پر خپلو ځوانانو پانګونه وکړو او د خپل کور څښتنان شو او په

دې مورد کې د اغېزمنو هېوادنو له تجربې ګټه واخلو او پر بنا یې د خپل هېواد د راتلونکي انځور په اړه یوې سراسري ملي اجماع ته ورسېږو، چې په بنسټیزه توګه خپلې موخې تعین کړو. په دې اړه ځیني اصول په لاندې ډول تشریح کوو:

۱- د لوړو زده کړو اهمیت:

اداره، اقتصاد او مدني ټولنه هر یو په ځانګړې توګه مدیریت، تخنکي پوهې او مشرتابه ته اړتیا لري، او دا پوهه بې له دې چې په یوه هېواد کې د لوړو زده کړو داسې بنسټونه چې نړیواله سویه ولري نه رامنځته کېږي.

په پخوا زمانو کې مواصلاتي امکانات دومره پر مخ نه وو تللي، چې د اسیایي هېواد یو پوهنتون د امریکا یا اروپا له کوم پوهنتون سره نېغ په نېغه تماس ونیسي، نو ځکه دولتونو د لوړې پوهې د حصول لپاره خپل ځوانان دغو هېوادونو ته لېږل چې داسې ظرفیتونه پیدا کړي چې نه یې لري. دا طریقه په هغه وخت کې مناسبه وه، مګر تاثیر یې ډېر کم و، ځکه په شپېتمه میلادي لسیزه کې افغان حکومت د ګوتو په شمېر ځوانان بهر ته د زده کړو لپاره ولېږل، خو د دې بر عکس د کابل پوهنتون د انجنیرۍ پوهنځي چې د امریکا له لوړو پوهنتونونو سره تواميتونه درلودل په همدې هېواد کې ګڼ شمېر محصلان وروزل.

او سمهال د نړۍ شرایطو تغیر کړی او بدبختانه هغه افغانان چې بهر ته د زده کړو لپاره ځي، په کم تعداد کې بېرته راستنېږي، اکثریت یې په هماغو هېوادونو کې پاتې کېږي او بیا هېواد ته نه راځي.

او سمهال زمونږ بحث پر دې دی، چې زمونږ د هېواد

پوهنتونونه او د لوړوزده کړو نور تاسیسات باید یا له نړۍ او یا هم کم له کمه د سیمې له هېوادونو سره د سویې په لحاظ سیالي وکړي.

په ۲۰۰۵ کال کې چې ما د کابل پوهنتون له محصلانو سره دري میاشتنی بحث درلود، ټول د دې غوښتونکي وو، چې د عالي تحصیلاتو د ظرفیت لوړولو لپاره دې ځیني اصول وضع شي، چې پر اساس یې دا څرګنده وي چې افغانستان په راتلونکو ۱۰ او ۲۰ کالونو کې کوم ډول ظرفیتونو ته اړتیا لري او د اقتصادي ودې اساس یې په کومو سکټورونو باندې ولاړ دی.

کله چې دا اصول روښانه شي، نو بیا به د اړتیا او ودې د پلانونو په اساس په پوهنځیو کې تقسیمات صورت ونیسي. دا باید جوته شي چې کوم پوهنځی باید یو له بل سره ګډ شي او کوم پوهنځي دې نوي رامنځته شي؟ کوم ډیپارټمنټونه دې د پوهنځي کچې ته لوړ شي او کوم پوهنځي دې د ډیپارټمنټ کچې ته راوړل شي.

د مثال په توګه، افغانستان اړتیا لري چې د کمپیوټر داسې پروګرامونه جوړ کړي چې زموږ له شرایطو سره برابروي، نو د دې مسلک لپاره دې یا داسې ډیپارټمنټونه جوړ شي چې دا ظرفیت په همدې هېواد کې ایجاد شي او یا دې داسې څو پوهنځي منځ ته راشي چې دا کار سر ته ورسوي.

همدارنګه د یوه داسې اسلامي پوهنځي جوړول حیاتي دي، چې وکولی شي افغانان د ځلانده اسلامي تمدن له پېژندګلوي سره پوره اشنا کړي.

زموږ د پوهنتونونو یوه بله ډېره غټه ستونزه دا ده، چې نصاب یې یو ډول نه دی، د انجنیري پوهنځي نصاب امریکایي

دی او د اقتصاد پوهنځي نصاب یې په زاړه جرمني سیستم عیار شوی دی او په همدې ترتیب د نورو پوهنځیو نصابونه هم په نورو سیستمونو پورې اړه لري.

که موږ غواړو چې د مالیزیا په څېر د راتلونکي لپاره منظم پلان ولرو، نو د عالي تحصیلاتو نصاب باید په داسې توګه جوړ شي، چې ټول پوهنځي په مشترکه توګه وکولی شي د محصلانو تر منځ ملي روحیه، ملي ژمنه او کاري کفایت ایجاد کړي. دا چې په لېسو کې زموږ متعلمین په لازمو امکاناتو سمبال نه دي، دې ته ژور فکر په کار دی او زما په نظر باید یو کال د دوی لپاره اساسي طبیعي علوم، لیکوالي، کمپیوټر، ژبې، تاریخ او کلتوري زده کړې په پام کې ونیول شي.

له بهر څخه د طبیعي علومو لپاره اوس د بعید درس یعنې په لاین زده کړه باندې ډېر کم لګښت راځي، خو ټولنیزې او کلتوري زده کړې په خپلو ژبو او هېوادني تاریخ باندې د نه پوهېدو په صورت کې نه شي حاصلېدی، نو په همدې دلیل پر پنځو ژبو باندې له کلتوري لحاظه پانګونه کول ډېره ضروري ده، پښتو، دري، ازبکي، عربي او انګریزي، هغه ژبې دي چې د پورتنیو موخو د تر لاسه کولو لپاره پرې پانګونه حیاتي ده. موږ د یوه نوي نظام په توګه د ډېرو قوانینو لیکلو ته اړتیا لرو او د قانون د لیکلو لپاره اړ یوو چې په هېواد کې د عربي ژبې پیاوړي مراکز ولرو، چې له یوې خوا د دیني زده کړو د حصول او له بلې خوا د قانون د لیکلو لپاره یو اځینۍ منبع ده.

همدا ډول پښتو، دري او ازبکي زموږ د هېواد درې عمده ژبې دي او د ملت جوړولو د پروسې عملي کېدل دا غواړي چې په دغو دریو ژبو اساسي پانګونه وشي. د واحد افغان ملي

هویت په دې پېړۍ کې د دې معنی نه لري چې بویه د دې هېواد واړه قومیتونه له منځه ځي، بلکې د دې برعکس زموږ کلتوري شتمنۍ زموږ د ملي یووالي قوي بنسټ جوړوي، ځکه چې د دې شتمنیو په پیاوړتیا کې به هر افغان هم پر خپل افغاني هویت افتخار کوي او هم به په دې باوري وي، چې د ده مورنۍ ژبه محفوظه او د احترام وړ ده. د دې تر څنګ باید د افغانستان پر نورو ژبو هم څېړنې وشي او د اساسي قانون د هدایت مطابق دې د لوړو زده کړو بنسټونه په دې اړه لازمې هڅې وکړي. لوړې زده کړې باید انسان په درې صفاتو وروزي:

اول دا چې یو انسان باید د لوړو زده کړو په حصول کې د یوه اسلامي او ملي هویت نمونه او مثال جوړ شي، ځکه که یو انسان ډېره لوړه تخنیکي پوهه ولري، خو که له اسلام څخه ناخبر او په قومي تعصب کې غرق وي، نو څه فکر کوئ چې هغه به د یوه ملت او هېواد لپاره څه خدمت وکړي؟

دویم دا چې انسان ته دې تخنیکي پوهه وښيي چې له دې لارې هم خپل ځان ته روزي وګټي او هم هېواد ته خدمت وکړي.

درېیم اصل دا دی چې یو تعلیم یافته انسان باید د یوه وطنوال په حیث د خپلو هېوادوالو پر وړاندې تر نورو ډېر خپل وجایب وپېژني او عمل پرې وکړي، ځکه لوړې زده کړې زموږ په هېواد کې د ولس په پیسو تأمینېږي، نو ځکه تعلیم یافته ځوانان اړ دي چې د ولس خدمت وکړي او لازمه ده، چې په ډېره ایمانداري دا پور پرې کړي. تر ټولو مهمه دا ده چې موږ ډېر څه له لاسه ورکړي او اوس زموږ ځوانان مجبور دي، چې په یوه وخت کې ملت، دولت او اقتصاد درې واړه په پښو ودروي او کله چې دا درې مسؤولیتونه پر مخ بیایي، نو په کار ده چې درې

واړه پوهې یې حاصلې کړې وي. د داسې یو نصاب ایجادول اړین دي، چې یو انجنیر د ملت په جوړولو وپوهوي او همدا ډول یو ادیب ته د اقتصاد د جوړولو طریقې ورزده کړي، چې ملت په راتلونکو سلو کلونو کې د دې نصاب روښانه پایله ووینې، نو ځکه باید د اوسنیو عالي تحصیلاتو په محتوا کې اساسي بدلون راشي.

د هېواد ټول پوهنتونونه باید په بنسټیزه توګه سمبال شي، چې د اوسنیو مواصلاتي امکاناتو پر مټ د نړۍ له معتبرو پوهنتونونو سره وتړل شي او محصلان وتوانېږي، چې د هغو پوهنتونونو له امکاناتو څخه ګټه واخلي.

د شپې پوهنځي باید د فعال حرکت په نتیجه کې د ورځې د پوهنځیو په څېر ټول امکانات ولري، ځکه د دولت هغه کارمندان چې د جګړو له کبله ورته د لوړو زده کړو زمینه نه وه برابره شوې باید په اساسي توګه زده کړې تر سره کړي.

د لېسو هغو فارغانو ته چې پوهنتونونو ته یې د داخلېدو چانس نه دی تر لاسه کړی، باید بعید درسونه (په لاین زده کړه) پیل شي او د بانظمه کارکوونکو له خوا دا ترتیب پر مخ یوړل شي، که ځوانان ثابته کړي چې معیارونه یې پوره کړي، پوهنتون باید شهادتنامې ورکړي.

د پوهنتونونو نصاب باید په دوو، څلورو او شپږو کلونو تقسیم شي، چې زیاترو ځوانانو ته هم د زده کړې او هم د کارکولو زمینه برابره شي. دوه کلن پروګرامونه ډېر مهم دي او د تخنیکي مدیریت هغه پوهه په کې تر لاسه کېدی شي، چې د پروژې اړتیا ده. د دې تر څنګ باید شپږ کلن پروګرامونه هم رامنځته شي چې د ماسترۍ اخیستو لپاره مهم دي، خو موږ د

لوړو زده کړو په خوا کې دا وخت د هغو دوه کلنو کالجونو جوړولو ته هم شدیده اړتیا لرو، چې کولی شي د کرنې، اوبو او برېښنا په برخه کې د هېواد په هر ګوټ کې کاري ظرفیتونه لوړ او ګڼ شمېر ځوانان وروزي. نړیوالو تجربو ثابته کړې، چې داسې دوه کلن تخنیکي بنسټونه د کرنې، صنعت او خدماتو د پراختیا لپاره ډېر ګټور ثابت شوي دي.

۲- د مېرمنو د زده کړو اهمیت:

د اسلام په سپېڅلي تمدن کې مېرمنو ډېر ځلاند رول لوبولی دی، حضرت خدیجة الکبرئ (رض) لومړنۍ مېرمن وه، چې د اسلام پر مبین دین مشرفه شوه. حضرت عایشه صدیقه (رض) لومړنۍ مېرمن وه، چې د نبوي احادیثو په انتقال کې یې ستره ونډه واخیسته او حضرت بي بي فاطمة الزهرا (رض) د نبي کریم (ص) لور بي بي هم د اسلام له هغو عالي مېرمنو څخه ده، چې ډېرې کارنامې لري.

په غربي نړۍ کې ښځو یوازې په شلمه پېړۍ کې د دې اختیار تر لاسه کړ چې د ملکیت حق ولري، خو څوارلس سوه کاله وړاندې یوه مسلمانه مېرمن د مکې د ښار ستره سوداګره وه. بي بي خدیجې (رض) د اسلام په لومړي پړاو کې د حجاز له ټاپوګانو څخه خپل سوداګریز مالونه د نړۍ نورو امپراتوریو ته لېږل. همدا راز په تیموري عصر کې ملکې ګوهرشاد ډېر لوی جایدادونه لرل، چې د عامه تاسیساتو د جوړولو لپاره یې خپل ډېر جایدادونه وقف کړل. د هندوستان په سلطنتي دوران کې سلطان رضیه په دې وتوانېده چې د درباریانو پر وړاندې د اولوالامر په توګه ودرېږي. د امیر دوست محمد خان خور د

افغان_ انګلیس تر هغې جګړې وروسته چې د دې وروریې له واکه لرې کړ او هند ته یې ولېږه، وکولی شول چې د غازیانو په تشویق او تمویل کې لویه برخه واخلي.

د روښاني نهضت وروستۍ رهبره بي بي عالیه وه، چې په کلونو یې مغول تر فشار لاندې ونیول او په دې یې قانع کړل چې د دې کورنۍ ته لوړ منصبونه ورکړي.

دا چې په ځلانده اسلامي تمدن کې د مېرمنو د زده کړې اهمیت څرګند شوی اوس نوره نړۍ هم په دې عقیده ده چې که مېرمن زده کړه ونه کړي ټولنیزه پراختیا ناشونې ده. په پراختیایي بنسټونو کې اوس دا خبره یوه مقوله ګرځېدلې چې وایي که یو هلک باسواده شي یو نسل ورسره تغیر کوي او که نجلۍ باسواده شي کم له کمه پنځه نسله ورسره مثبت تغیر کولی شي. ځکه مور د اولاد په روزنه کې تر ټولو مهمه ونډه لري او خپل بچي ته له شیدو سره د پوهې او معرفت مینه ترزیقوي. مور خپل ماشوم ته ژوند ښیي، اوبه، جامې او راشه درشه یې تنظیموي.

کله چې مور نیا شي، نو بیا لمسیو ته لارښوونه کوي او که ژوندۍ پاتې شي تر دریم نسله ټول کور پالي، خو دا حقیقي خبره ده چې تر پنځم نسله پورې یې ډېر تاثیرات پاتې وي.

که ارتیا پېښه شي یوه مور له یوې خوا خپل اولاد ته ډوډۍ هم ګټي او له بلې خوا یې سم مدیریت هم کوي. د یوه کورني کلتور په حیث مور همېشه د نسلونو په خاطراتو کې ژوندۍ وي او همدا دلیل دی، چې په یوه اسلامي او افغاني کورنۍ کې د مېرمنو او نارینه وو تر منځ په متقابل احترام ولاړ اړیکي قایم وي.

دا چې د اسلام په مبارک دین کې د ښځې ملکیت خوندي دی، نو اوس اصلي مسئله د حقوقو نه، بلکې د امکاناتو برابرول دي. په نننۍ ژوند کې د روزۍ ګټل له ښځو او نارینه وو دواړو څخه غواړي چې کار وکړي، خو له علمي او تخنیکي پوهې څخه علاوه کار کول ناممکن برېښي، که برېښنا تولید شي په اسانۍ سره د ورو نجونو او هلکانو لپاره د ټلویزیون له لارې داسې پروګرامونه جوړېدای شي، چې د هغوی تخنیکي پوهې ته وده ورکړي، برېښنا یوې مور ته هم د دې زمینه برابروي، چې خپل ماشومان په سمه توګه وروزي. که چېرې اخلی پخلی، د کالیو مینځل، د کور جارو کول او نور کارونه چې اوس یې مېرمنې په لاسونو کوي د برېښنا په وسیله تر سره شي، نو مېندې به ډېر وخت وسپموي چې له خپلو اولادونو سره کار وکړي. همدا رنګه د مالونو ساتنه، د مېوو وچونه او لاسي کارونه ټول د مېرمنو ځانګړي وظایف دي، چې کورنۍ ورته اړتیا لري، خو له دې کارونو څخه مېرمنې په مستقیمه توګه عایدات نه شي ترلاسه کولی. که غواړو چې د کلیو او ښارونو مېرمنو ته په اساسي ډول عایدات په لاس ورشي، لازمه ده چې په دغو ټولو امورو کې د دوی تخنیکي روزنې ته زمینه برابره کړو.

دا چې په کلتوري لحاظ زمونږ مېرمنې نه شي کولی له کوره ووځي او بهر له نارینه وو سره یو ځای کورسونه تعقیب کړي، نو د اوسنیو تخنیکي امکاناتو پر مټ اوس دا چاره ډېره اسانه شوې او د ټلویزیون له لارې هم داسې ډېر امکانات برابرېدی شي، چې د ښځو د تخنیکي ظرفیت په لوړولو کې مرسته وکړي او یا دا چې په کلتوري چوکاټ کې ورته د چټکو زده کړو داسې

کورسونه جوړ شي چې مېرمنې وروزي.

د مثال په ډول، په باميان ولايت کې د روغتيا په برخه کې يوې افغانې ډاکټرې ډېره بريالۍ تجربه تر سره کړه. له بده مرغه په هېواد کې د زوکړې پر وخت مور او ماشوم له لاسه ورکوو او د ناوړه صحي چاپېريال او لازمو امکاناتو نه لرل ډېر وخت د پنځه کلنۍ مودې ماشومان هم تلف کوي. يوه افغانه ډاکټره وتوانېده چې د يوه کلي ميندې او خوابنې ګانې يې يوه ځاى ته راټولې کړې، له دوى سره يې پر له پسې د زوکړې پر مهال د مور او ماشوم په اړه خپلې تجربې شريکې کړې. کله چې سپين سرې مېرمنې د دغو موضوعاتو په اهميت پوه شوې خپلو لوڼو او نګيانو ته يې اجازه ورکړه، چې ټولې لاړې شي او له نږدې څخه په موضوعاتو ځانونه پوه کړي. د دغو ګټورو بحثونو په نتيجه کې داسې پروګرامونه وضع شول، چې د ميندو او ماشومانو د مړينې کچه يې راټيټه کړه او د خوابنيو او نګيانو تر منځ د دغو پروګرامونو په وسيله مناسبات هم بهتر شول.

له تخنيکي تعليماتو علاوه په لېسو او پوهنتونونو کې پېغلو نجونو ته د داسې زده کړو ترتيب په کار دى، چې په پورتنيو مواردو کې ترې ګټه واخلي او وکولى شي ښې استادانې وي.

په **۱۳۸۵** کال کې په کابل پوهنتون کې د ښځينه محصلانو ۲۰٪ سلنه وه او په **۱۳۸۸** کې د ځينو تخمينونو پر بنياد ۳۰٪ ده، خو موږ بايد د يوې سالمې ټولنې د رامنځته کولو لپاره په ډېره بيړه دا سلنه ۴۰ او بيا تر پنځوسو واړوو، خو مسئله په دې هم نه حل کېږي چې يوازې سلنه لوړه شي، بلکې کوښښ په کار دى

چې مېرمنې د ژوند په هغو ټولو څانګو کې، چې دوى يې غواړي او هېواد ورته اړتيا لري، لازمه برخه واخلي. مګر په روغتيايي چارو کې د مېرمنو ونډه ډېره حياتي ده، ځکه مېرمنې او ماشومان په لويه پيمانه ناروغۍ لري.

د مېرمنو د پوهې بل ډګر مارکيټينګ يا بازار موندنه ده، چې لاسي کارونه، مالداري او زرګري په کې د مېرمنو د عمده عايداتي سرچينو په توګه يادولى شو.

افغانه مېرمن د دې وړتيا لري چې د نړۍ د بل هر هېواد د مېرمنو په څېر تخنيکي ظرفيت پيدا کړي، خو که چېرې د مارکيټ د پيدا کولو سم ترتيب ونيول شي، د دوى لاسي زيار او زحمت به ډېره ښه نتيجه ورکړي او خپلې کاري بېلګې به د نړۍ ټولو بازارونو ته ورسوي، خو دا خبره د يادولو وړ ده چې په اوسنيو شرايطو کې دا ظرفيت او انتقال يې بيا هم په برېښنا، کمپيوټر او ټيليفون پورې تړلى دى.

۳- تخنيکي پوهه:

موږ په خپل هېواد کې له عجيبو ناخوالو سره مخامخ يوو. له يوې خوا په ميليونونو انسانان د کار په تلاش ګاونډيو هېوادونو ته روان دي او له بلې پلوه په پلازمېنه او ځينو ولايتونو کې د عادي تخنيکي کارونو لپاره د همسايه هېوادونو وګړي استخدامېږي.

هر څوک چې کور، مارکيټ، او هوټل جوړ کړي، ژر پوهېږي چې د ساختمان تر جوړېدو وروسته بايد وخت پر وخت د ساختمان او په کې د کارېدلو وسايلو ترميم وشي او په دې توګه موږ هر کال په ميليونونو ډالر پانګه ضايع کوو، خو زموږ

په هېواد کې په تخنيکي تعليماتو اساسي فکر نه دی شوی او ضروري تخنيکي مهارتونه اوس هم يو شاګرد له استاد څخه په کلونو وروسته زده کوي. نجاري، نلدواني او معماري لا تر اوسه هم پلارنۍ پېشه ګڼل کېږي او دا چې په تېرو جګړو کې داسې مهارتونو ته اړتيا نه وه، نو ځکه يې د ماهرينو شمېره هم کمه ده.

مګر اوس له نېکه مرغه د دغو لنډمهالو تخنيکي مهارتونو د روزنې لپاره يوه ډېره بريالۍ نړيواله تجربه شته، چې په شپږ مياشتو کې کېدای شي په لکونو کسان وروزل شي او بيا بيا ورته د داسې تعليماتو زمينه برابره شي. څرنګه مو چې د ماشومانو او مېرمنو د زده کړو په باب وويل همدا ډول حرفوي تعليمات د ټلويزيون له لارې هم په اسانۍ زده کېدی شي، خو دا خبره مهمه ده چې له دې کارګرانو څخه دې په شفاف ډول د ازموينې اخيستو طريقه برابره شي او د لومړۍ څخه تر پنځمې درجې دې ورته سندونه ورکول شي، چې بيا د يوه ساختمان مالک په اسانۍ وپوهېږي، چې د استخدام شوي کارګر سويه څومره او په بدل کې يې بايد څومره مزدوري ورکول شي.

تخنيکي پوهه يوازې په لومړيو عملي کارونو نه تر لاسه کېږي، ځکه له حسابدارۍ څخه نيولې د وړو پروژو تر مديريت پورې ټول بهير تخنيکي روزنه غواړي.

که موږ غواړو چې دا اړتيا پوره کړو، نو لازمه ده چې په لومړي ګام کې له نهم ټولګي څخه تر دولسم ټولګي پورې ډېر شمېر تخنيکي ښوونځي ولرو او د پوهنتونونو په چوکاټ کې داسې دوه کلن پروګرامونه ولرو، چې ډېر استعدادونه د دې کارونو د تر سره کولو لپاره په سمه توګه وروزي.

۴- منځنۍ زده کړې:

د يوې ټولنې د اقتصادي پرمختګ معيار په منځنيو زده کړو پورې تړلی دی.

هر څومره چې يو هېواد وده کوي په همغه کچه په کې لومړی د منځنيو زده کړو او بيا د لوړو زده کړو اهميت را څرګندېږي. زموږ د منځنيو زده کړو نصاب بايد هم زموږ د لنډمهالو، منځمهالو او اوږدمهالو شرايطو سره سم او هم د نړيوالو تجاربو په اساس رامنځته شي، چې درې برخې په کې ډېرې مهمې دي.

لومړی دا چې د ملي او اسلامي هويت تهداب په منځنيو زده کړو کې ټينګښت مومي. ځکه د يوه ځوان احساسات په همدې وخت کې لوری پيدا کوي، چې د دې لوري ځينو دريځونو ته بيا په اسانۍ تغير نه ورکوي، نو لازمه ده چې په همدې وخت کې په نصاب کې ملي او اسلامي هويت په روښانه توګه منعکس شي او ځوانانو ته د هويت په برخه کې د مؤثرې څېړنې او ودې زمينه برابره شي.

دويم دا چې نړيوالو تجربو ښودلې، چې د منظم عقلاني فکر تهداب الجبر او رياضي علوم دي، نو د مخه مو ويلي چې د دې علومو په تکامل کې اسلامي پوهانو ستره ونډه درلوده او دا چې موږ يو ځل بيا دا علوم حاصل کړو د منځنيو زده کړو په نصاب کې ورته مهمه ونډه ورکول په کار دي.

په درېيم قدم کې تخنيکي پوهه هغه وسيله ده، چې کولی شي د منځنيو زده کړو يو فارغ د ټولنې با اهميته غړی کړي او په نصاب کې د تخنيکي پوهې شموليت د ښوونځي فارغ ته دا

چانس ورکوي چې په ټولنه کې مؤثر فعالیت وکړي.

موږ باید د خپل هېواد تر څنګ د نورو هېوادونو له ترخو تجربو څخه مثبت درس واخلو. په ډېرو وروسته پاتې هېوادونو کې منځنۍ زده کړې ډېر ځله د ځوانانو د وخت د ضایع کېدو او د دوی تر منځ د بېلابېلو تعصباتو د پیدا کېدو زمینه برابروي.

په میلیونونو ځوانان بې له دې چې با اهمیته پوهه تر لاسه کړي، د ژوند پنځه کلونه یې د دې زده کړو په ټولګیو کې تیرېږي. پر کمیت او تعداد بې له دې چې کیفیت او اهداف په پام کې نیول شوي وي، زور اچول د نوي نسل غولول دي او دا تباه کوونکې چاره باید تر سره نه شي.

۵- لوړنۍ زده کړې:

انسان یوازینی مخلوق دی، چې ماشوم یې د ډېرې مودې لپاره روزنې او پالنې ته اړتیا لري. انسان ډېرې فطري غریزې لري، خو د زده کړې رول ورته د خاص اهمیت وړ دی او دا اهمیت په لومړنیو زده کړو کې څرګندېږي. د ماشوم ذهن ډېر مستعد وي او کولی شي هر څه په ډېره اساسي توګه زده کړي چې یو مثال یې د ژبې زده کړه ده.

د پاخه عمر کس به یوه ژبه یا په اسانه او یا په سخته توګه زده کړي. مګر هېڅکله به هم په هغه صلابت او مهارت ونه غږېږي چې لازمه وي، مګر یو ماشوم هره ژبه د مورنۍ ژبې په څېر زده کوي.

د ماشوم په استعداد او وده باندې چاپېریال درونه اغېز پرېږدي. پخوا به د ماشوم وده د استاد په خوارۍ او زحمت پورې منحصره ګڼل کېده، خو اوس د استادانو د کاري کیفیت

تر څنګ دا خبره هم مهمه ده، چې ماشوم په څه ډول محیط کې ژوند کوي. پخوا چې به د کلیو هلکان په ښاري پوهنتونونو کې وروزل شول، نو بیا به کلیو ته نه ستنېدل، ځکه کلیو د ژوندانه ډېر ابتدایي اسباب درلودل او هلکان به په ښارونو کې مېشتېدل. اوس موږ ته په هېواد کې د متوازن انکشاف راوستل لازمي دي او موږ باید په هغو سیمو باندې چې په تاریخي لحاظ یې تریخ ژوند درلود پانګونه وکړو او داسې پراختیا ورکړو چې د ژوند تېرولو لازم امکانات پیدا کړي.

زموږ په هېواد کې د دولتي مکتبونو تر جوړېدو د مخه چې لومړۍ یې حبیبیه لیسه وه. جوماتونه، مدرسې او صوفیه طریقې د علم د حصول مراکز وو. دا دود عام و چې یو مستعد ماشوم به لومړۍ د کلي له ملا صاحب سره لومړنۍ زده کړې کولې او تر هغه وروسته به د علم په تلاش ولسوالۍ، ولایت، پلازمېنې او بهرنیو هېوادونو ته تلو.

ډېر داسې افغانان وو چې د درس د حصول لپاره یې ځانونه بخارا، بغداد، مکې معظمې او مدینې منورې ته رسولي وو. تر دې وروسته چې کله د عصري زده کړو محدود مراکز جوړ شول د عنعنوي تعلیماتو فارغانو به د ۲، ۵ او ۷ ټولګیو ازموینې په یوه ځل ورکړې او په ښوونځیو کې به شامل شول، مګر په دې پېړۍ کې د برېښنا، ویډیو او ټلویزیون شته والی او له بلې خوا په کلیو کې د با سویه مشرانو موجودیت د ماشومانو او مېرمنو د روزنې چاره تر ډېره اسانوي.

په فزیکي توګه د ښوونځیو جوړول ډېر مهم دي، مګر معلم، نصاب او درسي وسایل تر دې هم د اهمیت وړ دي، چې د ماشوم د ودې لپاره هر اړخیزه زمینه برابره کړي، نو ځکه لازمه ده چې

زموږ د درس د ورکړې او زده کړې په شیوه کې سم تغیرات راشي. د محدودو کتابونو زده کړه د ماشوم له ودې سره ډېره مرسته نه شي کولی، که امکانات پراخ شي ماشومان کولی شي داسې مضامین په انټرنېټ کې هم ومومي، مګر د ماشوم د افاقي پوهې لپاره دا اړینه ده، چې هغوی ته د پوهې سرچینې په ګوته شي او اصلي تمرکز د ماشوم پر فکري وده باندې را ټول شي، چې وکولی شي خپل راتلونکی د پوهې له حصول سره وتړي، ځکه د ماشوم د جذب قوه پیاوړې ده او د فکري ودې لپاره یې باید کمپیوټر په اختیار کې ورکول شي.

په نړیوال مارکیټ کې د کمپیوټر بیه ورځ تر بلې په ټیټېدو ده. دا ارزاني کولی شي له یوې خوا سبب شي چې د بېوزلو هېوادونو ماشومانو ته کمپیوټر ورسېږي او له بله پلوه د پرمختللیو او وروسته پاتې هېوادونو د ماشومانو د امکاناتو تر منځ توپیر کم کړي.

که موږ غواړو چې د امکاناتو د شته والي په لحاظ هغه **۱۵۰** کاله چې له لاسه مو وتلي، جبران کړو، نو لازمه ده چې د خپلو ماشومانو وده د یوه حیاتي لومړیتوب په توګه په پام کې ونیسو، چې د هوسا راتلونکي زمینه ورته برابره شي.

د یوه ماشوم سویه د کورنۍ له پاملرنې علاوه نه شي لوړېدای، نړیوالو تجربو وښودله چې کله میندې د ښوونې او روزنې په بهیر کې مستقیمه ونډه واخلي د ماشومانو سویه ډېره لوړېږي. په نیپال کې چې اقلیمي او جغرافیایي شرایط یې زموږ له هېواد سره اړخ لګوي، میندو او پلرونو د لومړنیو زده کړو په تمویل او اداره کې فعاله ونډه واخیسته.

له ابتدا څخه د ماشومانو لپاره د سپورټ ټولنې جوړول هغوی ته د مشرتابه او ټولنیزې همکارۍ رازونه ورښیي، د دې

موخې د تر سره کولو لپاره موږ د ملت په حیث اړ یوو، چې د ابتدایه زده کړو معلمانو ته د هوسا ژوندانه شرایط برابر کړو، ځکه د دوی نظریات پر نسلونو باندې په مثبت او یا خدای مه کړه په منفي توګه ډېر اغېز کوي.

۲- کرنېزې زده کړې:

په نړۍ کې کرنه د یوې پوهنې په توګه پېژندل کېږي، مګر زموږ په عنعنوي ټولنه کې دا یوه داسې عنعنه ګڼل کېږي چې له اسلافو څخه اخلافو ته په میراث پاتې کېږي او د تېرو نسلونو د تجاربو هغه تسلسل بلل کېږي چې راتلونکي نسلونه ترې ګټه اخلي.

زموږ د ټولنې دا تصور هم سم دی، چې څرنګه په عنعنوي توګه خلک پوهېږي چې په کومو موسمي شرایطو کې کوم حبوبات، مېوې او سبزیجات وده کوي، مګر د دې حقیقت تر څنګ باید په دې مفکوره کې یو څه بدلونونه هم رامنځته شي. څرنګه چې نور علوم د پرمختګ او بدلون په حال کې دي، کرنه هم د بدلون او پرمختګ په حال کې ده. که چېرې یو بزګر عصري وسایل او نوې پوهه ونه لري، نو په مؤثره توګه نه شي کولی له خپلې ځمکې څخه بنسټیزه ګټه واخلي.

زموږ په هېواد کې پېرۍ پېرۍ، وړاندې خلک د کرنې پر اهمیت پوهېدل. په **۹۲۱** هـ ق کال د هرات په ښار کې قاسم بن یوسف ابو نصر هروي د ارشاد الزراعه په نامه یو ستر کتاب ولیکه. د دې کتاب په یوه برخه کې راغلي دي: "هر هغه بزګر چې په یوه فصل کې له خپلې ځمکې زر منه حاصل اخلي او د لتۍ په وجه نهه سوه منه تر لاسه کړي، لازمه ده چې د سل منه ضایع شوې غلې په اړه چې د خلکو له لاسه ووته ترې پوښتنه وشي."

که چېرې په یوه هېوادکې د بزګر پر وړاندې دا سې حسابي چلند وي، نو په ټولنه کې به هرومرو د کرنې او حاصلاتو په برخه کې ښه تاثیر ولري.

ښکاره خبره ده، چې دا د کرنې د اهمیت ستر ثبوت دی چې یوه هېواد ورته په خپلو لومړیتوبونو کې ځای ورکړی دی. موږ به په راتلونکي فصل کې د کرنې په اهمیت تفصیلي بحث وکړو، خو دلته به یوازې دومره ویل بس وي چې د کرنې وده بې له دې چې دولت پرې منظمه پانګونه وکړي او بزګر ته په اساسي توګه د کرنې د علم او پوهنې سمه زمینه برابره کړي په رښتینې توګه پرمختګ او حرکت نه شي کولی.

په هرې ولسوالۍ او یا لږ تر لږه په ولایتي مرکزونو کې باید د خاورې نقشې موجودې وي او بزګران وپوهول شي چې د دوی ځمکه څه ځانګړنې لري او کوم فصل څومره اوبه خور ته اړتیا لري.

زموږ په کرنیز کلتور کې فصلونو ته زیاتې اوبه ورکول رایج دي، خو که بزګر ته دا قناعت ورکوو، چې فصلونه څومره اوبو ته اړتیا لري، نو په کار ده چې یوازې په توصیه ورکولو اکتفا ونه شي، بلکې عملي روزنه ورکول شي. همدا ډول بزګر باید وپوهېږي چې په مارکیټ کې کوم جنس څه نرخ لري او که دی د منځمهاله مودې لپاره دا سې نباتات کري، چې څلور تر پنځو کلونو وخت نیسي، نو په دومره موده کې به په بازارکې د نرخ او تقاضا په برخه کې څه تغیرات راشي. په ډېرو هېوادونو کې دا سې شوي چې څو سوه بزګرو یوه مېوه عرضه کړې او چې کله د نورو له خوا د عرضې کچه لوړه شي، نو نرخونه دومره پرېوځي چې د ټولو ملاوې ماتې کړي. په چین کې یو ځل مڼې ګرانې

شوې، نو په میلیونونو بزګرانو مڼې تولید کړې چې په پایله کې یې نرخ را پرېوت او ټولو تاوان وکړ.

که د خپل هېواد شاړو ځمکو ته وګورو نو سملاسي باید لاس په کار شو، د خپلو ځمکو د ښېرازۍ لپاره په ډېر غور د عملي او علمي پوهې زمینه برابره کړو او خپل ولس دا سې سمبال کړو، چې کرنه مو د اقتصادي ودې او د کار پیدا کېدلو سیله وګرځي.

۷- سپورټي پوهنه:

له صدر اسلام څخه په دې خبره ټینګار کېږي، چې (سلیم عقل په سالم بدن کې وي) د سالم وجود او سلیم عقل په ساتنه کې سپورټ ډېر مهم رول لري.

زموږ د ټولنې لویه برخه ځوانان دي. د ښوونځي تر درسونو وروسته ورته د سپورټي امکاناتو نشوالي د سپورټ د تفریح ډېره لږه زمینه برابره کړې ده، نو ځکه دولت او ټولنیزو سازمانونو ته په کار دي، چې د سپورټ وده د دوی د پروګرامونو او اهدافو په سر کې وي.

په اوسنیو شرایطو کې سپورټ له یوې خوا د شتمنۍ پیدا کولو او له بلې خوا د ملي شهرت د تثبیت وسیله ده. هغه وخت چې افغان کرکټ لوبډلې د نړۍ مهمې سیالۍ وګټلې، نو د هېواد خلکو په ډېر جوش او خروش د دوی استقبال وکړ، او د ۲۰۰۸ کال د المپیک په سیالیو کې، چې د کابل ښار یوه ځوان روح الله نیکپا مډال وګاټه نو کابلیانو یې په ډېر ویاړ مخې ته ورغلل او د یوې سترې ملي خوشحالۍ باعث شول. که چېرې دا د خوشالۍ خبره ده، نو لازمه ده چې په ټولو عنعنوي او ملي

ز- د وطنوالو حقوق او وجايب:

يو معاصر دولت هغه وخت مؤثرېږي، چې د اتباعو حقوق او وجايب يې معلوم وي او عملي بڼه غوره کړي. د يوه هېواد د اوسېدونکو په وجايبو باندې مخکې غږېدلي يو، چې پر قانون پابندي، د ماليې ورکړه، د عامه پانګو ساتنه، له تعليماتو څخه مثبته ګټه اخيستل او د دولت د مشروعيت منل دي.

د وطنوالو حقوق په عمومي توګه په دوه برخو وېشلي شو، چې يوه برخه يې مثبته او بله يې منفي ده. که وطنوال له خپلو روا حقونو څخه ګټه واخلي، نور ولس ته يې ضرر نه رسېږي. په دې حقوقو کې د ملکيت ساتنه، زده کړه، او د حرکت ازادي شامل دي، چې د ګټې اخيستلو په صورت کې يې قانون لاټينګيږي او د ثبات لمن پراخيږي.

بله برخه هغه حقوق دي، چې که چېرې يې په اخيستلو کې محدوديت په پام کې ونه ساتل شي، نو يوه ډله خلک يې اخلي، خو بله ډله زيانمنوي. د مثال په ډول، که چېرې د يوه کلي ترمنځ يو کاريز وي او يا د اوبو لښتی وي، د هغه کلي خلک حق لري، چې ګټه ترې واخلي، مګر که د استعمال طريقه د اسراف خواته لاړه شي او لازم محدوديت په پام کې ونه نيول شي، نو د لاندې پرتو کليو د خلکو فصلونه ترې پاتې کېږي او زيان ويني. د اوبو د تقسيم په برخه کې بيا هم ابوالقاسم هروي ته مراجعه کوو چې هغه په خپل ځانګړي کتاب (طريق آب قلب) کې دا څرګنده کړې، چې د اوبو د تقسيم معيارونه بايد ټاکلي وي او ټول بزګران پرې وپوهېږي، چې له شخړو او جنجالونو څخه مخنيوی

سپورټونو له بزکشۍ، نه نيولې تر نېزه بازۍ پورې پانګونه وشي او د فعاليت ساحه يې پراخه شي. سپورټ له ښوونيزو بنسټونو سره تر ټولو کلکه اړيکه لري، نو په کار ده چې له لومړنيو زده کړو څخه تر لوړو زده کړو پورې د سپورټي امکاناتو په برابرولو کې لازم اقدامات وشي.

سپورټ کومه بې ځايه پانګه نه ده. د ځوانانو د افکارو او جسمونو ساتنه د هېوادونو حياتي اړتيا ده. زموږ په ټولنه کې له يوې خوا د نشه يي توکو استعمال او له بله پلوه بې روزګاري هغه بلاوې دي، چې ځوانان له کاره باسي او بې کاره ځوانان هم د خپل ځان او هم د ټولنې لپاره ستر خطر ګرځېدی شي.

خو تجربو ښودلې، چې داسې ډېر خطرونه د سپورټ په وسيله کمېږي. دا چې يو دولت د معتادو ځوانانو په علاج پيسې لګوي، زما په فکر بايد لومړی د دې په وقايې پيسې ولګوي او سپورټ دی، چې داسې وقايوي عمليه يې ګڼلی شو. معتاد ځوانان هغو چينجيو ته ورته دي چې هم خپلې غوښې خوري او هم د خپلو کورنيو هډونه شپېلي، خو تر دې خطرناک پړاو دا دی چې په اوس وخت کې له معتادو ځوانانو څخه د ترهګريزو فعاليتونو لپاره هم ګټه اخيستل کيږي.

د سپورټ ټولنو نه يوازې د ځوانانو لپاره د تفريح زمينه برابره کړې، بلکې د ټولنيزې همکارۍ، مشرتابه او ګروپي کار داسې زمينې يې برابرې کړې، چې ځوانان ورته ډېره اړتيا لري. زموږ په ټولنه کې له بده مرغه داسې عنعنه شته، چې وايي په ښوونځي کې د سپورټ په برخه کې لايق شاګردان په درسونو کې نالايق وي او دا د جسمي او فکري فعاليت ترمنځ تضاد دی چې بايد لرې کړی شي.

وشي.

اوس یو تخمین موجود دی، چې وایي د اوبو د تقسیم پرسر کړکېچونو د بشریت د پرمختګ مخه نیولې، او شاوخوا ۱،۱ میلیون وګړي یې په ورځ کې د څښاک د یو ګلاس اوبو څخه محروم کړي دي.

د دې حقونو بل مثال د بیان ازادي ده. تر پېړیو وروسته ولسونو د خبرو کولو، نظریاتو وړاندې کولو او لوستلو ازادي ترلاسه کړه. تر نولسمې میلادي پیړۍ پورې ډیر اروپایي حکومتونه مستبد وو او په شلمه میلادي پېړۍ کې هم په المان، ایټالیا، شوروي او سویلي اروپا کې د بیان پر ازادۍ سخت بندیزونه وضع وو. که شمالي امریکا او اروپایي اتحادیې ته وګورو د بیان د ازادۍ ممثلین دي، خو ازادي محدودیتونه لري او یو وګړی نه شي کولی له دغه حق څخه په ګټه اخیستلو د نورو وګړو وقار، ژوند او ګټې په خطر کې واچوي او که داسې عمل وکړي، نو بیا د قانون له مخې جرم ګڼل کیږي.

له همدې کبله، د نړۍ مشهورې ورځپاڼې که کله د یوه شخص پر وړاندې په کومه لیکنه کې اتهامات وارد کړي د قانونپوهانو په وسیله تر څېړنې لاندې نیول کېږي او که قانون صلاحیت ورکړي، نوخپاره یې کړي او که وپوهېږي، چې د نشر حق یې نه لري له خپراوي یې ډډه کوي؛ خو له بده مرغه په هغو هېوادونو کې، چې د بیان ازادي په ناخاپي ډول منځته راشي هلته بیا ډېر وخت بې له سمې څېړنې د ټولنې په مختلفو خلکو تورونه لګول کېږي. او بې له دې، چې غور وشي نشر ته سپارل کېږي. په داسې وخت کې ډېره حوصله پکار ده، ځکه له یوي

خوا باید دا ګټور اصل تأمین شي او له بله پلوه باید په څو مرحلو کې په قانوني توګه د دې بهیر په سمولو او قانوني کولو یوه اجماع منځته راشي.

یو دولت هغه وخت اغېزمنېږي، چې د خلکو د حقوقو او وجایبو ترمنځ تعادل راولي. د تعادل د رامنځته کېدلو او د ملي یووالي د ټینګښت لپاره په تجربو ثابت لاندې څو اصول باید په پام کې ونیول شي:

۱- سیمه ییز تعادل:

جغرافیایي موقعیت، ځني وخت، د متوازن انکشاف پروړاندې ستر خنډ ګرځي. په هغو هېوادونو کې، چې نامتوازنه پراختیا جریان لري د پلازمېنې او یا څو مهمو ولایتونو په ساحه کې ګړندي کارونه پرمخ روان وي، خو په جغرافیایي لحاظ په لرې پرتو سیمو کې بیا د پراختیا کار نه کېږي، زموږ په هېواد کې هم جغرافیایي خنډونه څو مهم اړخونه لري، چې پاملرنه غواړي.

سرحدي ولسوالۍ زموږ د ملت د ثبات، پرمختګ، ملي یووالي او ملي هویت ساتندوی دي، که د دې ولسوالیو اوسیدونکي پوه شي، چې دوی ته د افغانستان د نورو خلکو او حکومت توجه ده او د دوی د پراختیا لپاره پلانونه لري، نو په هغه صورت کې ملي تړون ټینګ دی او سرحدونه مصؤون دي او که د دې برعکس هغوی ته توجه ونه شي، نو فکر کوي، چې د دویمه درجه اتباعو په توګه ورسره برخورد کیږي او په هغه وخت کې بیا سرحدي مصؤونیت تخریبیږي.

غرني ولایتونه بله جغرافیایي ستونزه ده، چې د تاریخ په

اوږدو کې ورته د متوازن انکشاف په برخه کې هېڅ پام نه دی شوی او دا، چې د افغانستان ډېر قومونه په غرونو کې پراته دي ددې، نو ستونزې د هواري په موخه باید دولت د متوازنې پراختیا په برخه کې دغه سیمې په خپلو لومړیتوبونو کې شامل کړي؛ ځکه له نورو سیمو سره یې د نسبي توازن جوړولو لپاره مؤثره پانګونه پکار ده. دا چې دا یوه مهمه مسئله ده ډېر غور او بحث غواړي، چې د پراختیا لپاره یې څرګند معیارونه په ګوته شي.

له نېکه مرغه، زموږ په غرنیو سیمو کې طبیعي پانګه پرته ده، چې په ځانګړي ډول یې معادن او اوبه موږ ته ددې هیله راکوي، چې که کار په کې وشي، نو په ډېر لږ وخت کې به دغه سیمې ډېره ښه وده وکړي.

د متوازن انکشاف د راوستلو لپاره په حلقوي سړک باندې د یوه هېواد ټولې سیمې تړل هم تر ډېره بریده بریالۍ لار ده او د دولت د لومړیتوبونو اساسي رکن ګڼل کېږي.

۲- د ځانګړې پاملرنې وړ قشرونه:

په هره ټولنه کې داسې ځانګړي ټولنیز قشرونه شته، چې که پام ورته ونه شي د ژوندانه وضعه یې خرابېږي.

په هغو ټولنو کې، چې ټینګ ټولنیز تړون رامنځته شوی دولت مکلف دی، چې د داسې قشرونو د ساتنې او روزنې لپاره یو لړ مسؤولیتونه په غاړه واخلي.

که څه هم د داسې مسؤولیتونو اخیستل امکانات غواړي، خو دا چې نن د دولت امکانات غلا کېږي، نو څنګه به وکولی

شي، چې د فقیرو طبقو پر وړاندې خپل وجایب ترسره کړي؟

زموږ په هېواد کې زیاتره خلک فقیران دي او ډېر یې بیا د جګړو له کبله معذور شوي دي او د وجود اندامونه یې له لاسه ورکړي دي، خو لا تر اوسه پورې هم موږ د مصنوعي اندامونو د جوړولو لپاره کوم ترتیب نه لرو.

په امریکا کې د مصنوعي اندامونو تیارول ډېر ګران دي، خو د هندوستان په جیپور نومې سیمه کې بیا په څلوېښت ډالره مصنوعي پښه جوړېږي، چې د ښه کیفیت له کبله یې نړیوال شهرت ترلاسه کړی دی. د هند په څېر دغسې ارزانه مصنوعي اندامونه زموږ د ټولنې ډېر مفلوج انسانان پر پښو درولی شي.

همدا راز باید زموږ په طبي نصاب کې د دا ډول زده کړو لپاره خاص اقدامات وشي او د معلولینو د مرستې لپاره په کار ده، چې د اختصاصي مرستو ځانګړي امکانات برابر کړای شي.

کونډې او یتیمان زموږ د ټولنې بل هغه بې وزله قشر دی، چې ځانګړې پاملرنه غواړي. د یوه تخمین له مخې یوازې په کابل ښار کې پنځوس زره کونډې دي او په لسګونو زره داسې یتیمان دي، چې له شپږ کلنۍ څخه د شلو افغانیو په پیدا کولو پسې د ښار په واټونو کې سرګردان ګرځي او کوښښ کوي، چې خپلې کورنۍ ته نفقه پیدا کړي.

څلور کاله وړاندې ما د فرانسې د ماشومانو په نوم د شلو هغو افغان ماشومانو لیکونه ولوستل، چې د یوې افغانې مؤسسې له خوا ورته د لیک-لوست د زده کړې زمینه برابره شوې وه. په دې لیکونو کې د نېستۍ هغه انځور و، چې فقیرو افغان ماشومانو د فرانسې د ماشومانو لپاره کښلی و. دا په داسې حال کې، چې د افغانستان د دولت په سونو میلیونه ډالر

د څو زورواکانو جېبونو ته لوېږي او د دغه فقير ماشومان د ويجاړ ښار په کوڅو کې سرګردان ګرځي، چې خپلې نهيلې او رنځورې مور او ماشومو خوېندو ته يوه مړۍ ډوډۍ پيدا کړي. دا د يوه معاصر دولت او يوه بادرده ملت دنده ده، چې خپل وجدان ته په مسؤوليت د داسې بې وزلو ماشومانو د راتلونکي لپاره لازم فرصتونه برابر کړي او د مينې په غېږ کې يې ونيسي. هره هغه افغان کورنۍ، چې يا په بهر کې اوسېږي او يا يې دلته ژوند هوسا دی کولی شي، د يوه ماشوم د روزنې مياشتنی لګښت په غاړه واخلي.

هغه نړيوالې مرستندويه مؤسسې، چې د داسې بېوزلانو لپاره مرستې ترې ترلاسه کيدی شي، بايد وهڅول شي، چې خپلې هلې ځلې لا ګړندۍ کړي، خو داسې نه لکه اوس چې د کابل ښار د دغې برخې مسؤولين له دغو مؤسسو نه لومړی رشوت غواړي او بيا ورته د بې وزلو د خدمت کولو اجازه ورکوي، چې په دې عمل سره د نړيوالو په وړاندې زموږ د هېواد اعتبار ته درنه صدمه رسوي.

کونډې بايد د دغه هېواد د ناموس حيثيت ولري، ځکه دا د هغو شا زلميانو مېرمنې وې، چې د وطن د ازادۍ د ساتنې لپاره يې ځانونه قربان کړل. د يتيمانو په څېر دوی ته هم داسې پروګرامونه جوړول لازمي دي، چې کار ورته پيدا کړي او که رنځورې يا معذورې دي، نو د دولت جدي مسووليت دی، چې د مرستې امکانات ورته برابر کړي.

۳- د ټولنې فقير قشرونه:

د ټولنيزې پراختيا په برخه کې بايد د دولت تر ټولو مهمه

موخه د فقر او بې وزلۍ له منځه وړل وي، ځکه نبي کريم(ص) فرمايي، چې خدای(ج) مو له فقر څخه وساته، چې فقر انسان کفر ته نږدې کوي. د نړيوالو معيارونو پر اساس زموږ د هېواد ۸۰٪ خلک له شديد فقر سره مخ دي. فقر قوم، ژبه، مذهب او سيمه نه پېژني. زموږ ټولنه نه شي کولی، چې له يوه ستر ټولنيز کوښښ نه پرته د بې وزلۍ سپېره ټغر ټول کړي.

د شوروي يرغل پر وړاندې د افغان مېړنې مقاومت پر مهال زموږ د خلکو شتمنۍ تباه شوې او ډېر مجاهدين ورونه د معذوريت او معلوليت تر څنګ د نېستۍ د بلا خولې ته ولويدل. اوس زموږ د دولت دنده ده، چې هم د بې وزلو مجاهدينو او هم د نورو ورونو خويندو په ژوند کې بدلون راولي، خو دغه کار د اقتصادي تحرک او د کاري زمينو له ايجاد څخه پرته نه ترسره کېږي. هيله ده، چې په دې فصل کې مو لوستونکو ته د اغېزمنې دولتدارۍ هغه اصول او معيارونه په ګوته کړي وي، چې پر اساس يې وکولی شي د اغېزمنو او بې اغېزو پاليسيو ترمنځ توپير وکړي.

ددې کتاب په راتلونکي فصل کې به دا په ګوته کړو، چې د خلکو خصوصاً ځوانانو لپاره څنګه د کار فرصتونه ايجاد بدای شي.

پنځم فصل:

اقتصادي رغونه او د کاري زمينو ايجاد

زموږ په جګړه ځپلې ټولنه کې درې عددي اکثريتونه شته چې له سياسي او اقتصادي لحاظه په اقليت کې شمېرل کېږي. دا عددي اکثريتونه په لاندې ډول دي:

۱- **ځوانان:** د دې هېواد غوڅ اکثريت ځوانان دي او د هرې ورځې په تېرېدو يې شمېره لوړېږي. خو د کار هيڅ زمينه ورته مساعده نه ده.

۲- **فقيران:** فقر قوم، ژبه، سمت او سيمه نه پېژني.

۳- **مېرمنې:** دا هغه خاموش مظلوم اکثريت دی چې د کور درانه کارونه يې تر غاړې دي، خو دا چې نېغ په نېغه يې عوايد لاس ته نه راځي نو ټولنه يې تيار خوري او بې کاره يې ګڼي او کارونو ته يې په درنه سترګه نه کتل کېږي.

په اقتصادي لحاظ بايد دا درې عددي اکثريتونه په پياوړي اکثريت بدل شي. د دې هېواد هر بې وزله، ځوان او مېرمن بايد له بشپړ اقتصادي ځواک سره خپل ځانونه د افغانستان مالکان وبولي او په دې ډاډه شي چې د دې ټاټوبي راتلونکی د دوی په لاس کې دی. د دې موخو د ترلاسه کولو لپاره بايد موږ د دولت، اقتصاد، ټولنيزو تشکيلاتو او ولس ترمنځ په اړيکو کې

بنسټيز تحولات راولو، چې د افغانستان ټولو وګړو ته د يوه باعزته ژوند د برابرولو اصلي موخه ترلاسه شي. دا فصل له تېر فصل سره د زنځير د کړيو په ډول تړلی دی، ځکه زموږ باور دا دی چې بې د يوه معاصر او اغېزناک دولت له شتوالي يو متحرک اقتصاد نه شي را منځ ته کېدی، نو ځکه هغه اصلونه چې په دې فصل کې پرې بحث کوو په تېرو فصلونو کې مو ور ته اشاره کړې ده. د متحرک اقتصاد څو لازمې برخې په دې ډول دي:

الف- د دولت رول:

زموږ د ملي موخو د حصول لپاره کم له کمه بايد دولت په څلورو برخو کې دندې اجرا کړي:

۱- د مساعد چاپېريال تيارول:

د دولت تر ټولو مهمه دنده د قانون ساتنه ده. ازاد بازار په متحرکو اقتصادي نظامونو کې د قانون تر سيوري لاندې معاملات ترسره کوي، ځکه چې په انساني معاملاتو کې همېشه د ورو او غټو جنجالونو د را منځته کېدو وېره شته، نو دولت د يوه عادل قاضي په توګه اړ دی، چې د را پېښو جنجالونو د لرې کولو لپاره مساعد چاپېريال برابر کړي.

که يو شتمن وغواړي چې په هېواد کې پانګونه وکړي، نو لومړی اندېښنه به يې دا وي، چې د ده پانګه به په **۵**، **۱۵** او يا **۲۰** کلونو کې څومره ګټه وکړي.

که د حکومتونو له تغير سره ټاکلي قوانين او مقررات پر

ځای وي، نو شتمن به باوري وي چې تاوان نه کوي او که د نظام له بدلون سره مقررات او قوانین هم تغییر کوي، نو بیا پانګوال کوښښ کوي چې له والي او ولسمشر سره روابط قایم کړي او ضوابط تر پښو لاندې کړي، چې په پایله کې د سالمې سیالۍ پر ځای د رشوت خورۍ بازار ګرم او د متحرک اقتصاد پر ځای تورې معاملې را منځته شي.

د ملکیت د حقونو خوندي ساتل د قانون د حاکمیت یوه بله ډېره ستره برخه ده، چې پر اقتصاد مستقیم اغېز لري. د کور، پټي، بانکي حساب، فکري اختراع او نورو جایدادونو ساتل د ملکیت د حق مهمې برخې دي. هر څومره چې د دې حقوقو ساتنه کمزورې وي او اداري فساد د خلکو حقوق ولوټي، په هماغه اندازه اقتصادي وده سسته او له زوال سره مخ وي.

په اوسني وخت کې یې ژوندی مثال د کابل ښار دی، چې د میلیونونو انسانانو د ملکیت حق پکې خوندي نه دی.

د عرف له مخې د ښار اوسېدونکو په هغو ځایونو کې کورونه جوړ کړل، چې د ښاري ماستر پلان په ساحه کې د کور جوړونې لپاره نه وو تعین شوي او دا چې د دغه کورونه شرعي قبالې نه لري، نو د معاملاتو په برخه کې له ستونزو سره مخ دي او هغه قبالې چې په جعلي توګه جوړې شوي په هغو باندې هم ګرمې دعوې روانې دي چې د ټولنې ډېر معتبر خلک هم په کې ښکېل دي او دې چارې د کابل د قاضیانو او عدلي مامورینو غوا لنګه کړې ده او په لکونو ډالره په رشوت ورکولو کې لاندې باندې کېږي.

په همدې رشوتونو ورکولو هم ولس د ثابتو حقونو حقدار نه شو، خو د دولت د چارواکو جیبونه وپړسېدل او ډېره شتمني یې

له دې لارې پیدا کړه.

که چېرې د خلکو حق په اساسي توګه د دولت له خوا محفوظ وای، نو له یوې خوا به اداري فساد په کنټرول کې وای او له بله پلوه به د اقتصادي ودې په موخه خلکو په جایدادونو پانګونه کړې وای او نتیجه به یې دا وه چې دولت په میلیونونو افغانۍ عواید راټول کړي.

په افغانستان کې په لسګونو داسې کورنۍ شته چې په زرګونو جریبه ځمکه او سلګونو کورونه یې وپلورل او پیسې یې بهر ته انتقال کړې، مګر دې خلکو نه دولت ته په سمه توګه مالیه ورکړه او نه یې د پانګونې په کولو نورو ته د کار زمینه پیدا کړه.

د خلکو د ملکیت د تثبیت په موخه باید داسې با صلاحیته قضایي جوړښت را منځ ته شي چې مدني ټولنې او ولس په کې نېغ په نېغه ګډون ولري او د شخړو د هواري او رشوت د مخنیوي لپاره په اسنادو شفافه څارنه او څرګند بحثونه وشي.

همدارنګه د ټولو اسنادو د ثبت لپاره یو کمپیوټري نظام په کار دی، چې یو وطنوال وپوهېږي چې د جایداد حقوقي حیثیت څومره خوندي دی او د اسنادو د ثبت لپاره اړ نه دی، چې له روابطو او رشوت ورکولو څخه کار واخلي. د لانجو د هواري په موخه لازمه ده چې د بن تر پروسې مخکې چې کومو غریبو خلکو د کابل ښار په ځینو سیمو کې کورونه جوړ کړي هغوی ته دې قانوني اسناد ورکړل شي. د کابل ښار د چهل ستون، دشت برچي او نورو سیمو اوسېدونکو په دې اړه ډېر غوره پېشنهادونه وړاندې کړي وو، چې د ټول ښار د اوسېدونکو ستونزو ته یې حل لار پیدا کولی شوای او هم یې لازم

تسهيلات، لکه سړک، اوبه، بريښنا او نور ټول په پام کې وو، مګر دولتي چارواکو پرې غور ونه کړ.

هغه دولتي ځمکې ځانګړې انتظام غواړي چې د ځينو افرادو له خوا په زور نيول شوي او په ځانګړي ډول بايد تر قانوني غور لاندې ونيول شي، خو د ولس هغه بې کوره خلک چې ستونزې لري پر دولت دا حق لري چې په قانوني توګه د هستوګنې د ځای جوړولو ترتيبات ونيسي او د راتلونکو اړتياو لپاره دا لومړی ګام دی.

امنيت د ملکيت د خوندي کولو لپاره لومړی شرط دی. که امنيت نه وي ملکيت نه شي خوندي کېدی، ځکه که په قانون کې ملکيت خوندي هم وي، خو چې ټوپکماران او زورواکان کمزوري خلک اړ کړي او محکمې ته يې کش کړي، چې خپل جايداد په نشت بيه د زورواک او ټوپکمار په نوم ثبت کړي دا د بدرنګې بې قانونۍ او بې امنۍ تر ټولو ستره نښه ده او زموږ خوار ولس ورسره تر لسيزو جګړو وروسته نن هم لاس او ګرېوان دی.

په يوه هېواد کې امنيت په دې نه ټينګېږي چې د چارواکو ساتونکي ډېر شي او د هرې دولتي ودانۍ مخې ته خاردار سيمونه وغځېږي.

د امنيت معيار دا دی چې ولايتي ښارونه دې د ښارونو او کابل دې د پلازمېنې په توګه د خلکو په همکارۍ د ځانګړي امنيت څښتن شي، ځکه که خلک خپل حقونه محفوظ ووينې، نو هغه وخت خپل ځان اړ بولي چې د هرې ناحيې د امنيت په ساتلو کې برخه واخلي. د دې موخې د ترلاسه کولو لپاره دولت اړ دی چې خلک د دولتي مؤسساتو په څارنه کې شريک کړي.

که چېرې هره اونۍ په منظمه توګه خلک وکولی شي، چې د ملکي او نظامي ادارو لکه د ناحيې او حوزې د پوليسو او د ښاري محکمې د رييسانو کارونه په دقيقه توګه بررسي کړي او نور ولس ته يې هم د رسنيو له لارې وړاندې کړي او د مکافاتو او مجازاتو اصل پرې تطبيق شي، نو خلک به په ګرم زړه د دولت دفاع کوي. معلوماتو ته لاسرسی لرل د دې لامل کېږي چې د اقتصادي تحرک او قانون د ساتنې وسيله وګرځي.

په پخوا زمانو کې د معلوماتو ټولول ګران وو، خو لکه څرنګه چې مو دمخه ويلي اوس د نوې ټکنالوژۍ له برکته دا چاره ډېره اسانه شوې ده، خو زموږ بدمرغي په دې کې ده چې د دولت ځينې مامورين له رشوت پرته د دولت دنده نه ترسره کوي.

که چېرې څوک وغواړي چې د بريښنا بېل تحويل کړي مجبور دی چې هم په ساعتونو په کتار کې ودرېږي او هم د بريښنا بعضو مامورينو ته رشوت ورکړي، همدا ډول که يو څوک موټر چلوي بې له دې چې رشوت ورکړي، لايسنس چې قانوني حق يې دی په قانوني ډول نه ورکول کېږي او يا دا چې د ترافيکو له خوا د دوه نيمو زرو افغانيو په بدل کې په يوه داسې کس لايسنس پلورل کېږي چې هغه د موټرچلوونکی نه وي او د لسګونو انسانانو ژوند هم په خطر کې اچولی شي.

که دولت وغواړي چې د يوه شرکت واردات او صادرات معلوم کړي، نو بايد ګمرک ته ولاړ شي او څېړنه وکړي، خو دلته فساد په هغه اوج کې دی چې په ګمرک کې هم دا معلومات لاس ته راوړل ناشوني دي.

دا چې زموږ په اقتصادي معاملاتو کې هغه شفافيت نشته

چې خلک پرې باور کولی شي، نو په نتيجه کې زموږ اقتصادي وده ورځ تر بلې کمزورې کېږي او د زرګونو کارونو د ايجاد مخه نيسي.

بې له فزيکي زېربنا اقتصادي تحرک نه رامنځته کېږي، خو ټولنيز بنسټونه او خصوصي سکټور کولی شي يو لړ اسانتياوې برابرې کړي. لکه وړوکي برق چې او سمهال په کليو - بانډو کې يا د ملي پيوستون او يا هم د کليوالو په خپل همت رامنځته شوی او کار ترې اخلي، خو د داسې بربښنا په موجوديت سراسري اقتصادي تحرک نه راځي.

که غواړو چې زموږ درې اکثريتونه، ښوزلي، ځوانان او مېرمنې له اقتصادي لحاظه د هوسا ژوند خاوندان شي، خو بې له دې چې زېربنايي پروژې پلي شي دغه کار ناشونی دی. برېښنا، اوبه او ټرانسپورټ د زېربنا اصلي محورونه دي. په نړۍ کې هغه هېوادونه ډېر کم دي چې دا بنسټيز محورونه په کې د دولت له خوا نوي تنظيم شوي وي.

له دې څخه دا په ډاګه شوه، چې که د زېربنايي پانګې اصلي محورونه نه وي جوړ هراړخيزه اقتصادي وده نه شي راتلی، خو د دې تر څنګ بايد دا هم هېر نه کړو، چې زموږ په هېواد کې د برېښنا د توليد دومره امکانات دي چې نه يوازې موږ ته کفايت کوي، بلکې کولی شو پرګاونډيو هېوادونو يې هم وپلورو.

په ځانګړي ډول څلور نورې داسې برخې هم شته چې د دولت سياستونه او پرېکړې په کې په اقتصاد باندې مستقيم اغېز لري.

لومړی بهرنۍ مرستې ترلاسه کول او له هغو څخه په مؤثره توګه کار اخيستل دي.

بهرنۍ مرسته پخپل ذات کې نه مفيده ده او نه مضره. په شرقي اسيا کې له بهرنۍ مرستې څخه ډېره ګټه اخيستل شوې، خو د دې پرعکس په سوېلي اسيا کې دا مرستې ګټورې نه دي ثابتې شوې، نو ويلی شو چې د مرستو مؤثريت د دولت او ټولنې په مديريت او کفايت پورې تړلی دی. که دولت باکفايته وي، نو مرستې ګټه لري او که بې کفايته وي، نو د هېواد درد پرې نه دوا کېږي.

له بهرنيو مرستو څخه د منځمهالي مودې بازار ډېر ګټور دی. د مثال په توګه، که چېرې موږ خپلو مميزو ته د منځمهاله مودې بازار پيدا کړو او په بازار کې يې بيه د کيلو پر سر له ۱۵۰ افغانيو څخه ۲۰۰ افغانيو ته لوړه شي، نو د باغدارانو عوايد به هم ورسره لوړ شي.

موږ بايد د اجناسو د کيفيت په لوړولو هم ټينګار وکړو او هم د بازارياب اصول له پامه ونه باسو، ځکه د مميزو قيمت له يوې خوا د مميز په کيفيت پورې تړلی دی، خو له بلې خوا د هېوادونو په معاهدو پورې هم اړه لري. څو کاله وړاندې هندوستان د افغانستان مميزو ته خاص اهميت ورکړ او په پايله کې يې په دوو کلونو کې هند ته زموږ د مميزو لېږد هم سريع شو، خو دا چې د کيفيت له مخې زموږ مميز بيا هم د نړۍ او سيمې له هېوادونو سره سيالي نه شي کولی، نو ځکه موږ نه شو کولی په بازار کې يې د لوړې کچې په بيه وپلورو او د ۱۵۰ افغانيو پر ځای يې کيلو په ۲۰۰ افغانۍ بازار ته وړاندې کړو. زموږ باغداران لا تر اوسه هم نه دي توانېدلي چې په فني توګه د مميزو د وچولو کار د لازمو تجهيزاتو په وسيله ترسره کړي او سوداګر مو هم نه دي توانېدلي چې د مالونو د کيفيت په

لوړولو، د صادراتو د نورم او سټنډرډ د اصولو په تطبیقولو او ګارنټي کولو باندې موافقې ته ورسېږي.

که دا عملیه په مشترکه توګه ترسره شي ډېر ژر به زموږ ممیز چین، خلیج، اروپا او د امریکا بازارونو ته ورسېږي. هر څومره چې زموږ نړیوال بازار پراختیا ومومي، په هماغه اندازه به هم امکانات ډېر شي او هم به بې روزګاره خلکو ته کاري زمینې په لاس ورشي، نو ځکه وایوو چې دولت باید د خپل اغېز د ثابتولو لپاره بازارونه پیدا کړي.

د یوه باعزته کار ایجادول ډېرې پانګونې او لازمې تخنیکي پوهې ته اړتیا لري، نو ځکه وروسته پاتې هېوادونه اړ دي چې د دغو اهدافو د لاس ته راوړو لپاره بهرنۍ پانګې جذب کړي، خو دا کار اغېزناک دولت، حقوقي چوکاټ او قوي مدني ټولنه غواړي چې له بهرنۍ پانګونې څخه مؤثره ګټه ترلاسه شي.

د یوه هېواد طبیعي شتمنۍ هم په مالي شتمنیو بدلېږي، خو د یوه اغېزناک دولت له موجودیت نه علاوه ستر خطر هم لري، ځکه که سم ترتیب نه وي یو هېواد به په کوټه پیسو خپله طلا له لاسه ورکړي.

په افریقا کې بیا، بیا لیدل شوي چې سترو بهرنیو شرکتو د یوه میلیون ډالرو په رشوت، چې د هېواد مفسدو چارواکو ته یې ورکړې وو د هغه هېواد په سلګونو میلیونه ډالره طبیعي شتمني خپله کړه، مګر د سینګاپور اغېزمن دولت چې طبیعي شتمني یې هم نه لرله وتوانېد، چې په میلیاردونو ډالره بهرنۍ پانګه جذب او په مؤثره توګه ترې ګټه واخلي، نو د یوه دولت لپاره د مؤثریت معیار دادی چې هم پانګه جذب کړي او هم ورته شرایط برابر کړي چې ولس ترې ګټه واخلي او که چېرې دولت د

اداري فساد په طاعون ککړ وي، نو بیا یې یوه وړه پرېکړه هم د دې لامل کېدی شي چې په مودو، مودو یې تاوان ته ټېل وهي.

د مالیاتو او ګمرکونو په برخه کې د دولت مستقیمه پالیسي او پرېکړې پر اقتصادي تحرک ډېر اغېز لري. له یوې خوا د مالیاتو شفافه ټولونه باید د دې باعث شي چې پرې د ولس هغه خدمات ترسره کړي چې ولس یې غوښتونکی وي او له بله پلوه باید ګمرکي عایدات د دولتي پالیسیو ممد وګرځي.

ملي او بهرنۍ پانګوال ټول د ګمرکي سیاست شفافیت ته اړتیا لري. که چېرې په یوه هېواد کې د ګمرکي مالیاتو سیاستونه په تېزۍ سره بدلون مومي او یا ورسره سلیقوي برخورد کېږي. په هغه وخت کې ټول پانګوونکي پوزې ته راځي او غواړي چې خپلې پانګې له هغه هېواده بل ځای ته ولېږدوي او که داسې وشي، نو دا بیا ټولې نړۍ ته په ډاګه کېږي، چې دا هېواد د سمو معاملو توان نه لري.

نن په نړۍ کې هېڅ هېواد د یوې جلا جزیرې حیثیت نه لري، بلکې د هر هېواد مالي او ګمرکي سیاست باید خپلې ملي ګټې د نړیوالو سیالیو او معاهدو په چوکاټ کې تنظیم کړي. په همدې ترتیب که یو هېواد د ګاونډیو هېوادونو د بې کیفیته مالونو پر وړاندې بې له دې چې په مقابل کې یې خپلو صادراتو ته امتیاز اخیستی وي د خپل هېواد دروازې خلاصې پرېږدي دا په حقیقت کې له خپل ولس سره ستره جفا ده.

ب- مقررات:

په تېرو پېړیو کې دولتونو پر بازار باندې قیودات لګولي وو. په اروپا کې تر ۱۷ میلادي پېړۍ پورې د ګلډ په نامه د

زرګرۍ او اهنګرۍ ټولنې وې او چا نه شوی کولی دا کسب زده کړي. ګلډ دا امتیاز درلود چې د کاریګرو تعداد وټاکي او د ټاکلو مقرراتو له مخې به یو شاګرد د استادۍ درجې ته رسېده.

د ازاد بازار اصطلاح لومړی د دې موخې لپاره وکارول شوه، چې شته قیودات له منځه یوسي او خلک د دې حق پیدا کړي، چې په بازارونو کې د مقرراتو پر اساس پر کارونو بوخت شي چې د بازار ازادي له مدني او سیاسي حقونو سره اوږه پر اوږه مخ پر وړاندې لاړه شي، نه دا چې د ازادۍ معنی په ګډوډۍ تعبیر شي او د بې عدالتۍ ډګر وګرځي، د افغانستان د اقتصادي تاریخ یوه مهمه برخه د اصولي مقرراتو ټاکل کېدل او تطبیقېدل وو. کله چې د امیرامان الله حکومت نسکور شو او وروسته نادرخان واک ته ورسېده. دولتي خزانه خالي وه، خو دولت نه شوای کولی چې د امیرعبدالرحمن له زماني څخه تر اماني دورې پورې چې څرنګه مؤثره مالیه راټولېدله له خلکو واخلي، نو همغه وو چې د ګمرکونو مالیې ته یې پام شو او فکر یې وکړ، چې څرنګه کولی شي چې د عوایدو دا برخه منظمه کړي.

په دې وخت کې مرحوم عبدالمجید زابلي چې د روسیې او جرمني له اوضاع سره ډېر اشنا وو، په اقتصادي امورو کې ډېر رغنده نظریات وړاندې کړل او دا نوي نظریات د دولت له خوا ومنل شول، مرحوم زابلي د ګمرک د تېرو دریو کلونو د محصول په اساس د راتلونکو دریو کلونو لپاره دا ذمه واري واخیسته، چې پانګوالو ته یې ځینې ځانګړي صلاحیتونه ورکړي چې انحصارات یې د مثال په توګه یادولای شو.

څنګه یې چې له نوم نه څرګنده ده د یو شمېر عمده اقلامو لکه تېل، چای، بوره او... انحصار د زابلي او نورو سوداګرو په

واک کې ورکړل شو چې دوی د افغانستان د اړتیاوړ اقلام د نړۍ او سیمې له عمده مارکیټونو څخه افغانستان ته راوړل او په ټاکلې بیه یې پلورل.

اروابناد زابلي د قره قل د پوستکي تیته سوداګري په ښه اهتمام ترتیب کړه او نېغ په نېغه یې د لندن او نیویارک بازارونو ته د افغانستان د قره قل پوستکی ورساوه. تر قره قل وروسته ښاغلي زابلي د مالوچو سوداګرۍ ته مخه کړه او د افغانستان په شمال کې یې د پنبې کرونده ببرته مروجه کړه او د پنبې د سوداګرۍ ترتیب یې ونیوه، چې په پایله کې یې د لومړي ځل لپاره افغان تاجران له سوداګرو څخه په پانګوال بدل شول، ځکه خورې ورې او بې ترتیبه پیسې یې راټولې او متمرکزې شوې. دا کومه لاشعوري پروسه نه وه، بلکې د مرحوم زابلي موخه دا وه چې سرمایه متمرکزه کړي، د مرحوم زابلي دوه نور ستر کارونه هم د یادولو وړ دي چې یو یې د ملي بانک تاسیس و، د ملي بانک په جوړولو کې د هرات سوداګرو ستر رول ولوباوه او هېواد یې د دې جوګه کړ، چې په نړیوالو اقتصادي معاملو کې مستقیمه ونډه واخلي.

بل کار یې دا و چې د افغانستان د صنعتي کولو لپاره یې په لومړي ځل په پلخمري کې د نساجي فابریکه جوړه کړه او وروسته یې د بریښنا د تولید لپاره هم له یادې شوې فابریکې څخه ګټه واخیسته. له ۱۳۱۸ نه تر۱۳۳۱ کال پورې اروابناد زابلی د افغانستان د اقتصاد وزیر و او د خپل وزارت پر وخت یې کوښښ وکړ چې صادرات او واردات د افغانستان د رښتینې ودې اساس وګرځوي، مګر تر دویمې نړیوالې جګړې وروسته د ده پراخ نظریات عملي نه شول، ځکه د هېواد په دننه

کې ځینې هغو روښانفکرانو چې د سوداګرو د امتیازاتو پر وړاندې یې خنډونه جوړول، له ده سره ټکر وکړ او له بله پلوه یې له شاهي کورنۍ سره هم مناسبات خراب شول.

افغانستان د تاریخ په اوږدو کې بېلابېل اقتصادي نظریات تجربه کړي، خو داسې تجربه ترسره نه شوه چې وتوانېږي د دې هېواد اقتصادي مسیر ته اساسي تغیر ورکړي. او سمهال د ازاد بازار شعار ګډوډي راوستې ده او موږ اړ یوو بېرته هغه اصل ته رجوع وکړو، چې د صلاحیتونو او مسؤولیتونو پر بنیاد د ازاد بازار اصول ټاکي. د دې اصولو څو مثالونه په دې ډول ذکر کوو:

۱. لایسنسونه:

د مهمو اقتصادي امورو تنظیم دا ایجابوي، چې وړې پانګې تمرکز ومومي چې په نتیجه کې یې ستره پانګه برابره شي او مهم سکټورونه په حرکت راولي. د مخه مو وویل، چې د لایسنس ورکولو په برخه کې سم انسجام د دې باعث شو، چې په هېواد کې ۷ میلیون موبایل ټلیفونونه وویشل شي، ځکه مقررات داسې ټاکل شوي وو چې په لومړي سر کې به دوو او بیا به دوو نورو شرکتونو ته د کار لایسنس ورکول کېږي.

که چېرې شلو کمپنیو ته لایسنس ورکول شوی وای پایله به یې ګډوډي وه او که یوې کمپنۍ ته د کار لایسنس په لاس ورغلی وای، نو بیا به یې د مطلق انحصار بڼه درلوده، نو دلته څلورو شرکتونو ته اجازه نامه ورکول د ازاد بازار د هغه اصل په بنا تایید شول چې د مخابراتو او معلوماتي ټیکنالوژۍ په سکټور کې د شفافو اصولو پر اساس هم ټولنې ته د خدماتو د عرضه کېدو چانس په لاس ورشي او هم له دغو شرکتونو څخه

په شفاف ډول ګمرکي ټیکس او مالیه راټوله شي.

ځینې وخت د ملي ګټو ساتنه دا هم ایجابوي چې د لنډ یا منځمهال لپاره په یوه برخه کې انحصار راشي. په ۱۳۸۴ هـ ل کال چې کله افغان حکومت هوایي ټرانسپورټ تر څېړنې لاندې ونیوه، زه په دې فکر وم چې دې سکټور ته د لازمې ودې ورکولو په خاطر باید د څلورو کلونو لپاره د کابل –دوبۍ، کابل - ډیلي او کابل فرانکفورت هوایي کرښې د اریانا د دولتي شرکت له خوا تر انحصار لاندې راشي او په دې شرکت کې داسې بنسټیز بدلونونه راولو، چې د سیمې پر یوه ممتاز هوایي شرکت بدل کړی شي. په همدې وخت کې نوموړي شرکت شاوخوا اتیا میلیونه ډالره پانګه درلوده، خو که دولت ورباندې د سلو میلیونو ډالرو نورې پانګونې سربېره د دې شرکت د مدیریت او اداري په برخه کې اساسي تغیرات راوستي وای، نو زما د تخمین له مخې به اریانا په پنځو کالو کې د زرمیلیونه ډالرو ارزښت پیدا کړی وای، چې په نتیجه کې به یې دولت کولای شول پر افغاني سوداګرو باندې دا شرکت په ښه بیه وپلوري او په لاس ته راغلیو پیسو کېدی شول، چې د دولت کارکوونکو ته د تقاعد یو قوي بنسټ کېښودل شي، له بده مرغه د دولت له خوا دا طرحه ونه منل شوه او نن اریانا د یوه کمزوري او بې اغېزې شرکت په نامه پېژندل کېږي.

که څه هم په دې وخت کې یو څه نور هوایي شرکتونه منځته راغلي چې یوه یې ښه نوم ګټلی، خو د ټلیفون په عرصه کې چې کوم اصول په پام کې نیول شوي وو په دې برخه کې له پامه غورځېدلي، نو له همدې کبله د خلکو پر وړاندې د هوایي شرکتونو وجایب ناڅرګند پاتې شوي دي.

مختلف شرکتونه د روابطو پر بنياد راځي او د بېلابېلو فرامينو په اخيستو امتيازات غواړي، چې د ساري په توګه د اريانا د هغه امتياز يادونه کوو چې د ولسمشر په فرمان يې الوتکو ته د زينو د اېښودو انحصار اخيستی او د هرې الوتنې پر وخت چې دوی الوتکې ته زينه کېږدي زر امريکايي ډالره مزدوري اخلي. په همدې برخه کې يوه بله نيمګړتيا داده چې د کابل هوايي ډګر دويم نوی ترمينل چې تر جوړېدو نهه مياشتې وروسته هم د خلکو لپاره خدمات نه عرضه کوي او دولت نه دی توانېدلی، چې عملي فعاليت ته يې تيار کړي.

که غواړو چې زموږ الوتکې مخامخ په معتبرو هوايي ډګرونو کې ناسته وکړي او بکسونه مو بيا تفتيش نه شي په کار ده، چې په هوايي ډګرونو کې د نړيوال تفتيش اصول پلي شي. جاپان د مرستې په دود په کابل هوايي ډګر کې يو نوی ترمينل جوړ کړ، خو دا چې د افغانستان د ټرانسپورټ وزيران په متداوم تغير کې دي، نو په دې هېواد کې لا تراوسه هغه اصول نشته چې پر اساس يې ترمينلونه مرتب شي. په دې صورت کې لازمه وه، چې د دې ترمينل د ځنډولو پر ځای له کوم نړيوال امنيتي شرکت سره قرارداد شوی وای چې دا چاره يې پر مخ وړې وای. که چېرې د جوړ شوي ترمينل نهه مياشتې بې ځايه ځنډ په پام کې ونيسو، نو له يوې خوا يې په مادي لحاظ تاوان کړی او له بلې خوا يې زموږ هېوادوال په رواني لحاظ ډېر تنګ کړي دي، خو دولت د خپلې بې کفايتۍ له امله نه دی توانېدلی چې خلکو ته په وخت خدمات ترسره کړي.

د مقرراتو يا (ريګولېشن) اهميت يوازې د کاري لايسنسونو په ورکړه کې نه، بلکې د وارداتو، صادراتو او

خدماتو په برخه کې د دولت هغه مسؤوليت په ګوته کوي چې د کيفيت کنټرول وکړي. د بې کيفيته تېلو په اړه مو مخکې بحث کړی، اوس غواړم د دارو درملو په اړه بحث وکړم.

هغه مهال چې افغانستان د تودې جګړې ډګر و او په هره برخه کې يې لمبې بلې وې، نو هم افغانستان ته بې کيفيته دارو راوړل شول، مګر اوس هم په پراخه پيمانه جعلي داروګان د پلازمېنې په ګڼو د هېواد په ټولو لويو او وړو بازارونو کې پېر او پلور لري. هغه بې کيفيته او يا له تاريخه تېر دارو چې مطلق زهر دي او ولس ته هم ځاني او هم مالي تاوانونه اړوي. همدا اصل پر ګڼو وارداتو صدق کوي.

نن ورځ افغانستان له هغو وارداتي اقلامو ډک دی، چې زيان به يې لسګونه کاله وروسته زموږ نورو نسلونو ته هم ورسېږي. د کيفيت نه کنټرول دا معنی نه لري، چې بويه موږ د کنټرول لازم وسايل او ظرفيت نه لرو. د کابل پوهنتون د فارمسي پوهنځي همدا اوس هغه ټول امکانات او پوهه لري چې د دوا، غوړيو، شېدو او نورو اقلامو کنټرول په مؤثره توګه ترسره کړي، مګر په بې کفايته دولت کې دا ظرفيت او احساس نشته چې له دغو امکاناتو څخه ګټه واخلي او د ولس ژوند وساتي او هغه ميليونونه ډالره تاوان چې له همدې کبله هېواد ته رسېږي مخه يې ډب کړي.

د ازاد بازار په حواله بايد نتيجه ګيري دا وي، چې دولت اړ دی له خپلو قانوني صلاحيتونو څخه د يوه مشروع بازار په رامنځته کولو کې ګټه واخلي. که غواړو چې د يوه مافيايي او نامشروع اقتصاد پر ځای يو چټک او متحرک اقتصاد رامنځته کړو، نو لازمه ده چې صلاحيتونه او محدوديتونه په

قانوني چوکاټ کې تنظيم کړو او د تطبيق لپاره يې متې را ونغاړو.

ج- د دولت مستقيمه اداره:

په هره ټولنه کې ځينې اقتصادي امور د دولت له خوا په مستقيمه توګه اجرا کېږي، خو دا امور، ځکه ثابت نه دي، چې ټيکنالوژي او اقتصاد په دوامداره تغير کې دي او هغه وخت چې يو خصوصي سکټور کولی شي په منظمه توګه خدمات ترسره کړي بايد موقع ورته برابره شي. زموږ په اوسنيو شرايطو کې لاندې برخې بې د دولت له مستقيمې څارنې او مديريت څخه نه شي ترسره کېدی:

١- زېربنا:

د راتلونکي ملي اقتصاد وده د زېربنايي پانګې له جوړولو پرته ممکنه نه برېښي. په کار ده چې له بلاعوضه مرستو او ارزانه پورونو څخه ډېره برخه په زېربنايي پروژو ولګول شي. افغانستان په دې برخه کې ترهر څه لومړی برېښنا، اوبو، سړک، د ريل ګاډي پټلۍ او هوايي ډګرونو ته اړتيا لري.

د برېښنا په نه موجوديت کې تعليمي، اقتصادي او دولتي چارې پرمخ نه ځي، نو ځکه دولت اړ دی چې هم زموږ وافرې اوبه په برېښنا بدلې کړي او هم زموږ له باد او لمر څخه د برېښنا انرژي توليد کړي او په دويم ګام کې د برېښنا د توزيع په مديريت باندې پانګونه وکړي چې ظرفيت ترلاسه شي، ځکه د کابل ښار د برېښنا شبکې د توزيع په برخه کې په کلونو د نړيوال بانک پيسې پرتې وې، خو د برېښنا په برخه کې د ظرفيت د

نشتوالي او د برېښنا وزارت د بې غورۍ له امله پر ځای ونه لګول شوې، چې د ښار فقيرو خلکو يا تياري قبولي کړې او يا يې په جنراټوري برق ميليونونه ډالر مصرف کړل.

د زېربنا په برخه کې درې ډوله ظرفيتونه د ځانګړي اهميت وړ دي.

لومړی- د لويو پروژو پلان او نقشه جوړول: دا هغه علم او فن دی چې په هراړخيز ډول پانګونې ته اړتيا لري، مګر افغانستان هم کولی شي چې د اغېزمنو دولتونو په څېر دا ظرفيت له بازاره واخلي. د وړاندېز په توګه ويلی شم، چې د دې پر ځای چې که په متفرقه توګه د يوې پروژې لپاره دا ظرفيت اخيستل کېږي ولې يې په عمده توګه په يوه ځل نه اخلو. يعنې افغانستان کولی شي چې د يوه معاصر دولت په توګه د پلان او نقشه جوړونې دوه نړيوالې کمپنۍ په بيه واخلي. د مديريت چارې دې نړيوالو متخصصينو ته پرېږدي او د ملکيت حق دې له دولت سره وي، چې ډېرې ګټې ترلاسه شي.

که چېرې موږ په دې وتوانېدو هغه وخت به ډېرې نړيوالې مرستې متمرکزې کړو او را پېښنه ګډوډي به له منځه لاړه شي.

دويم- دولت بايد د زېربنايي بنسټونو ساتندوی وي او د دې دندې د ترسره کولو لپاره لازمه ده چې دولتي تصديانې ايجاد شي چې په دوامداره توګه د زېربنايي بنسټونو ساتنه او څارنه وکړي. که چېرې د داسې تصديو په ايجاد پانګونه وشي او تر يوه اغېزناک مديريت لاندې سمبال شي موږ به له يوې خوا د سترو زېربنايي بنسټونو ساتنه کړې وي او له بلې پلوه به وکولی شو، چې په همدې ظرفيت په کليو او بانډو کې منځنۍ

او وړې پروژې ترسره کړو.

درېیم- افغانستان چې په وچه پروت هېواد دی او تر ډېره بریده یې رغاونه په سوداګرۍ پورې تړلې ده. همېشه دې ته اړتیا لري چې د ځينو عمده اقلامو لپاره د دولت او خصوصي سکټور له خوا ستراتیژیک ذخایر خوندي کړي.

د دولت له خوا باید څو عمده بندرونه لکه حیرتان او شېرخان له یوې خوا مجهز شي او له بله پلوه نه یوازې تورغونډۍ، بلکې له عاقینې نه نیولې تر بادغیس، هرات، فراه، کندهار، پکتیکا، خوست، ننګرهار، بدخشان او کونړ پورې د وچو بندرونو ترتیب ونیول شي، چې زمونږ ملي ګټې ورسره خوندي کېدی شي.

افغان ولس د بې اغېزې او ناکام دولت له لاسه یوازې د سیمنټو په برخه کې په میلیونونو ډالره ګټه د پاکستان د سیمنټو تولیدوونکو فابریکو ته ورسوله او ځان ته یې تاوان وکړ. زمونږ ناکام دولت نه یوازې په دې بریالی نه شو، چې د سیمنټو د تولید لپاره نړیواله پانګه ترلاسه کړي، بلکې د تدارکاتو داسې نظم یې هم رامنځته نه کړی شو، چې د پاکستان د سیمنټ پلورونکو د انحصار مخه ونیسي.

داسې قوي شواهد شته چې پاکستاني سیمنټ پلورونکو کمپنیو د ټولو نړیوالو اصولو پر خلاف پرېکړه کړې وه، چې پر افغانانو باندې بیې لوړې کړي او دې ته یې اړ کړي چې په لوړه بیه له دوی څخه سیمنټ واخلي. په همدې ډول د قیر (تارکول) په برخه کې هم همداسې وشول، د امریکا د متحده ایالاتو دولت پر ایران بندیزونه لګولي او هیڅ امریکایي شرکت اجازه نه لرله چې له ایران څخه قیر واخلي.

دې شرکتونو له پاکستاني کمپنیو سره قراردادونه وکړل او هغوی چې دا موقع ولیدله، نو ورځ تر بلې یې د قیر بیه اسمان ته لوړه کړه او نتیجه یې دا شوه، چې په افغانستان کې د یوه کیلو متر قیر سړک بیه له همسایه هېوادونو څخه درې تر څلور چنده لوړه شوه. زمونږ دولت د یوه مستقل دولت په توګه کولای شول پخپله له ایران سره قرارداد وکړي له ایران څخه په ارزانه بیه قیر واخلي او بېرته یې امریکایي قراردادیانو او شرکتونو ته ورکړي.

که دولت دا کار کړی وای، نو د سړک قیمت به ټیټ شوی وای او د نن په پرتله به زمونږ د پخو سړکونو شمېره هم لوړه وای، څه چې تېر شو هغه هېر شو، خو اوسنۍ نتیجه ګیري باید دا وي چې دولت اړ دی د تدارکاتو په برخه کې اغېزناک ظرفیت رامنځته کړي چې د بهرنیو مرستو هر ډالر او د کورنیو عوایدو یوه افغانۍ زمونږ د درد دوا شي او لویه ګټه ترلاسه شي.

د- د کار قوه:

زمونږ ننۍ حیاتي ستونزه بې روزګاري ده. زمونږ ځوانان چې مطلق اکثریت دی بې روزګاره دي او د ټولنې د خدمت پر ځای د ستونزو لامل ګرځېدلي دي. همدا دلیل د دې لپاره بس دی چې وو ایو زمونږ ټولنه پر خپلو پښو نه ده ولاړه.

د دولت زېربنایي پروژې باید د دې وسیله شي، چې ځوانانو ته د کار زمینه برابره کړي، خو د دې موخې د ترلاسه د کولو لپاره په کار ده چې یوه اغېزناکه کاري قوه را ژوندۍ کړی شي، چې په هر زون او ولایت کې له محلي خلکو څخه تشکیل او د سترو زېربنایي پروژو په کار کې استخدام شي، د پروژې

ځرنګوالي ته په پام بايد په اول قدم کې ځوانان تر چټکې روزنې لاندې ونيول شي چې د پروژې مطابق کاري ظرفيت ترلاسه کړي او د پروژې تر تطبيق وروسته دې بيا په دويم ګام کې دوی ته د داسې زده کړې زمينه برابره شي چې دوی ته يو کسب وښيي او په وسيله يې د يوه قانونمند بازار په چوکاټ کې د هوسا ژوند خاوندان شي. د کار دا قوه په بېلابېلو برخو کې لکه برېښنا بندونو، سړکونو او نورو ضروري پروژو کې په کار ګومارل کېدای شي.

د دې تر څنګ د کار يوه شنه قوه هم د افغانستان حياتي اړتيا ده چې وتوانېږي د هېواد تباه شوي ځنګلونه بېرته له سره ژوندي کړي. يوه بله مهمه موضوع د زېربنايي پروژو د امنيت ستونزه ده چې اوسمهال يې د هېواد په سويل کې د ځينو بهرنيو امنيتي کمپنيو له خوا امنيت ساتل کېږي او ويل کېږي چې نېږدې ۵۰٪ پيسې په امنيتي برخه کې لګوي. که چېرې د کار سمه قوه رامنځته شي، نو له تنقيص شويو افسرانو څخه هم داسې قوه جوړېدای شي چې له يوې خوا د پروژو امنيت وساتي او له بلې خوا څخه ملت ته دا ثابته کړي چې د يوه عسکر په توګه د دوی په خدمت بوخت دي.

سره له دې چې زموږ په ميليونونو ځوانان بې روزګاره دي، مګر په زياترو ښارونو کې د عادي کارونو لپاره بهرني کاريګر په لوړه بيه استخدامېږي او دليل يې دادی چې هغوی زموږ د ځوانانو په پرتله لوړه تخنيکي پوهه لري. که چېرې دولت پرخپلو ځوانانو زړه سوی ولري، نو ځينې تخنيکي پوهې لکه نلدواني، معماري، نجاري او داسې نورې پوهې په ډېره اسانۍ د يوه بااستعداده ځوان له خوا په لږه موده کې زده کېدی شي،

نو لازمه ده چې دولت داسې شرايط رامنځته کړي چې دا پوهې حاصلې شي.

که دولت وغواړي کولی شي هغه وخت چې د پوهنتون، ښوونځي، روغتون او يا کومې بلې مؤسسې ودانې جوړوي، نو د يوه ملي پروګرام په چوکاټ کې دې همدې ځوانانو ته د عملي کار زمينه برابره کړي او تر فراغت وروسته دې د دوی د لياقت او پوهې په نظر کې نيولو سره دوی ته داسې اسناد ورکړي چې په وسيله يې کولی شي ځان ته مناسب روزګار پيدا کړي او د همدې اسنادو له مخې هر څوک چې په دغه کاريګر باندې کار کوي. د ده سويه ورته څرګنده او په هماغه اندازه مزدوري ورته وټاکي.

همدا ډول موږ په زرګونو داسې ځوانانو ته اړتيا لرو چې د پروژو اداره ترلاسه کړي او په اصولي توګه وکولی شي د ساختماني پروژو مديريت سمبال کړي. د داسې مهارتونو د زده کړې لپاره شپږ مياشتيني او دوه کلن پروګرامونه شته چې تر لاس لاندې ونيول شي، خو اصلي هدف دادی چې دولت بايد د کاري قوې د روزنې لپاره داسې لس کلن او شل کلن پروګرامونه جوړ کړي چې ټولنه د هغو ټولو ظرفيتونو خاونده شي چې يو مستقل هېواد پرې ودانېدلای شي.

هـ- سکتورونه:

هر هېواد اړ دی چې د خپلې هراړخيزې ودې لپاره ځينو سکټورونو ته په لومړيتوب قايل شي، ځکه د يوه هېواد موقعيت، طبيعي او بشري پانګې او مالي امکانات دا لازموي چې هغه سکټورونه په نښه او منظم کړی شي چې د اکثريت

خلکو د ژوند تأمینولو چاره پرمخ وړي. زموږ په اوسنیو شرایطو کې شپږ داسې سکتورونه دي، چې زما په اند باید د لومړیتوب حق ولري: کرنه، مالداري، معادن، ساختماني، مخابرات او معلوماتي ټیکنالوجي او ښاري خدمات.

۱- کرنه (زراعت):

دا سکټور په دوه دلیلونو زموږ په هېواد کې ځانګړې اهمیت لري. یو دا چې زموږ ډېر خلک لا تر اوسه هم بزګري کوي او ښارونو ته ډوډۍ برابروي، خو دوی پخپله ډېر بېوزله دي او دا چې د دوی بېوزلي ختمه شي په کار ده د کرنې چارې په عصري وسیلو سمبال شي چې د پیداوار په نتیجه کې دوی ته د ژوند ډېرې اسانتیاوې په لاس ورځي.

بل دا چې کوکنار چې زموږ په هېواد کې د ځینو علتونو په اساس کرل کېږي درې ځانګړنې لري، کمې اوبه غواړي، ډېر زحمت ته اړتیا لري او چېرې چې نور فصلونه ډېره ګټه نه کوي هلته کوکنار کرل کېږي. که غواړو چې دا بوټی لرې کړو ځینې اقتصادي اقدامات په کار دي او هغه دا چې د یوه کلیوال ورځنی عاید باید له پنځوسو افغانیو څخه دوو سوو افغانیو ته لوړ شي.

که چېرې داسې وشي یعنې بزګر له مشروع لارې خپلې اړتیاوې پوره کړي، نو بیا ورته پر کوکنارو دومره خواري کول ګټه نه لري او د خپلې عقیدې له مخې هم اړ کېږي چې دا ناروا بوټی ختم کړي.

که چېرې غواړو چې د کرنې له لارې په ورځ کې د بزګر جیب ته څلور ډالره عاید ورشي، نو دا بیا په دې سکټور باندې بنیادي پانګونې ته اړتیا لري.

دمخه مو ذکر کړه چې کله ښاغلي زابلي په پنبې باندې پانګونه وکړه، نو بغلان او کندوز په صنعتي سیمو تبدیل شول، مګر نن ورځ برعکس د افغانستان په شمال کې مالوچ نه لیدل کېږي، ځکه د تولید، صدور او بازار سرچینې یې فلج دي او که چېرې دا برخه فعاله شي د پنبې پیداوار به هم وغوړېږي، ځکه د کرنې بیارغاونه په لومړي ګام کې د سیمه ییزو او نړیوالو بازارونو په ایجاد پورې تړلې ده.

همدا راز باید په ټول هېواد کې کرنه له یوې عنعنې څخه په یوه علم بدله شي، ځکه نن ورځ له خیشاوې څخه نیولې تر حاصل اخیستو پورې ټولې برخې په علمي اصولو درېدلي دي. که غواړو چې له خپلو ځمکو څخه لازم حاصلات واخلو په کار ده د هرې ولسوالۍ پر کچه د ځمکې زرعي نقشې ولرو او په دې پوه شو چې د نړیوالو تجربو پر اساس کوم اقلام زموږ د خاورې له شرایطو سره برابر دي. همدا ډول بزګر هم د بازار په وضعه پوه وي چې په کوم وخت کې کوم اقلام ده ته ډېره ګټه کوي. معاصره کرنه بې له دې چې بزګر ته یو منظم مالي حساب او پوره امکانات په لاس ورکړي مؤثره نه واقع کېږي او که غواړو، چې بزګر ته د پور اخیستو ترتیب ونیسو، نو هم باید د ملکیت د تثبیت مسئله حل شي او هم د هغو اقلامو د پیداوار نرخونه وسنجول شي چې په وسیله یې پور ورکول کېږي.

څرنګه چې اصلي کرنه په وسایلو سمبالېږي، نو تر هغه چې د داسې وسیلو د جوړولو امکانات او تولیدات زموږ په هېواد کې برابر نه شي ممکنه نه ده، چې دا برخه انکشاف ومومي، ځکه کرنه داسې علم دی چې همېشه د تغیر په حال کې دی، نو د څېړنو داسې مراکز ډېر مهم دي، چې نوې منځته راغلې تجربې

له کروندګرو سره شريکي کړي او که دې ټولو اړتياوو ته پام وکړو، نو دا په ګوته کوي چې موږ په دې برخه کې يو ملي پروګرام ته ضرورت لرو.

۲- مالداري:

مالداري زموږ د اقتصاد يوه ډېره مهمه برخه وه، ځکه زموږ په هېواد کې د کبانو رشد او ودې ته له پخوا څخه زمينه نه وه برابره او انسانان اړ وو، چې د پروټينونو د اخيستو لپاره د پسونو او غوايانو له غوښو کار واخلي. همدا ډول د لبنياتو ټول انواع لکه غوړي، شيدې، ماسته، کوچ او نور هم له کورنيو څارويو څخه ترلاسه کېدل، مګر جګړې، وچکالۍ او ناروغيو زموږ مالداري ډېره زيانمنه کړه. د ځينو کارپوهانو د اټکلونو له مخې موږ نن‌ږدې اتيا په سلو کې مالداري له لاسه ورکړې ده او يو تر ټولو ځرګند تاوان يې دا دی، چې نن موږ په ډېره لوړه پيمانه غوښې او لبنيات له بهرنيو هېوادونو څخه واردوو.

عصري مالداري د کرنې په څېر هم يو علم او هم يو فن دی. که د مالدارۍ پراختيا ته پام وکړو هم هېوادوالو ته کار پيدا کولی شو او هم هغه پيسې چې په غوښو او لبنياتو پسې بهر ځي کولی شو پخپل هېواد کې پرې په توليدي امورو کې پانګونه وکړو.

مالداري په درې برخو کې جدي پاملرنې ته اړتيا لري:

د کليوالو مالداري:

هغه مالداري چې د کليوالو خوينډو ورونو له خوا يې پالنه

او ساتنه کېږي. دولت اړ دی، چې د کرنې په شمول د دې برخې د غښتلتيا په منظور هم ډېر مؤثر کار وکړي.

د کوچيانو مالداري:

بله برخه هغه مالداري ده، چې د کوچيانو خوينډو ورونو له خوا کېږي. په عمومي توګه کوچيان په ننني دور کې د افغانستان له ډېرو بيوزلو پاړکيو څخه شمېرل کېږي، ځکه د دوی د معيشت عمده برخه مالداري وه چې د جګړې او وچکالۍ په ترڅ کې يې له لاسه ورکړه او زياتره يې مزدورکار شول. د کوچيانو يوه بله برخه داسې خلک وو، چې هم يې ځمکې درلودې او هم مالونه. دوی د بن د پرېکړې تر مهاله د دې توان پيدا کړی و چې خپله مالداري وساتي او په تدريجي ډول يې زياته کړي، مګر هغه کوچيان چې اوس، اوس غواړي خپله مالداري زياته کړي له ډېرو ستونزو سره مخ دي.

څارويو ته د څښاک د اوبو نه لرل يې لومړۍ ستونزه ده. دوی چې کله خپل څاروي له يوې ورشو څخه بلې ته بيايي او يا هم موسمي سفر کوي، د لارې په اوږدو کې د څښاک د اوبو له جدي ستونزې سره مخ دي. که په بغلان ولايت کې د دوی د څارويو لپاره يوازې له پنځوسو څخه تر سلو پورې څاګانې وکېندل شي، د دوی د څارويو د څښلو د اوبو ستونزه هواروله شي.

که چېرې د دوی د څارويو لپاره په پراخه پيمانه څاګانې وکيندل شي دوی به نه اړکېږي، چې څارويو ته د اوبو ورکولو له امله پر اوږدو لارو خپل څاروي خوار کړي.

د ورشوګانو پر سر جنجالونه يې بله عمده ستونزه ده. په

نولسمه پېړۍ کې زمونږ ورشوګانې ډېرې وې، ځکه کليوال او ښاري نفوس کم و، ځمکې پراخې وې او کلي اباد وو. په هېواد کې له يوې خوا وچکالي او له بلې خوا د ځمکو د غصب جګړې زېږولې دي، زورواکان د دې لامل شول چې ځمکې تنګې او ورشوګانې د کميت او کيفيت په لحاظ محدودې کړي.

د دې ستونزې د هواري لپاره دولت اړ دی، چې د ورشوګانو د قانوني چوکاټ جوړونې په موخه سمدستي يوه عمومي سروې وکړي چې د ځايي اوسېدونکي او کوچي تر منځ ستونزې پای ومومي.

د کوچي او ځايي اوسېدونکي ترمنځ په موسمي کوچونو کې د کروندو پر سر مهالنۍ خوابدي يوه بله ستونزه ده. د اوسنيو ټرانسپورټي امکاناتو په موجوديت کې دا ستونزه هوارېدی شي.

که چېرې مالونه د ټرانسپورټ په وسيله انتقال شي له يوې خوا به د ځايي اوسېدونکو کروندې هم په امن پاتې شي او له بله پلوه به د څارويو هغه وزن چې د پياده کوچ له امله يې بايلي پر ځای پاتې شي. د ټرانسپورټي انتقال په صورت کې دولت کولی شي په اسانۍ سره د هغو لارو امنيت ونيسي، چې د کوچيانو څاروي ترې تېرېږي.

د مالدارۍ په برخه کې د ځايي اوسېدونکو او کوچيانو ترمنځ څلورمه ستونزه يو ډول ده. دوی نه شي کولی په اسانۍ سره د خپلو څارويو محصولات غوښه او لبنيات بازارونو ته ورسوي. د مالدارۍ د ودې په موخه په ټولو برخو کې د بازار د شرايطو پيدا کول هم ځايي اوسېدونکو او هم کوچيانو ته ډېر ضرور دي.

عصري مالداري:

څرنګه چې ميکانيزه فارمونه د عصري کرنې د پراختيا وسيله ګرځي، په همدې ترتيب د عصري مالدارۍ لپاره هم ځانګړي ترتيبات موجود دي. په افغانستان کې په لومړي ځل د داود خان د حکومت پر مهال د عصري مالدارۍ د پراختيا په منظور په هرات کې مسلخ او په بغلان کې د شيدو فابريکه جوړه شوه، خو د جګړې په دوران کې يې نه پراختيا ومونده او نه يې محافظت وشو.

افغانستان د عصري مالدارۍ د پراختيا لپاره ډېر غوره اقليمي شرايط لري، خو هغه وخت ترې کار اخيستل کېدی شي چې يو ملي سراسري پروګرام په سمه توګه پلی شي. د ملي پروګرام په چوکاټ کې بايد د افغانستان ټولې برخې وڅېړل شي او په مؤثره توګه د دې برخې د پراختيا لپاره پانګونه وشي.

۳- معادن:

د افغانستان ستره طبيعي شتمني د دې هېواد معدنونه دي او کولی شي چې د ځانګړو خصوصياتو په درلودو د افغانستان د متوازن انکشاف زمينه برابره کړي، ځکه د افغانستان په ټولو برخو کې معادن موجود دي.

دمخه مو ذکر کړه، چې د جيولوجي سروې تر بشپړېدو وروسته مونږ ته څرګنده شوه، چې پکتيکا هم په کافي اندازه ګاز لري. که دا احتمال سم وخېژي، نو په دې وسيله به د افغانستان په مرکزي او جنوبي برخو کې ستر اقتصادي

انکشاف رامنځته کړي.

که څه هم د افغانستان درې له تاريخي نظره د ترخه ژوندانه نمونې وې، خو د جيولوجي سروې دا په ډاګه کوي، چې همدا درې سترې طبيعي پانګې لري او زموږ په اساسي قانون کې معادن ملي شتمني ګڼل شوې، چې د استخراج او تنظيم لپاره يې دولت په دې مکلف دی چې اساسي اقدامات وکړي.

د معادنو قرارداد ډېره د پام وړ مسئله ده. په دې اړه مو مخکې د افريقا د ځينو هېوادونو مثالونه وړاندې کړل، چې د رشوت خورۍ له کبله يې سترې پانګې له لاسه ورکړې.

زموږ له دغو سترو شتمنيو څخه د عامه ګټو د تأمين لپاره جدي اقدامات په کار دي.

لومړی: د سترو معدنونو د قرارداد کولو لپاره بايد داسې اصول وضع کړو چې په مطلق شفافيت سره په کې د حساب ورکولو اصول مراعت شوي وي. د دې موخې د لاس ته راوړلو لپاره اوس ځينې نړيوالې تجربې شته، چې کار ترې واخلو. داسې نړيوالې مؤسسې منځته راغلې چې د دولتونو او قراردادیانو مکمل شهرت ورسره موجود دی. دوی پوهېږي چې پانګوونکې کمپنۍ او يا هېواد له پخوا څخه په داسې معاملو کې څه ور شهرت لري.

که چېرې يوه کمپني يا هېواد په رشوت ،فساد او درغلۍ کې ناوړه سابقه ولري، نو مخکې له مخکې پوهېدای شو چې شرايط مو بايد څه ډول وي. دا ډېره مهمه ده چې د قرارداد پر وخت داسې معلومات پراته وي.

د شفافيت د خوندي کولو لپاره د بې طرفه نړيوالو مؤسسو موجوديت هم ضرور دی او هم بايد د افغاني مدني ټولنې پر

ګډون سربېره قراردادونه خپاره او د عامه معاملاتو لپاره وړاندې شي.

دويم: دا چې قرارداد يو حقوقي بنسټ لري، څو مهمې جملې يې کولی شي يا په لسګونو ډالر ګټه وکړي او يا په سلګونو ميليونه ډالر تاوان پېښ کړي، ځکه د قرارداد د ليکلو ژبه له عادي ليکلو سره حساس توپير لري، نو ځکه لازمه ده چې ډېره په غور وڅېړل شي. د افغانستان د حقوقو د ساتنې لپاره لازمه ده، چې څو نړيوال حقوقي شرکتونه د افغانستان د دولت له خوا په دوامداره توګه د معادنو د قراردادونو په برخه کې استخدام شي.

د نړيوالو اصولو مطابق دوی نه شي کولی هغو هېوادونو ته کار وکړي، چې غواړي زموږ د معادنو په برخه کې پانګونه وکړي. که څه هم د داسې شرکتونو استخدام ارزانه نه دی، خو بې له داسې شرکتونو څخه دا هم تر ډېره ممکنه ده، چې په ميليونونو ډالر په يوه قرارداد کې له لاسه ووځي. د دې ترڅنګ موږ ته هم په کار دي چې په عمومي توګه د معادنو او په خاصه توګه د معادنو په حقوقي برخه کې د بشري پانګې په روزلو پانګونه وکړو.

درېيم: د دولت عوايد بايد د اساسي قانون د ۴۲ مادې پر بنياد يوه واحد دولتي حساب ته راټول او تحويل شي. د دې مادې په استناد لازمه ده، چې په قراردادونو کې بشپړ دقت وشي او د کمپنۍ له خوا ټول عوايد نبغ په نبغه د دولت واحد حساب ته تحويل شي. په همدې حال کې د کمپنۍ عوايد هم بايد تر اصولي څارنې او حسابي معيارونو لاندې ونيول شي،

ځکه کمپنۍ کولی شي په ماهرانه توګه خپل عواید کم وښيي او د دولت مالیه هم کمه تحویل کړي.

د یوې کمپنۍ د عوایدو دقیق سنجش هم په تخنیکي ظرفیت پورې اړه پیداکوي او د داسې ظرفیت د ترلاسه کولو لپاره موږ بیا هم اړ یوو خپل ډېر شمېر ځوانان وروزو، چې د ملي ګټو ساتنه وکړي.

څلورم: که غواړو چې معادن مو د ولس لپاره کاري زمینې پیداکړي، نو بیا اړ یو چې معادن د اومو موادو په حیث بهر ته صادر نه کړو. که زموږ او سپنه، مرمر، مس او یا نور د تولید په یوې منظمې سلسلې بدل شي یعنې په دویمو او درېیمو موادو بدل کړی شي، نو له یوې خوا به زموږ خپلې ملي اړتیاوې پوره کړي. له بله پلوه به د عوایدو د ډېرېدو وسیله وګرځي او هم به دا لړۍ ولس ته د کارونو په پیداکولو کې مرسته وکړي، خو که خپل معادن مو د خامو موادو په توګه بهر ته لاړ شي، نو بیا ترې د داسې ګټې انتظار بې ځایه دی.

د مثال په توګه، زموږ مرمر ګاونډیو هېوادونو ته تلل او هلته د تیږو په بیه پلورل کېدل، مګر په ګاونډیو هېوادونو کې به چې وتراشل شول، نو د تراش، پالش او نورو مرحلو ټولې کاري زمینې به یې هم هلته ایجاد کړې او بیا به یې نه یوازې نورو هېوادونو ته په ډېره لوړه بیه صادرول، بلکې موږ پخپله هم خپل مرمر په ډېره لوړه بیه له هغو هېوادونو څخه اخیستې دي.

له اقتصادي لحاظه نظم لرونکي هېوادونه په دې توانېدلي چې له خپلو طبیعي پانګو څخه (Value chain) یعنې د ګټې زنځیر جوړ کړي، چې د همدې زنځیر کړۍ په غور لیدل کېږي او

د نورو کارونو او عوایدو د پیداکېدو وسیله ګرځي.

که چېرې د لوګر مس چین ته د خامو موادو په څېر صادر شي معنی یې دا ده، چې مس پرې پلورل شوې او که یې هره برخه په ځیر ولیدل شي او ګټه ترې واخیستل شي، نو ډېر عواید او کاري زمینې به زموږ د خلکو په لاس راشي.

د دې لپاره چې زموږ طبیعي پانګه د ګټې په یوه زنځیر بدله شي اړ یوو چې بیا هم خپلو زېربنایي برخو لکه اوبو، برېښنا، سړک او د ریل پټلۍ ته پام وکړو، ځکه د افغانستان زیاتره صادراتي اموال د وزن له لحاظه ډېر درانه دي او د تېلو نرخونه هم تل د بدلون په حال کې وي، نو په داسې وخت کې اړ یوو چې د ګټې د لاس ته راوړو لپاره د ریل پټلۍ ولرو.

زموږ د معادنو اهمیت یوازې په سترو معادنو پورې نه دی تړلی، ځکه په کار ده چې د وړو او منځینو معادنو د استخراج لپاره هم ځانګړي مقررات ولرو، چې پانګه مو په اصولي توګه په کار واچول شي. په دې برخه کې زموږ له قیمتي عناصرو څخه د کار مساعد شرایط منځته راځي.

موږ کولی شو د لاجوردو، زمردو، سروزرو، یاقوتو او نورو په پیداکولو په هېواد کې د زرګرۍ صنعت ته وده ورکړو. په همدې حال کې په اروپایي اتحادیه کې زموږ د زرګرۍ صنعت پر وړاندې یو څه امتیازات موجود دي او زموږ په دې برخه باندې ډېره لږه مالیه وضعه شوې ده، چې دا هم یو ښه امکان ګڼلی شو.

د ځینو متخصصینو په فکر زموږ د هېواد له پنځه سوه زرو څخه نیولې تر یوه میلیون پورې خلک د زرګرۍ په صنعت کې پر کار ګومارل کېدی شي او دا چې د زرګرۍ د صنعت لپاره د

سترو فابریکو جوړول او د زیاتې پانګونې اړتیا نشته، نو کېدی شي چې د هېواد په مختلفو سیمو کې داسې ترتیب ونیول شي چې ځوانان دې ځانګې ته جذب شي.

په ډېرو هېوادونو کې زرګري د مېرمنو ځانګړې پیشه ګرځېدلې چې زموږ د مېرمنو لپاره هم ښايي داسې روزنه برابره شي.

په معادنو باندې پانګونه منځمهاله او اوږدمهاله پروسه ده او د قانون تسلسل په کې حتمي شرط دی. پانګوال باید دا ډاډ ولري چې د نظام په تغیراتو قوانین او مقرات نه بدلېږي او د اصولو تداوم به د دوی د مشروع ګټو ساتندوی وي. که دولت ظرفیت ونه لري د قانون حاکمیت نه تأمینیږي، ځکه په لومړي ګام کې د معادن وزارت ته څوک د قانون د مرکز په سترګه نه ګوري، څو که موږ دا پرېکړه کړې وي چې یو هوسا هېواد او خودکفا خلک غواړو، نو بیا لازمه ده چې د هېواد معدنیات په شدیده توګه په هغه قانوني چوکاټ کې تنظیم شي چې ټولنیز عدالت تأمینولی شي.

د دې دلیل دا دی چې د ټولنیز عدالت او د دولت د عوایدو د انسجام تر منځ کلک اړیکی موجود دی. په افغانستان کې لږترلږه په راتلونکو سلو کلونو کې معادن ډېر ستر رول لوبوي، نو ځکه ورته داسې تهداب جوړول په کار دي چې زموږ راتلونکې خوندي وساتي.

۴- ساختماني:

څرنګه چې مو دمخه ذکر وکړ د نړیوال بانک د یوه تخمین له مخې افغانستان ته په تېرو جګړو کې د هر اړخیزې بربادۍ له

کبله ۲۴۰ میلیارده ډالرزیان رسېدلی دی.

کابل چې د هېواد پلازمېنې په توګه خپل ښاري حیثیت له لاسه ورکړی و او د چهاردهي سیمې د غلغلې د ښار ښه یې غوره کړې وه چې په زرګونو کورونه یې د جګړې پر وخت تباه شوي وو. همدا ډول د افغانستان د ډېرو سیمو په ګډون د هرات ښار نیمايي برخه هم د روسانو په بمباریو کې ړنګه شوې وه. ما پخپلو سترګو د خوست او ګردیز ښارونه په داسې بد حالت کې ولیدل چې هېڅ شی په کې خوندي نه وو.

د جګړو له کبله د ننګرهار ډېره ځمکه شاړه شوې وه او د غنمو پر ځای په کې ډول ډول ماینونه کرل شوي وو.

افغانستان د هغو پنځو هېوادونو په کتار کې دی چې ډېر زیات ماینونه په کې ښخ دي. د ماین د وژونکیو حادثاتو داستانونه زموږ د خلکو ترمنځ د افسانو په څېر مروج دي. ماینونو ډېر فقیر انسانان وژلي او دغه ډارونکې دښمن اوس هم زموږ په ځمکه کې پټ دی. مګر زما خپله یوه خاطره اوس هم نه هېرېږي. یوه ورځ د ډاکټر نجیب د دولت تر سقوط وروسته د خوست-ګردیز پرلاره د یوې درې خوا ته روان شوم د سړک پر سر ملګرو ونیولم او راته یې په وارخطایۍ وویل چې ټوله دره له ماینونو ډکه ده. دا هغه سړک و چې په زرګونو انسانانو پرې تګ راتګ کاوه او د مختلف وزن ماینونه پرې راالوتي او له منځه یې وړي دي. په همدې ترتیب مې په هرات کې هم ولیدل چې ماشومان د لوبو پرمهال د ماینونو خوراک شول.

زموږ په هېواد کې د ساختماني ظرفیت نه علاوه د یوه متحرک اقتصاد منځته راتګ ناشونی دی. دمخه مو وویل چې دولت باید د پلان ګذارۍ او د تدارکاتو د ظرفیت په برخه کې د

بنسټيز قوت خاوند شي. اوس دا ويل غواړو چې په ساختماني برخه کې د خصوصي سکټور او دولت ترمنځ بايد يو داسې اساسي تړون رامنځته شي چې له نړيوالو مرستو او کورنيو عوايدو څخه مؤثره ګټه ترلاسه کړو او په اصولي توګه تړې د زېربنا د ساتنې او پراختيا لپاره کار واخلو.

د خصوصي سکټور د پراختيا لپاره ځينو اقداماتو ته اړتيا ده چې په دې ډول ورته اشاره کولی شو:

لومړی- په هېواد کې بايد يو ساختماني کوډ يا په بل عبارت يوه ساختماني مقرره وضعه شي او داسې ځرګند ملي معيارونه چې له نړيوالو معيارونو سره سمون خوري رامنځته شي او د ټولو مرسته کوونکو هېوادونو او مؤسساتو د منلو وړ وي. د دې کوډ اهميت دادی چې هر قراردادي به خپل وړاند يزونه په همدې چوکاټ کې برابروي او د خپل ظرفيت د لوړولو لپاره به پانګونه کوي.

دويم- د ساختماني قراردادي شرکتونو يوه سرتاسري اتحاديه بايد جوړه او تقويه شي او هغه قراردادي چې د دې اتحاديې غړيتوب ونه لري بايد د يوه قرارداد په مناقصه کې د ګډون حق ونه لري. دا اتحاديه بايد دومره پياوړې کړی شي، چې وتوانېږي د هر غړي د ظرفيت او کيفيت ګارنټي وکړي. د دې موخې د لاس ته راوړو لپاره بايد د بشري قوي ټول هغه اړخونه په اساسي توګه وڅېړل شي چې د افغانانو اوسنی ظرفيت معلوم او د يوه اساسي ظرفيت د منځته راتګ لپاره منظم يو کلن، پنځه کلن او لس کلن پروګرام جوړ شي.

درېيم- هر مرسته کوونکی هېواد، نړيوال بانک او

نادولتي سازمانونه (NGO) د مناقصې جلا، جلا اصول لري. د دې بېلابېلو اصولو زده کړه او د پروپوزلونو وړاندې کول زموږ افغاني شرکتونو ته يو ستر عذاب ګرځېدلی او له همدې کبله عمده قراردادونه د بهرنيو يا سيمه ييزو شرکتونو لاس ته لوېږي چې په پنځم شپږم لاس افغاني شرکت ته رسېږي او د ګټې ستره برخه هغه بهرني شرکتونه ترلاسه کوي، چې د پروپوزل ليکلو په چل پوهېږي. که غواړو چې دا بدبختي پای ومومي، نو لازمه ده چې دولت د مناقصې داسې اصول رامنځته کړي چې له نړيوالو مرستندويو مؤسسو او هېوادونو سره يوې ځرګندې نتيجې ته ورسېږي او هغه اصول چې د ټولو لپاره يو ډول وي په تېزۍ سره خواره او عام کړي. بله لاره يې دا ده چې دولت دې له مرسته کوونکو هېوادونو څخه نقدي پيسې ترلاسه کړي او وروسته دې د خپلو شرکتونو په وسيله په خورا شفافيت او ايمانداری داسې لګښتونه وکړي چې په پايله کې يې نړۍ دې ته قانع شي چې دولت د خپل خصوصي سکټور په مرسته د نړيوالو قرارداديانو او ملګرو ملتونو د مؤسساتو په پرتله ډېر اغېزمن کارونه سرته ورسول.

څلورم - خصوصي شرکتونه هغه مهال پرخپلو پښو د درېدو توان پيدا کوي، چې له لنډمهال او منځمهال څخه په اوږدمهال يقين پيدا کړي او دا هغه وخت شونې کېږي، چې په منځمهاله او اوږدمهاله پروژو کې شرکتونه په دې ډاډه وي چې که چېرې د خپل ظرفيت د لوړولو لپاره پانګونه وکړي پانګه يې بې ځايه نه مصرفېږي، بلکې ګټوره نتيجه لري او که دا يقين پوخ شي، نو د افغانستان مختلف شرکتونه به اختصاصي کفايتونه ترلاسه کړي. د ساري په توګه، که چېرې دولت ټينګ

عزم ولري چې په پنځه کلنه موده کې د اوبو څلور سوه منځنۍ بندونه جوړ کړي، نو لازمه ده چې د پیسو سرچینه وضاحت ولري. نقشې تیارې او امنیتي شرایط مساعد وي، نو که چېرې خصوصي شرکتونه د دولت په منځمهاله موخو یقین وکړي ځانونه ورسره عیاروي او که چېرې موخه دا وي، چې پر څلورو سیندونو باندې په لس کلنه موده کې د برېښنا څلور ستر بندونه جوړېږي، نو هم لازمه ده په وضاحت سره وویل شي چې دې کار ته څه ډول ظرفیتونه په کار دي چې په داسې سترو پروژو کې ونډه واخلي، نو که داسې وشي پایله یې داده چې ځینې افغاني شرکتونه به پرخپل ظرفیت باندې پانګونه وکړي او یا دا چې له ځینو نړیوالو شرکتونو سره به شریک شي، چې د درېیم ګام د سترو پروژو لپاره عملي تجربه ترلاسه کړي.

د ساختمان بل مثال د کورونو او اپارتمانونو جوړول دي. زموږ په اقتصادي شرایطو کې د کورونو کرایه ډېره لوړه ده. د کابل او پېښور د کورونو د کرایې پرتله د دې خبرې ښه ثبوت دی، ځکه په پېښور ښار کې د یوه مناسب کور کرایه تر کابله لس تر شلو چنده ټیټه ده. که غواړو چې ملي پانګه په کار واچوو او نړیواله پانګه په مناسبه توګه جذب کړو، نو د کورونو کرایه باید کم تر کمه د ګاونډیو هېوادونو له کرایې سره برابره کړو، ځکه له اقتصادي پلوه به بیا له ګاونډیو هېوادونو سره پرتله کېږو، که چېرې دولت دا تصمیم ونیسي، چې د لسو کالو په چوکاټ کې د هستوګنې یو میلیون واحدونو جوړولو ته زمینه برابره کړي، نو لازمه ده چې د دې موخې د عملي کولو لپاره له شرکتونو، بانکونو او نورو ملي او نړیوالو امکاناتو څخه ډېر مؤثر کار واخلي.

په همدې بهیر کې له سلو نیولې تر دوو سوو پورې شرکتونه داسې تقویه کېدی شي، چې د کورونو د جوړولو اساسي ظرفیت پیدا کړي او وتوانېږي چې د خپلو خلکو لپاره د هستوګنې وړ کورونه جوړ کړي. موږ به بیا اړ نه یوو، چې د نلدوانۍ، معمارۍ او یا نجاري لپاره د همسایه هېوادونو خلک په لوړه بیه استخدام کړو. که دا ساختماني ظرفیت چې د کمیت او کیفیت ترمنځ یې اعتدال موجود وي رامنځته شي، نو بیا به ولس په دې ډاډمن وي چې یو کور یا اپارتمان په مناسب قیمت او ټاکلي وخت ترلاسه کولی شي. کور یا د اوسېدو نور واحدونه زموږ د دولت د مامورینو ډېره ستره اړتیا ده.

که د اداري فساد لرې کول په اهدافو کې شامل وي، نو باید داسې بنسټونه ایجاد کړو، چې د دولت مامورینو ته د کورونو د جوړولو ترتیب ونیسي. یوه لاره یې د تقاعد داسې صندوق جوړول دي چې له پانګې څخه یې د هستوګنې د کورونو جوړولو لپاره رقم اخیستل کېدی شي. نورې نړیوالې تجربې هم شته چې د یوه ملي بحث او ملي اجماع په ترڅ کې ترې ګټه اخیستی شو.

۵- مخابرات او معلوماتي ټکنالوجي:

په اوسنۍ نړۍ کې مخابرات او معلوماتي ټکنالوجي د اقتصاد مهم رکن دی، ځکه چې د معاملاتو اصل پر معلوماتو ولاړ دی او که په مناسب وخت کې معلومات ترلاسه نه شي معاملات ګټه نه شي کولی. که څوک غواړي چې خپل تولیدات د بازار له اړتیاوو سره سم عیارکړي اړ دی چې په اړه یې پوره معلومات ولري.

دمخه مو ويلي وو، چې کله په ۱۳۸۲ هـ ل کال په اصولي توګه د ټليفون لايسنسونه توزيع شوي نه وو، نو ساعتونه په کار وو چې په کابل ښار کې به دې له يوه وزارت څخه بل ته احوال لېږه، مګر کله چې ۷،۵ ميليونو افغانانو ټليفون ترلاسه کړ او س په اسانۍ سره د هېواد له يوه ګوټ څخه بل ته معلومات انتقال مومي او ۷۵٪ خلک کولی شي د يو بل له احواله خبر او د ژوند او سوداګرۍ لپاره ترتيبات ونيسي.

مخابرات او معلوماتي ټيکنالوجي يوازې د شخصي معاملو لپاره د اهميت وړ نه دي، بلکې معاصر مواصلاتي سيستم د نننۍ نړيوال نظام بنسټ ګڼل کېږي، نو پر همدې بنياد بايد نوي مواصلاتي نظام ته د يوې پراختيايي وسيلې په توګه وګورو او د دې سکټور د ودې او پراختيا لپاره داسې ترتيبات ونيسو چې د افغانستان د راتلونکي لپاره هم ممد وي او هم يو رکن.

د دې لپاره چې دا موخه عملي بڼه غوره کړي، بايد څو اساسي پاليسۍ جوړې او څو مهم تصاميم ونيول شي، ځکه کمپيوټر د يوه نوي علم په توګه ګڼل کېږي په ګړۍ د پرمختګ او بدلون په حال کې دی. افغانستان نه شي کولی چې په دايمي توګه په نړيوالو سلاکارانو ملا وتړي. په کار ده چې د کمپيوټر د پروګرامونو په برخه کې د کمپيوټر د سافټوير داسې پروګرام جوړوونکي وروزو چې زموږ د بشري پانګې د پراختيا اساسي رکن وګرځي، ځکه کمپيوټر ورځ تر بلې له سياسته نيولې تر اداري او اقتصاد پورې په ټولو چارو کې مهم ځای نيسي، نو ځکه زموږ د سياسي او اقتصادي استقلاليت لپاره ډېره مهمه ده چې د سافټوير جوړولو دا مهم ظرفيت په خپل هېواد کې

ايجاد کړو او د دې ظرفيت د ايجاد لپاره لازمه ده، چې په پوهنتونونو کې د کمپيوټر د لوړې کچې پوهنځي جوړ کړو او يا دا چې د معلوماتي ټيکنالوجۍ يو جلا پوهنتون پرانيزو، چې موخه يې يوازې د تخنيکي کسانو روزنه نه، بلکې د پروګرام ليکنې د ظرفيت رامنځته کول وي، کمپيوټر يو معاصر علم دی او د تاريخ زده کړه ورته ضرور نه ده، د طب له يوه پوهنتون څخه د داسې يوه پوهنتون د جوړولو لګښت ډېر کم دی، مګر د اقتصاد او اداري په برخه کې يې نتيجه د ډېر اهميت وړ ده.

په نننۍ نړۍ کې کمپيوټر ته د عام ولس لاس رسی د اقتصادي تحرک اصلي معيار دی، د کمپيوټر لپاره برق ضرور دی او دمخه مو د برېښنا په اهميت خبره وکړه، ځکه منظم او دوامداره برق له کمپيوټر څخه د ګټې اخيستو لپاره اساسي شرط دی.

انټرنيټ د مواصلاتي نظام يو بل جادويي ډوله سيم دی چې په يوه وخت کې يې ټوله نړۍ او فضا په بر کې نيولې ده. دا نړيوال جال هغه پوهنتون او کتابتون ته ورته دی، چې په ميلياردونو پاڼې ترې ډکې او په دې برېښنايي کرښه کې خوندي دي. هغه معلومات چې له يوه کتابتون څخه په يوه مياشت کې ترلاسه کېدی شي په انټرنيټ کې ترڅو دقيقو زيات وخت نه غواړي، مګر له بده مرغه زموږ په هېواد کې دا اسانتيا ډېره لوړه بيه لري او که د يوه کور لپاره چې په ګاونډيو هېوادونو کې په لس ډالره د کوم کيفيت انټرنيټ ترلاسه کېږي زموږ په هېواد کې پرې تر څلورو سوو امريکايي ډالرو زيات لګښت راځي چې دا زموږ په اقتصادي شرايطو کې ډېر درونډ قيمت دی او همدا دليل دی چې زموږ ځوانان، خو لا څه زموږ

سوداګريز شرکتونه هم نه شي کولی له دې وسيلې څخه د لوړې بيې له امله اغېزمنه استفاده وکړي. زما په فکر د افغانستان دولت دې يوه داسې اصولي پرېکړه وکړي چې افغانستان د ازاد انټرنيټ ساحه وګرځي.

د انټرنيټ شرکتونه دولت ته کومه د يادولو وړ ماليه نه ورکوي، خو د ازاد انټرنيټ له امله راتلونکی اقتصادي خوځښت له دې ماليو څخه ډېر لوړ ارزښت لري. همدا ډول د ځينو امريکايي حقوقپوهانو او کمپيوټر پوهانو له خوا د سافټوير جوړولو په اړه يو ستر بحث جريان لري. که داسې اصولي اقدامات ترسره شي، نو په ګڼ شمېر کې به د سافټوير جوړولو کمپنۍ منځته راشي.

دا خبره مو په مخکې پاڼو کې ذکر کړه چې زموږ ځوانانو په تېرو اتو کلونو کې وکولی شول، چې د سافټوير په جوړولو کې خپله وندې وښيي. که چېرې د دغو ځوانانو استعدادونو ته د رشد زمينه برابره شي دوی به د پوهنتونونو په راس کې ځای ونيسي او د دوی فکري پانګه به په ملي ګټو بدله شي.

په نړۍ کې د کمپيوټر بيه ورځ په ورځ په ټيټېدو ده. د امريکا د ټکنالوجۍ په ستر پوهنتون(MIT) کې يو ځانګړی لابراتوار په دې بوخت دی چې اول ځل د پنځوسو ډالرو په بيه يو کمپيوټر جوړ کړي او له دې څخه هدف دادی چې وروسته يې بيه شلو ډالرو ته را ټيټه کړي. که دا او دې ته ورته زمينې عملي بڼه غوره کړي، نو زموږ ځوانانو ته به هم په پراخه پيمانه د کمپيوټر او انټرنيټ د استعمال موقع په لاس ور شي او له دې ټکنالوژۍ سره پراخه اشنايي به د دوی د ژوند په هره برخه کې ډېرې مثبتې اغېزې ولري.

۲- ښاري خدمات:

ښاري ژوند د کار پر تقسيم ولاړ دی. په ښارونو کې زياتره خلک کسبګر دي او په تخصصي ډول خپل ژوند تأمينوي.

ښاري خدمات په عمومي ډول درې مهمې برخې لري:

الف- هغه خدمات چې د ښار له خوا کليو بانډو او مالدارانو ته وړاندې کېږي.

ب- هغه خدمات چې ښاريانو ته وړاندې کېږي.

ج- هغه خدمات چې له ښار څخه سيمې او نړۍ ته وړاندې کېږي.

که دغو درېو برخو ته سمه پاملرنه وشي موږ به وکولی شو چې هم د خدماتو کيفيت لوړ کړو او هم د خدماتو په برخه کې کاري پراختيا او کاري زمينې را منځته کړو.

هغه خدمات چې د ښار له خوا کليو بانډو او مالدارانو ته وړاندې کېږي د کليوالو او مالدارانو په اړتياوو پورې تړاو لري. زموږ زياتره اطرافي وګړي په ورځ کې پنځوس افغانۍ عايد لري، چې دا ډېر ټيټ عايد دی او د دوی د پېر او پلور توان يې کمزوری کړی دی. دوی په ځينو خاصو موادو کې له ښاره سودا اخلي، د ساري په توګه، که واده ښادي وي، نو معمولاً ښار ته راځي او د واده د ضرورت شيان اخلي.

بزګران د سرې، غوړيو، اورلګيت، مالګې، تېلو او نورو شيانو د پېر لپاره ښارونو ته راځي، چې دا خدمات د بيې له پلوه ښاري دوکاندار ته د يادولو وړ ګټه نه رسوي، مګر کله که د دغو بزګرانو ورځنی عايد له پنځوسو افغانيو څخه دوه سوو

افغانیو ته لوړ شو، نو بیا به دوی خپلو اولادونو ته له ښاره کتابونه او ځینې نور شیان هم واخلي او د وخت په تېرېدو که چېرې هلته برېښنا ورسېږي، د دوی د پېر او اخیستو قوت به د دې وړ شي چې راډیو، د کالیو مینځلو ماشینونه، ټلویزیون، کمپیوټر او نورې برقي وسیلې هم له ښاره وپېري.

که چېرې زموږ کرنه عصري شي، نو کلیوال به له ښارونو څخه ټول وسایل لکه ټراکټور، ترېشر او نور واخلي او هغو زرعي مشاورینو ته به د مشورې اخیستو لپاره پیسې ورکړي، چې د دوی د حاصلاتو له پراختیا سره مرسته کولی شي. د دې ترڅنګ به دوی انجنیر، مهندس او ډیزاینر ته اړتیا پیدا کړي، چې دوی ته د کورونو، فابریکو او نورو تعمیرونو نقشې جوړې کړي او په سیمه کې د پلونو او بندونو د انسجام لپاره منظم ترتیب ونیسي.

هدف دادی چې په هره اندازه، چې د کلیوالو په عوایدو کې ډېرښت راځي په هماغه اندازه کلیوال کولی شي، چې د ټولنیزې همکارۍ له لارې خپلې اړتیاوې پوره کړي. همدا دلیل و، چې ما غوښتل د ملي پیوستون پروګرام په کلیو کې په شرکت بدل شي چې کلي یې په وسیله ملي او نړیوال مارکېټ ته لاره پیدا کړي. په هره اندازه چې زموږ د کلي سبزي په اروپایي مارکېټ کې وپلورل شي او یا یې مېوه د خلیج بازار ته ورسېږي په هماغه اندازه به زموږ د کلیوال ژوند بهتر شي.

په هره پیمانه چې د ارزښت د زنځیر کړۍ د نړۍ له معتبرو بازارونو سره وصل شي، په هماغه پیمانه به کلیوال د ښارونو خدماتو ته اړتیا او وړتیا پیدا کړي. د مثال په ډول، که غواړو چې د کلي انګور مو د خلیج بازارونو ته لار پیدا کړي، نو

مجبور یوو چې په صحي لحاظ تثبیت او ښه کیفیت ولري. د داسې کنټرول لپاره د هغو ملي تأسیساتو ایجادول په کار دي، چې تصدیق یې د نړۍ د اعتماد وړ وي.

د کابل پوهنتون د فارمسي پوهنځی داسې ډېر امکانات لري چې د پورتنیو اهدافو لپاره کارېدلی شوای او د دغو امکاناتو پرمټ پوهنتون کولی شول چې د یوې تصدۍ بڼه غوره کړي، مګر اوسني دولت ونه غوښتل، چې له یوې خوا کابل پوهنتون پر خپلو پښو ودرېږي او له بلې خوا د کیفیتونو د کنټرول یوه معتبره مؤسسه رامنځته شي.

د ښوونې او روزنې په برخه کې کلیو ته ښاري خدمات د ډېر ارزښت وړ دي. زه له ډېرو کلیوالو څخه اورم چې هلته د دولتي ښوونځیو هر اړخیز خرنګوالی په خراب حالت کې دی، ځکه په ښوونکو باندې لازمه پانګونه نه ده شوې، درسي لوازم او د مکتبونو تعمیرات ضعیف دي او زیاتره مساجد او مکاتب برېښنا نه لري. د دې ستونزې د اوارې لپاره کولی شو د برېښنا په وسیله صوتي او تصویري درسي کستونه، چې د پیاوړو استادانو له خوا تیار شوي وي د معلمانو او متعلمانو د مشاهدې لپاره وړاندې کړو. د دې ترڅنګ اوس په ښارونو کې خصوصي ښوونځي هم رامنځته شوي چې د دې خلا د ډکېدو لپاره یې غوره خدمت کړلی شو، ځکه خصوصي سکټور په ډېرو برخو کې کولی شي د ناکام دولت له خوا راپیدا شوې خلاوې ډکې کړي او یا دا چې دولت باید د داسې ستونزو د اوارې لپاره اقدام وکړي او پخپله دې له عمده مضامینو څخه صوتي او تصویري ټایپونه جوړ کړي او په مؤثره توګه دې په ټول هېواد کې ووېشي. که له دې ټایپونو څخه په سمه توګه

استفاده وشي، نوله يوې خوا به د معلم صاحبانو پېټې کم شي اوله بله پلوه به زده کوونکي وتوانېږي، چې مزيدو معلوماتو ته لاس رسی پيدا کړي.

کابل چې د هېواد پلازمېنه ده له بده مرغه د لېسو تر منځ يې ډېر توپير شته. د احمد شاه بابا مېنې او د ښار د نورو اطرافو ښوونځي د اماني، حبيبيه او استقلال د لېسو په اندازه امکانات نه لري او درسي سويه يې هم يوله بله فرق کوي. که دولت د مجربو استادانو له خوا دا ډول جوړ شوي ټايپونه وو بشي او يا هم په انلاين ډول بعيد درسونه د ښوونځيو ترمنځ شريک شي تر ډېره بريده به په متوازنه توګه درسي امکانات د ټول هېواد په کچه عام او د استفادې وړ وګرځي. د دې طريقې يوه بله ګټه داده، چې ماشوم به په اسانۍ سره په خپله مورنۍ ژبه درسونه زده کړي او هم به نورې ژبې يادې کړي.

د ښار خلک د خوراک څښاک ډېر توکي له بازاره اخلي، نو ځکه لازمه ده چې په ښارونو کې لومړۍ د خوراک څښاک شيانو ته پام واړول شي. په ښاري قصابخانه کې غوښه ځوړنده وي او مچان ترې چاپېر وي، چې د بې کيفيته تېلو بدې اغېزې هم پرې لوېږي. که منظم ترتيب وي کېدی شي دا غوښې په صحي توګه ښاريانو ته وړاندې شي او که صحي او معياري بڼه خپله کړي، نو د پېر او پلور په برخه کې به يې هم مثبت بدلون راشي.

د پلازمېنې کابل په شاوخوا ولايتونو پروان، پنجشېر، لوګر، کاپيسا، باميان او مېدان وردګ کې د مالدارۍ دومره امکانات شته چې د دې ښار د لبنياتو ټولې اړتياوې پوره کولی شي. هندوستان له کليو څخه د شيدو راټولولو او د لبنياتو په برخه کې د کوپراتيفي نظام د جوړولو ډېره بريالۍ تجربه لري،

چې د کابل او ګاونډيو ولايتونو ترمنځ پلې کېدی شي. په همدې ترتيب په نورو ولايتونو لکه ننګرهار، هرات، کندهار، مزار، خوست، کندز، پکتيا او..... کې به هم ښايي داسې تجربې ډېرې بريالۍ نتيجې ولري.

د خدماتو د پراختيا لپاره څو نورعناصر ضروري دي:

لومړی- مقررات: داسې مقررات وضع کول په کار دي، چې تش په کاغذ ليکلې پاتې نه شي، بلکې په اصولي توګه تطبيق شي. ښه خدمات په رغنده سيالۍ کې پراختيا مومي، خو که چېرې د محدودو افرادو په ګټه وکارېدل، نو بيا د خلکو باور له اصولو او ضوابطو څخه د ناوړو روابطو پر لور ځرخي او کوښښ کوي، چې په سياسي زور ميدان وګټي، نه په مسلکي خوارۍ. په کابل کې له هوټلونو سره د مستوفيت او ښاروالۍ چلند يې يو غوره مثال دی. د هوټلونو مالکان وايي، چې هره ورځ د مستوفيت او ښاروالۍ مامورين په دوی پسې ورځي او په بېلابېلو نومونو ترې په شنه زور پيسې اخلي. دوی وايي، چې د دولت مامورين دوی ته دا ښيي چې څرنګه د بډو په بدل کې د دوی ماليه کمه کړي.

زموږ خصوصي ټلويزيونونه هم د دولت له مختلفو شبکو څخه په تنګ دي او نه پوهېږي چې کوم ډول مقررات پرې تطبيقېږي. څو ځله د خصوصي ټلويزيونونو ځينې کارکوونکي د ملي امنيت له خوا بنديان شوي دي چې په حقيقت کې نه د اساسي قانون او نه هم د رسنيو د قانون له مخې د ملي امنيت ارګان دا حق لري چې د ټلويزيون کارمند ته لاس واچوي.

دويم- د يوه منظم پلان طرح او اجرا: د داسې يوه منظم پلان

طرحه کول چې په دقيقه توګه په کې دا څرګنده وي، چې د وطن د ودې لپاره کوم خدمات بايد پراخيتا ومومي او په کومه توګه داسې خدمات عرضه کېدی شي. د دې يو مثال په هېواد کې سروې ګانې دي. په تېرو اوو کلونو کې د نړيوالې ټولنې ډېرو مؤسساتو دلته سروې ګانې ترسره کړې، چې د افغانستان د ټولو ګاونډيو هېوادونو په پرتله ډېرې ګرانې تمامې شوې. که څه هم د دې سروې ګانو ټول ساحوي مامورين افغان ځوانان وو، خو دا چې د څو بهرنيو شرکتونو له خوا ترسره شوې، نو بيه يې ډېره درنه تمامه شوه. د سروې ګانو ترسره کول هغه خدمات دي، چې په راتلونکو لسيزو کې ورته موږ په دوامداره توګه ډېره زياته اړتيا لرو. که موږ د خدماتو يو منظم پلان ولرو په ډېره کمه موده کې همدا ظرفيت هم په خپلو پوهنتونونو او هم د شرکتونو جوړولو له لارې پيدا کولی شو. داسې نور ډېرمثالونه، شته چې پربنسټ يې ځوانانو ته د خدماتو له لارې ابرومند کارونه برابرېدی شي.

درېيم- د ځمکو او هستوګن ځايونو عرضه کول: د ښاري خدماتو يو بل اصل په مناسبه بيه د ځمکو، کورونو او اپارتمانونو عرضه کول دي. زېربنايي خدمات لکه برېښنا، انټرنټ او داسې نور هم په دغو خدماتو کې راځي. زموږ په ښارونو کې د کورونو، اپارتمانو ،برېښنا، انټرنټ او داسې نورو ضرورتونو بيه د ګاونډيو هېوادونو په پرتله ډېره لوړه ده. که غواړو چې ښارونه مو د اقتصادي تحرک مرکزونه وګرځي، په کار ده، چې د کورونو د اخيستو او کرايې بيه حداقل د ګاونډيو هېوادونو په اندازه راټيټه

کړو، مګر دا کار بې د دولت او خصوصي سکتور له همکارۍ ناشونی دی. د ساختماني شرکتونو د پياوړتيا لپاره په دې کتاب کې ځانګړې وړانديزونه شته.

زموږ د وړانديزونو د عملي کولو لپاره مهمه ده، چې په راتلونکو پنځو کلونو کې يو ميليون د هستوګنې کورونه جوړ او د معلمانو، د دولت د کارمندانو، متشبثينو او ځوانانو په واک کې ورکړل شي.

زموږ د متشبثينو يوه لويه ستونزه د ځمکولوړه بيه ده. دا په دې معنی نه ده چې بويه ځمکې نشته، بلکې د خدماتو د عرضه کولو لپاره له دولت سره منظم پلان نشته. که دولت وغواړي کولی شي د متشبثينو په همکارۍ منظم پلانونه جوړ کړي.

د دې يو ښه مثال د مزارشريف ښار دی. پنځه کاله پخوا د مزار ښار ډېر ناپاکه او د هستوګنې ځايونو، دوکانونو او مارکيټونو له کمبود سره مخ و. په ښار کې يو سړک هم په سمه توګه پوخ نه و، مګر کله چې خصوصي سکټور له دولت سره لاس يو کړ، سړکونه پاخه شول، کورونه، دوکانونه او مارکېټونه جوړ شول او همدا ډول اوس خصوصي شرکتونه د ښار د پاکوالي لپاره هم له دولت سره مرسته کوي، چې دې همکارۍ د ښار بڼه بدله کړې ده.

په هرات کې څو کاله وړاندې خلکو له دولت سره ومنله، چې خپلې ابادۍ چپه او سړکونه پراخ کړي چې په لږه موده کې دا چاره ترسره شوه. له دې کار سره له يوې خوا د خلکو د جايدادونو ارزښت زيات شو او له بله پلوه د ښار بڼه معياري شوه.

دا سمه نه ده، چې ووايو په مزارشريف او هرات کې ستونزې نشته، خو هدف دادی چې په وطن کې داسې ابتکاري

بېلګې شته چې له یوه ولایت څخه بل ته انتقالېدی شي.

د ښاري خدماتو د منظم پلان د نه لرلو له کبله زموږ غالۍ اوبدل له ډېرو ستونزو سره مخ ده او دا وخت بېخي پردۍ شوې دي. که څه هم د پېړیو په اوږدو کې زموږ خویندو او ورونو د غالۍ اوبدلو په کار کې ډېرې ستړې تجربې ترلاسه کړې، خو اوسمهال زموږ غالۍ له پاکستان څخه نړۍ ته د پاکستاني صنعت په نامه صادرېږي. د غالۍ اوبدونکو د اتحادیې د دعوې له مخې څو ستونزې د دې لامل شوي چې زموږ غالۍ اوبدل اوس له هېواده بهر دي. یوه ستونزه دا ده چې په ټول هېواد کې د غالۍ مینځلو دستګاه نشته. غالۍ اوبدونکي حاضر دي، چې د دې دستګاه د جوړولو لپاره پانګونه وکړي، خو دولت تراوسه دوی ته لازمه ځمکه په اختیار کې نه ده ورکړې.

بله د رنګ او وړۍ د ښه جنسیت د نه لرلو ستونزه ده، چې په نړیوال مارکېټ کې د دوی د مصنوعاتو اعتبار ته زیان رسوي او د افغانستان دولت په دې برخه کې هم له دوی سره مرسته نه ده کړې. نړیوال مارکیټ ته د غالیو د انتقال پروسه د غالۍ اوبدونکو بله ستونزه ده، چې افغان دولت ورته شرایط نه دي برابر کړي. او سنی دولت تراوسه نه دی توانېدلی، چې د هوایي کارګو له لارې د غالیو د انتقال مناسب شرایط برابر کړي. همدا دلیل و، چې غالۍ اوبدونکو پاکستان ته مخه کړه او د هغوی له هوایي کرښو یې کار واخیست.

زموږ په ښارونو او کلیو کې د غالۍ اوبدلو کسب شته، خو د خدماتو هغه زنځیر نشته، چې یو رنګ پوهه او تخصص په بل رنګ پوهې او تخصص پورې وتړي او ډېرو خلکو ته هم د کار

زمینه برابره کړي او هم ورته غوره خدمات وړاندې کړي.

زه د خپلې نړیوالې تجربې په اساس ویلی شم، چې له دولت څخه زموږ د غالۍ اوبدونکو غوښتنې ډېرې پر ځای او معقولې دي. که چېرې د اروپا او امریکا د سوداګرۍ د مدیریت استادان هم له دغو غالیو اوبدونکو سره کېني، نو د دوی غوښتنې به ومني. په نوره نړۍ کې د سوداګرۍ اتحادیې او دولتونه په سلګونو میلیونو ډالر لګوي چې د سوداګرۍ د اداري کارپوهان د ستونزو تحلیل او حل لارې وړاندې کړي، مګر زموږ دولت ته غالۍ اوبدونکو په وړیا ډول داسې مشورې ورکړي، خو دوی پرې غوږ نه دی ګرولی. که په هېواد کې یو اغېزمن دولت راشي ژر تر ژره به د غالۍ اوبدونکو دا غوښتنې پر ځای او په لکونو خلکو ته به کاري زمینې پیدا کړي.

په همدې ډول هغه کسبګر چې په هېواد کې ژوند کوي د خپل کاري ظرفیت د لوړولو او د غوره خدماتو د ارایه کولو لپاره د دولت مرستې ته اړ دي.

د کابل د پلچرخي د کسبګرو له اتحادیې څخه نیولې د جلال آباد، کندهار، هرات، کندوز، بغلان، مزار، خوست، بدخشان، تخار، فراه او هلمند د مزدورانو او کسبګرو تر اتحادیو پورې ټولو په مفصله توګه خپلې ستونزې تحلیل کړې او د هوارې په موخه یې له دولت څخه مرسته غوښتې، مګر دولت پرې ځان نه دی پوه کړی. که اغېزمن دولت موجود وي د دې ستونزو د هوارې لپاره په ډېره اسانه توګه ترتیب نیول کېدی شي.

زموږ کسبګر د اولاد د نفقې ګټلو لپاره په ټوله نړۍ کې خواره دي. د ایران ساختماني شرکتونه په تېرو دریو لسیزو کې زموږ د کسبګرو په همت پرمخ ولاړل. که چېرې موږ د خپلو

معلمانو، مامورینو او متشبثینو لپاره د هستوګنځایونو ترتیب نیسو، نو له یوې خوا به مو دغه وطنوال کسبګر چې په ډېرو سختو شرایطو کې په ګاونډیو هېوادونو کې ژوند کوي بېرته خپل هېواد ته راستانه شي او له بله پلوه به هغه ټول کاري ظرفیت را ټول شي، چې موږ ورته همدا اوس ډېره اړتیا لرو.

هغه خدمات چې له ښار څخه سیمې او نړۍ ته وړاندې کېږي: د ښاري خدماتو دا برخه په سیمه ییزو او نړیوالو خدماتو پورې تړلې ده. یو مثال یې، د حوالې سیسټم او بانکونه دي. پخوا تر دې چې بانکونه رامنځته شي زموږ بهر مېشتو افغانانو به خپلوانو ته د حوالې له لارې پیسې رالېږلې، خو اوس چې بانکونه جوړ شوي سوداګریزو شرکتونو ته د صادراتو او وارداتو اسانتیاوې رامنځته کوي. د تشبث د تقویې لپاره بانکونه مهم دي، ځکه بانکونه د پور ورکولو له لارې متشبثین تقویه کوي او د نړیوالې پانګې په جلب وجذب کې بااعتباره ملي بانکونه ډېر اساسي رول لري.

هغه مهال چې په نړۍ کې د چټکو مواصلاتو امکانات نه وو، نو زیاتره خدمات په ملي چوکاټ کې ترسره کېدل. د ساري په ډول، هغه وخت چې د ټلیفون، انټرنیټ، فکس او نورو مواصلاتي امکانات نه وو د یوه سوداګریز شرکت مسؤولینو به د خلکو د شکایتونو او فرمایشونو د اورېدو لپاره په هره مغازه کې یو دفتر درلود. دوی به چې په هر هېواد کې مغازه لرله په هماغه مغازه کې به یې د هغه وطن مامورینو کار کاوه او یاده شوې دنده به یې ترسره کوله، مګر اوس چې ذکر شوي امکانات شته شرکتونه کولی شي د ټلیفون د یوې شمېرې په وسیله د نړۍ له ګوټ ګوټ څخه د خلکو شکایات او فرمایشونه راټول

کړي. که د یوه امریکایي شرکت د ټلیفون مرکز ته څوک د نړۍ له هر ګوټ څخه ټلیفون وکړي، نو ښایي په هندوستان کې ناست نفر ورته ځواب ووایي، ځکه هندوستاني ځوانان د امریکا د بېلابېلو سیمو په مختلفو لهجو خبرې کولی شي او په ډېره اسانۍ هغه کارونه اجرا کوي، چې لس کاله پخوا پخپله امریکایانو ترسره کول.

د داسې خدماتو عرضه کولو لپاره باید یوه پیاوړې بشري قوه رامنځته او د معلوماتي ټیکنالوجۍ په برخه کې اساسي پانګونه وشي.

د معلوماتي ټیکنالوجۍ په برخه کې د هندوستان د بنګلور او حیدرآباد تجربې له یوې خوا او د ایرلینډ تجربې له بلې خوا دا په ګوته کوي، چې معلوماتي ټیکنالوجي د دوی د ژوندانه د ودې یو ستر عنصر ګرځېدلی، چې د ښاري خدماتو د عرضه کولو چاره یې ډېره اسانه کړې ده.

و- مارکېټ جوړول:

څرنګه چې موږ د دولت او ملت جوړونې ته اړتیا لرو، همدا ډول مو د قانونمند او متحرک بازار جوړول هم ستره اړتیا ده. د داسې بازار په ځینو اصولو باندې مخکې غږېدلي یوو. قانونمند بازار د قانوني حکومت تر ټولو ستر شرط دی، ځکه د قانون د حکومت په رڼا کې ژوند، وطن، پانګه او معاملات خوندي وي، خو د دې تر څنګ زیربنا هغه اړتیا ده چې پرمټ یې ټول اقتصادي معاملات په اسانۍ سرته رسېږي. دلته د یوه قانونمند بازار په ځینو هغو اصولو رڼا اچوو چې زموږ په ځانګړو شرایطو کې ورته پاملرنه په کار ده:

نړیواله سطحه یې خپل فعالیتونه پیل کړل. د دې ټولو فعالیتونو عمده پایله داده، چې فقیرو خلکو ته د یوه جمعیت د ګارنټۍ پر اساس پورونه ورکول شي. غریب خلک هم په ډېره ایمانداري دا پورونه پرې کوي او د خپل ژوندانه د ښه کولو لپاره ترې کار اخلي.

واړه پورونه په دې هم ډېر د اهمیت وړ دي، چې غریبو خلکو ته د حد اقل اقتصادي خوځښت زمینه برابره کړي، خو ددې لپاره، چې اساسي اقتصادي خوځښت رامنځته شي د منځنیو او سترو پورونو ورکولو ته اړتیا ده.

د منځنیو پورونو اندازه شرایطو ته په پام سره فرق کوي. زموږ په ځانګړو شرایطو کې له **۲۵** زره افغانیو څخه تر **۲۵۰** زرو افغانیو پورې او له **۲۵۰** زرو څخه تر **۵۰۰** زرو افغانیو پورې قرضه د خاص اهمیت وړ ده. ددې پورونو اهمیت دا دی، چې هغو ځوانانو ته چې مبتکر فکر لري، خو د عملي کولو پانګه یې نه لري، د کار زمینه مساعده کړي او دا چې پخپله ګټندوی وي پور ورکوونکو ته هم ګټه ورسوي.

دا ډول پورونه هغو متشبثینو ته، چې په وړه سطحه کې یې خپل بریالیتوب تثبیت کړی، خو د پانګې د کموالي له کبله نه شي کولی، چې د خپل کار ساحه پراخه کړي، ډېر مهم دي. د مثال په توګه، یو بزګر چې دواړه پور په نتیجه کې یې په لس جریبه ځمکه باندې یو فصل کرلی وي او په دې برخه کې یې خپل تشبث ثابت کړی وي، خو د پیسو د نه لرلو له کبله نه شي کولی، چې داسې یو جنس چې په هېواد کې نوی وي او ښه بازار لري وکري، نو که چېرې دې بزګر ته د سل جریبه ځمکې د اجاره کولو چانس په لاس ورشي ښکاره ده، چې لویه ګټه به ترې

لومړی- د پور نظام: دا هغه نظام دی، چې په نړۍ کې د اقتصاد په چټکتیا کې ستره ونډه لري. دا سیستم درې برخې لري، چې درې واړه د اقتصادي تحرک لپاره مهمې دي او دا هغه سیستم دی، چې کولی شي وړې پیسې ټولې او سترو موخو ته پرې د عمل جامه واغوندي.

د واړه پور سیستم نن ورځ د ډېرو فقیرو خلکو د هوساینې لپاره یو ګټور اقدام ثابت شوی دی. د واړه پور په باب د اسلامي هېواد بنګله دېش ستره کارنامه د مثال په ډول یادولی شو. د نوبل جایزې ګټونکی ډاکټر محمد یونس هغه شخصیت و، چې ددې سیستم په پراختیا کې یې په بنګله دېش کې ستر رول ادا کړی دی. د واړه پور عمده ګټه داده، چې په عمومي ډول فقیر خلک او په خصوصي توګه هغه فقیرې مېرمنې چې هېڅ جایداد نه لري د ژوند د تېرولو لپاره ترې کار واخلي. کله چې په دې اړه سپارښتنه وشوه، چې مستحقو مېرمنو ته دې واړه پورونه ورکول شي. مهمه پوښتنه دا وه چې دوی به څرنګه د دغو پورونو په پرېکولو وتوانېږي؟

د ډاکټر محمد یونس مهم ځواب دا و، چې دا پورونه به د یوې ټولنې له خوا پرې کېږي، ده تر یو سمندري توپان وروسته د مېرمنو یو ټولګی جوړ کړ او خپلې پیسې یې ورته د پور په توګه ورکړې په نیږدې وخت کې څرګنده شوه، چې فقیرې مېرمنې د پور په پرې کولو کې تر هر چا ډېرې امانتدارې دي او په منظمه توګه خپلې ژمنې سرته رسوي. د دې په پایله ګرامین بانک جوړ شو، چې اوس په نړیواله کچه پېژندل شوی بنسټ دی. د ګرامین ترځنګ د برک په څېر چې اوس په افغانستان کې هم فعالیت کوي، نور بنسټونه هم ایجاد شول او په سیمه ییزه او

واخلي او لا به هم د خپل ابتکار ساحه پراخه کړي، خو که چېرې یوه مبتکر ته د خپل نظر د عملي کولو موقع په لاس ورنه شي، نو ابتکاري نظریات به یې یوازې نظریات پاتې شي او هېڅکله به هم عملي نه شي، چې نه به یې ځان ته کومه ګټه ورسېږي او نه هېواد ته.

د منځنیو او وړو پورونو تر منځ هم توپیر دی، ځکه د منځني پور اخیستو لپاره یو څوک اړ دی، چې سوداګریز پلان ولري، چې د پور ورکوونکي بنسټ له خوا به د دې پلان د تطبیق مرحلې تر څارنې لاندې نیول کېږي. د منځنیو پورونو ترڅنګ د سترو مفکورو او نظریاتو د عملي کولو لپاره لوی پورونه ډېر لازمي دي، ځکه بې له لویو پورونو سترې مفکورې او ابتکاري نظریې نه شي عملي کېدی.

د دې بهیر د غښتلي ودې لپاره بانکونه هم مهم دي. د بانکونو په وسیله ټولنیزه هوساییي رامنځته کېږي. د ساري په توګه، که څوک غواړي په ځانګړې توګه کور یا اپارتمان جوړ کړي، نو له یوې خوا ډېر وخت غواړي او له بلې خوا په ډېره لوړه بیه پرېوځي، مګر په هغو هیوادونو کې، چې ساختماني شرکتونه شته کولی شي له بانکونو څخه ضروري پورونه ترلاسه او د خلکو د توان او اړتیا تر څېړنې وروسته کورونه جوړ او بازارونو ته یې وړاندې کړي. د دې ترڅنګ بانکونه پېرودونکو ته د هغوی د میاشتینیو عوایدو په نظر کې نیولو سره پورونه ورکوي، چې هغوی په ټاکلې موده کې د کور یا اپارتمان مالکان شي. په وړه، منځنۍ او لویه کچه د پور د منظم سیستم موجودیت د هېواد د اقتصاد په هره برخه کې اغېز لري.

د اسپانیا یو ستر ابتکار دا و، چې د پور د سیستم په وسیله

یې په خصوصي سکتور کې دا توانایي پیدا کړه، چې د زېربنا یوه ستره برخه یې جوړه کړه. په هندوستان کې په تېرو دریو کلونو کې ځینې داسې بنسټونه منځته راغلي، چې د زېربنا پانګه یې بولي او د خصوصي سکتور له لارې یې د زېربنایي پروژو جوړول خپله موخه ګرځولې ده. موږ باید د دغو مهمو تجربو پر اساس د لازمې پراختیا لپاره په افغانستان کې هم د پور ورکولو د سیستم په هکله جدي اقدامات وکړو.

په دې برخه کې د اسلامي بانکدارۍ هغه ابتکارات، چې په تېرو شلو کلونو کې شوي هم د ډېر اهمیت وړ دي، ځکه بنسټیز اصل یې پر مضاربت ولاړ دی، نو لازمه ده چې موږ له نورو اسلامي هېوادونو بیا په تېره د خلیج له تجربو ګټه واخلو او د هغوی په اشتراک دا ډول نهادونه پخپل هېواد کې جوړ کړو.

دویم- اجاره او بیمه: د یوه متشبث انسان د بریالیتوبونو راز د اقتصادي بنسټونو په موجودیت کې دی. په دې برخه کې د پور د سیستم په اړه وپوهېدو، خو د اجارې او بیمې سیستم هم د یوه متشبث د بریالیتوب لپاره مهم بنیادونه دي. که چېرې یو متشبث وغواړي، چې د کرنې په برخه کې تشبث وکړي او اړ وي چې ځمکه واخلي، نو د ځمکې لوړه بیه به هغه ته د ګټې چانس په لاس ورنه کړي او که له دولت یا خلکو څخه ځمکه په اجاره ونیسي، نو د کمو پیسو په بدل کې دا کار کولی شي.

همدا ډول د ساختمان جوړولو په برخه کې د ماشینونو اجاره کولو سیستم هم ډېر ضروري دی. که یو ساختمان جوړوونکی اړ شي چې ماشینونه په کامل مالکیت واخلي، نو په هغه صورت کې به ډېره ګرانه وي چې داسې وکړي، ځکه په مارکېټ کې به د یوه ماشین بیه دومره لوړه وي چې متشبث ته به د نور فعالیت

لپاره کافي پیسې نه وي پاتې، نو ځکه د بانکونو او یا نورو ساختماني شرکتونو په څېر د ماشین الاتو د شرکتونو موجودیت هم د اقتصادي خوځښت یوه لازمي برخه ده.

په افغانستان کې له نېکه مرغه ځینو متشبثینو د ماشینونو د اجارې شرکتونه جوړ کړي دي او د دوی د فعالیت کچه دې ته رسېدلې چې بهرنیو قراردادي شرکتونو ته هم په اجاره ماشینونه ورکوي. مګر له بده مرغه د افغانستان دولت په دې نه دی بریالی شوی چې د دوی نظریات واوري او د ستونزو په حل کولو کې ورسره مرسته وکړي، ځکه د داسې شرکتونو یوه مهمه ستونزه د بیمې نشتوالی دی. که چېرې د ماشین آلاتو د اجاره دارۍ یو شرکت، یو ماشین چې له پنځوسو زرو ډالرو تر درې سوو زرو ډالرو بیه ولري، له لاسه ورکړي او په یوه کال کې دا عمل څو ځله تکرار شي، نو شرکت ته به ویجاړوونکې صدمه ورسوي. د بیمې اساس دا وي چې د طبیعي افاتو او انساني صدماتو د راتګ پر وخت د یوه متشبث د زیانونو جبیره وکړي. که د بیمې منظم سیستم وي، نو متشبث په ډاډه زړه کولی شي خپل پلانونه منسجم کړي. جګړه ییز حالات او بد امني د خاصو اقداماتو غوښتنه کوي. په هغه صورت کې چې امن نه وي دولت او نړیواله ټولنه د نړیوالو تجربو پر اساس کولی شي اصولي ګامونه واخلي چې د متشبثینو هلې ځلې تقویه او هغوی ته د نورو اقتصادي فعالیتونو د پراختیا زمینه برابره کړي.

درېیم- د تدارکاتو زنځیر یا (Supply Chain): دا یو عملي فن دی، ځکه اوسنی نړیوال اقتصاد په دې استوار دی او هر چېرې، چې خامو یا پخو موادو ته اړتیا پېښه شي باید پر

وخت ورته ورسېږي.

د تدارکاتو نظام راوستلو ته د تدارکاتو زنځیر وایي او زنځیر یې ځکه بولي چې که ترمنځ یې هره کړۍ ماته شوه، نو زنځیر خپل اغېز له لاسه ورکوي. په همدې ډول د تدارکاتو د زنځیر هره کړۍ د زنځیر د موجودیت لپاره هم ډېر اهمیت لري. د دې ادعا ژوندی مثال زموږ واردات دي. موږ د مختلفو پروژو لپاره بېلابېلو ماشینونو ته اړتیا لرو او ترڅو، چې یو ماشین کم وي دا پروسه پرمخ نه شي تللی، خو له بده مرغه ډېر وخت داسې شوي، چې زموږ د اړتیا وړ واردات د کراچۍ په بندر کې په اونیو او میاشتو ټال شوي دي. په چین، جاپان، اروپا، او امریکا کې د یوې پروژې مسؤول په دقیقه توګه پوهېږي، چې ده د اړتیا وړ ماشینونه به کوم وخت ده ته ورسېږي او که ځنډ په کې راشي، نو د ماشینونو شرکتونه به ورته ډېره لویه جریمه ورکوي. خو دا چې موږ په وچه پروت هېواد یو - زموږ واردات په یقیني ډول د مودې له پلوه نه شي ګارنټي کېدی، چې په خپل وخت به زموږ لاس ته راشي. له همدې کبله اړ یوو، چې خپل ضروري تدارکات په اساسي توګه تنظیم کړو او له هغو هېوادونو سره، چې بحري بندرونه او د ریل پټلۍ لري یوې موافقې ته ورسېږو، ځکه په وچه پرتو هېوادونو لپاره ځینې نړیوال قوانین موجود دي او موږ باید د هغو قوانینو په چوکاټ کې یوه پیاوړې ملي طرحه او ابتکار رامنځته کړو، چې په پایله کې یې زموږ د بارچالانۍ نظام داسې بڼه غوره کړي، چې د پروژو د تطبیق لپاره له وخت او زمان څخه مؤثره ګټه واخلو.

د بارچالانۍ اهمیت یوازې په دې کې نه دی چې د پروژو د عملي کولو لپاره مواد انتقال کړي، بلکې کرنه، صنعتي

فعاليتونه او نور ټول خدمات په يوه تدارکاتي نظام پورې تړلي شيان دي. موږ اړ يوو، چې په دې فني برخه کې ګڼ شمېر ځوانان وروزو، چې د دې مهم زنځير په هره کړۍ کې د ډېرو معلوماتو خاوندان شي او وکړی شي، چې راتلونکي نسلونه هم تربيه کړي.

څلورم- د ګټې زنځير: بشري پانګه کولی شي طبيعي او کلتوري شتمنۍ په مالي پانګه واړوي. د طبيعي پانګې په اړه مو د مخه وويل، چې څنګه خام مواد کېدی شي پر قيمتي توليداتو باندې بدل شي. زموږ مېرمنې لاسي کارونه کوي، خو نه دوی د يادولو وړ ګټه ترلاسه کوي او نه هغه سوداګر، چې له دوی څخه لاسی جوړ شوي توکي اخلي، سبب يې دادی، چې د ګټې زنځير محدود او لنډ پاتې دی او هغه کړۍ، چې کولی شي دا لاسي صنايع د نړۍ سترو بازارونو ته ورسوي په دې زنځير کې نه ده ورزياته شوې. موږ اړ يوو، هغه کړۍ چې د کاليو د نړيوالو سټنډرډونو ځانګړنې په ګوته کوي او د هغو پلورنځيو د غوښتنو په اړه معلومات راکوي، چې ستر بازار لري د خپلو ګټو په زنځير کې زياته کړو.

د دې لپاره چې زموږ لاسي صنعتګران د دې بازارونو پر اهميت پوه شي او د هغوی د اړتياوو په پام کې نيولو سره خپل کارونه تنظيم کړي، نو په کار ده، چې دوی ته د معلوماتو راټولولو او د فني مهارتونو د لوړولو زمينه مساعده شي. کله چې د ګټو زنځير زموږ له کلي څخه تر نړيوال بازار پورې په منظمه توګه وغځېږي او خلک په هرې کړۍ کې د بلې کړۍ پر اهميت پوه شي، نو هغه مهال به د ګټې زنځير رښتيا هم پياوړی او د دې لامل شي، چې زموږ د ټولنې شلېدلي خواوې وتړي او د

خلکو ژوند هوسا کړي.

د ګټې د زنځير بل مثال کلتوري شتمني ده. موږ د خپل تاريخ له ډېرو دورو څخه لرغوني اثار او نښې لرو، چې زموږ کلتوري پانګه ده. مصر، مکسيکو او ترکيه د هغو هېوادونو له بېلګو څخه دي، چې له خپلو لرغونتوکو او ټوريزم څخه يې د ګټې يو قوي زنځير جوړ کړی دی او توانېدلي دي، چې هر کال په ميلياردونو ډالر له دغه زنځير څخه پيدا کړي. سره له دې، چې ځينې خلک فکر کوي، په اوسنيو امنيتي شرايطو کې په افغانستان کې د ټوريزم پراختيا ناممکنه ده، مګر افغان متشبثينو دا نظريه غلطه ثابته کړه، او په بلخ کې هغه څو تنه متشبثين، چې څو ستر باغونه يې جوړ کړي وايي، چې د دوی باغونو ته خلک راځي ودونه او نور ډول ډول محافل په کې نيسي او په دې برخه کې د خلکو تقاضا ترد ې هم لوړه بريښي.

اوس چې زموږ په هېواد کې ګڼ شمېر بهرنيان ژوند کوي کولی شو، هم د دوی له لارې او هم د داخلي ټوريزم د پراختيا له لارې خپله دغه برخه د ګټې په زنځير بدله کړو.

پنځم- ګارنټي: پانګونه همېشه له خطر سره مخ وي. که پانګوال خطرونه ونه مني، نو د ډېرو پيسو خاوندان کېدی نه شي. کله چې په امريکا او اروپا کې اساسي اقتصادي وده پيل شوه پانګوال اړ وو، چې د پانګې د پراختيا لپاره ټول خطرونه ومني، مګر د وخت په تېرېدلو دا سې بنسټونه رامنځته شول، چې ورو- ورو يې د پانګونې په برخه کې ربسک کم کړ.

د قانون حاکميت او د بيمې او پور سيستمونه هغه نوښتونه دي، چې رښتيا هم د پانګوال خطرونه تر ډېره بريده کمولی شي او په کومه اندازه، چې د پانګوال خطرونه کمېږي په هماغه

انـدازه د هغـوی د فعاليـت سـاحه پراختيـا مـومي. لـه دې سيسـټمونو څخـه يـو تـر ټولـو مهـم سيسـټم، ګرنټـۍ ده، چـې پـه تېـرو شـپېتو کلونـو کـې رامنځتـه شـو. دا ګـارنټي بېلابېلـې برخـې لـري او د مختلفـو هېوادونـو او مؤسسـاتو لـه خـوا ورکـول کېـږي، چـې د سياسـي ريسـک ګـارنټي يـې غـوره مثـال دی، ځکـه پـه هغـه وخـت کـې، چـې د دولتونـو د پاليسـيو پـه تـداوم بانـدې پـانګوال بـاور ونـه لـري، نـو هـم د دولـت او هـم د پـانګوالو لـه خـوا پـه قراردادونـو کـې د سياسـي ريسـک ګـارنټي داخلېـږي او معنـی يـې دا وي، چـې کـه د حکومـت پاليسـي بدلـه شـي، نـو پـه هغـه صـورت کـې بـه د ريسـک ګـارنټي کـوونکې مؤسسـه د پـانګوال د تـاوان جبيره کوي.

همدارنګه حکومت به له وړاندې څخه په قانوني توګه يوه اندازه تاوان منلی وي. په دې کې عمده عنصر هغه دربيم ګرې مؤسسه ده، چې د دولت او پانګوال ترمنځ د دواړو خواوو ژمنې څاري، چې قراردادونه يې بايد پر اصولو ولاړ وي. د ګارنټۍ يو بل مثال په يوه بې ثباته هېواد کې د پانګوالو تشويق او ترغيب دی.

د سـاري پـه توګـه، مـوږ اړ شـوو، د مـؤقتې او انتقـالي دورې پـر مهـال د امريکـا لـه متحـدو ايـالاتو څخـه وغـواړو، چـې لـه امريکـا څخــه بهــر د پــانګونې ګــارنټي کــوونکي مؤسســې (OPIC) پــه وسـيله زمـوږ پـه هېـواد کـې بهرنـۍ پانګونـه ګـارنټي کـړي. تـر څـه بحثونــو وروســته دا کــار وشــو او د ۲۰۰۸ مــيلادي کــال تــر پــای پـورې د امريکـا يـادې شـوې مؤسسـې وکـولی شـول تـر يـو ميليـارد ډالـرو زياتـه بهرنـۍ پانګونـه پـه افغانسـتان کـې ګـارنټي کـړي. د دې نوښـت نتيجـه دومـره بريـالۍ شـوه، چـې تېرکـال د همـدې مؤسسـې لـه خـوا شـپږو نـورو هغـو هېـوادو تـه هـم انتقـال شـوه، چـې تـازه د

جګـړې لـه ډګـره راوتلـي وو. پـه افغانسـتان کـې د بهرنـۍ پـانګې ګـارنټي کېـدل مثبـت دي، ځکـه د هـر وروسـته پـاتې هېـواد هـدف بايـد داوي، چـې د کـارد ايجـادولو لپـاره د امکـان ترحـده بهرنـۍ پانګـه جـذب کـړي، مګـر اصـلي هـدف بايـد دا وي، چـې مـوږ لـه هېـواده بهـر او پـه هېـواد کـې دننـه، افغـاني پانګـه جذب او پـه کـار واچـوو. دا چـې پـه وروسـته پـاتې هېوادونـو کـې د کـورنۍ پـانګې لپـاره د ګـارنټۍ کومـه منبـع نشـته، نـو مـوږ بايـد نـور شـرايط داسې عيار کړو، چې خپله پانګه مو بهرته ونه وځي.

ز- ټولنيز تشبث:

فـردي تحـرک د متشـبث اقتصـاد لپـاره خـاص اهميـت لـري او د تـاريخ پـه اوږدو کـې داسـې بنسـټونه منځتـه راغلـي چـې متشـبثينو تـه دا امکـان برابـر کـړي تـر څـو خپلـې پـانګې سره راټـولې کـړي، چـې پـه ګډـه او تـاوان دواړو کـې سـره شـريک شـي. د دې يـو مثـال خانـداني تجـارت دی، خـو پـه دې عنعنـوي تجـارت کـې د شـرکتونو مالکيـت او مـديريت لـه يـوه تـن سـره وي او پـه يـوه کـورنۍ کـې تمرکـز لـري، مګـر پـه يـوه سـهامي شـرکت کـې د مالکيـت او مـديريت پـه برخـه کـې تـوپير وي، ځکـه مـديريت هغـو کسـانو تـه سـپارل کېـږي، چـې د مـديريت وړتيـا لـري او د مـالکينو ګټـه خونـدي سـاتلی شي. پـه داسـې بنسـټونو کـې د مالکـانو دنـده څارنـه وي چې وکولی شي خپل ملکيت او ګټې خوندي وساتي.

پـه نـړۍ کـې يو خـاص بنسـټ چـې پـه وروسـتيو لسـيزو کـې يـې ځـانګړی حيثيـت پيـدا کـړی ټـولنيز تشـبث دی. زمـوږ پـه ټولنـه کـې دا تشـبث پـه يـوه سـاحه کـې ډېـره اوږده سـابقه لـري چـې هغـه د اوبـو د تنظـيم برخـه ده. د تـاريخ پـه اوږدو کـې د افغانسـتان پـه هـر ګـوټ

کې د ټولنيز کوښښ په نتيجه کې د اوبه خور لپاره ويالې جوړې شوې دي او ستر سند يې په هرات کې د اوبو د نظام په هکله هغه ځانګړې ترتيب دی، چې په لسمه هجري پېړۍ کې يې رامنځته کړی و. دا طريقه په دومره اساسي ډول پلې شوې وه چې نن هم دوام لري او دا وخت له نړيوال بانکه نيولې د نورو ټولو نړيوالو بنسټونو متخصصين دې اجماع ته رسېدلي چې د اوبو حفظ او مراقبت بې له دې چې ولسونه او ټولنيز بنسټونه په کې برخه واخلي، دولتونه يې نه شي تنظيمولی.

اوبه زموږ د طبيعي پانګې ستره برخه جوړوي، نولازمه ده چې يو ځل بيا خپلو ټولنيزو بنسټونو ته قانوني واک ورکړو او د دولت او ملت ترمنځ نوي قراردادونه او نوی تعادل راوړو.

په وروسته پاتې هېوادونو کې د ټولنيز تشبث يو ستر برياليتوب د برېښنا توليد او ثارنه ده. وړه برېښنا چې د دولت يا مرسته کوونکو هېوادونو په مرسته د کليو د تشبث پر اساس رامنځته شوې ډېره برياله ده. عمده مثال يې نيپال دی چې پلازمېنه يې د برېښنا له کمبود سره مخامخ ده، خو کلي يې د خپل زحمت په بنياد په برېښنا روښانه دي. زموږ په هېواد کې هم د برېښنا په برخه کې ځينو کليو اقدام کړی دی، خو دا واړه کوښښونه هغه وخت نتيجه ورکولی شي چې د يوه ملي پلان په ترڅ کې د دولت او نړيوالې ټولنې له مرستو او د خصوصي سکتور له ودې سره هماهنګي پيدا کړي. د دې هڅو پر وړاندې يوه بله ستونزه په هېواد کې د وړې برېښنا د انجنونو د توليد د سرچينو کموالی دی او د دغو انجنونو د توليد کيفيت هم يو له بله سره فرق کوي. که چېرې توليد پراخ او معياري بڼه غوره کړي او هغه متشبثو کليو ته چې په دې هکله هڅه کوي مرسته

ورکول شي، د عرضې او تقاضا ترمنځ تعادل ټينګ او يو له بله وتړل شي، نو په هغه وخت کې به زموږ کلي وتوانېږي چې له هرې ژرندې او ابشار څخه د برېښنا په توليد کې کار واخلي او که چېرې کلي ته برق ورغی، نو بيا به ډېر ژر ورته په نورو اقتصادي چارو کې د فعاليت زمينه برابره شي.

د ټولنيز تشبث په برخه کې په اسپانيا کې تر هغې کورنۍ جګړې وروسته چې له دويم نړيوال جنګ څخه تر مخه پېښه شوه ډېر ستر تجارب رامنځته شول، ځکه کلي او ښارونه ړنګ شول، په لکونو انسانان د بارودو خوراک شول. هغه وخت يو مفکر اسپانوي د ټولنيز تشبث داسې اساسات کېښودل چې کلي يې په واقعيت کې په شرکتونو بدل کړل، چې وروسته ترې ستره اتحاديه جوړه شوه او موندروګان چې يو ستر نړيوال شرکت دی د همدې هڅو په پايله کې منځته راغی.

زموږ په ځانګړو شرايطو کې زما وړانديز دا دی چې زموږ کلي هم بايد د ټولنيز تشبث په مرکزونو بدل شي. د ملي پيوستون لومړۍ مرحله د همدې موخې لپاره وه چې په کليو کې پانګه او مديريت رامنځته کړي، چې د برېښنا او اوبو پر تنظيم سربېره د داسې تشبثاتو مرکز وګرځي چې په وسيله يې د کرنې، وړو معدنونو او صنعت په برخه کې هم تشبثات رامنځته شي.

ك- ځوانان او اقتصاد:

ځوانان زموږ د ټولنې يو مطلق عددي اکثريت دی، خو له بده مرغه زموږ په ټولنه کې لا هم اقتصادي اقليت ګڼل کېږي، بې له دې چې ځوانان په يوې متحرکې اقتصادي قوې بدل شي په هېواد کې ثبات نه شي راتلی. دا چې زموږ ځوانان په حال او

مستقبل دواړو کې مناسبه برخه واخلي جدي اقدامات په کار دي.

د مخه مو ذکر کړه چې ځوانان تخنيکي پوهې ته اړتيا لري او د زده کړې زمينه يې بايد برابره شي که موږ د افغانستان هر ځوان ته د هغه نيالګي په سترګه وګورو چې په يوې سترې ونې بدليدونکی او راتلونکي نسلونه به يې مېوه خوري او سيوري ته به يې کيني، نو لازمه ده چې دوی ته د اقتصادي تشبث ټولې لارې خلاصې کړو. د تدارکاتو او ګټې د زنځير په هره کړۍ کې يې شامل کړو په ځانګړي ډول د پور نظام بايد په هره برخه کې د ځوانانو لپاره اختصاص ولري او موږ بايد له ځوانانو سره په ګډه داسې بنسټونه جوړ کړو چې پر بنسټ يې د ټولنيز مسؤوليت په چوکاټ کې د دوی تشبثاتو ته پورونه ورکول شي.
د مديريت په برخه کې د ځوانانو روزنه يو بل مهم ګام دی. د دولت، اقتصاد او ملت جوړولو ټوله پروسه د اصولي مديريت او بشري پانګې په غښتلتيا ولاړه ده، نو ځکه بايد د ځوانانو لپاره په پوهنتونونو او له پوهنتونونو بهر داسې ترتيبات ونيول شي، چې دوی هم په مديريت او هم په عملي تطبيق کې د پوهې او تجربې خاوندان شي.

نتيجه ګيري

په دې فصل کې زموږ ټول بحث د يوه متحرک اقتصاد پر محور څرخېده، مګر دا هم بايد په ګوته کړو چې د يوه متحرک اقتصاد هره برخه له يوه اغېزناک دولت سره زنځيري ارتباط لري، مګر دا يې هم معنی نه ده چې بويه دولت او اقتصاد خپل بنسټيز خصوصيات نه لري. هره ساحه ځانګړې پوهه او ځانګړی مديريت غواړي، خو ملي ګټې هغه مشترک ټکی دی چې بايد د قانون د حاکميت په چوکاټ کې رامنځته شي. ملي ګټې د ولس په اجماع، معلوماتو ته د لاس رسي او د حساب ورکولو په هغو اصولو ، چې په صدر اسلام کې اېښودل شوي دي تأمينېږي.
دا وړانديزونه له کاغذي او فرمايشي چوکاټ څخه وتلي چې موږ غواړو د افغانستان ځانګړو شرايطو ته په پام، د اقتصاد په برخه کې يو داسې پراخ ملي بحث رامنځته شي چې موږ يوې سراسري ملي اجماع ته ورسوي چې په وسيله يې هم ملي موخې څرګندې او هم يې د تطبيق عملي لارې روښانه شي.
د ملت جوړول هم يوه احساساتي او هم يوه عقلاني پروسه ده. ملت جوړول هم د دولت او هم د اقتصاد له جوړښت سره ټينګه رابطه لري، ځکه د يوه اغېزناک دولت او متحرک اقتصاد رامنځته کول د ملت جوړونې په پروسه کې ممد واقع کېږي، مګر ملت سازي په اقتصاد جوړونې او دولت سازۍ کې نه خلاصه کېږي او ځانګړي قواعد لري.

شپږم فصل:

ملي هويت او ملت جوړونه

هويت يوه کلتوري پديده ده او کلتور پر ژبه ولاړ دی، ځکه د انسان او حيوان ترمنځ يو لوی توپير د ژبې موجوديت دی، خو ژبه له وينې سره تماس نه لري، بلکې د زده کړې په چاپېريال پورې اړه لري، ځکه هرماشوم کولی شي يوه ژبه په مکمله توګه زده کړي. د ژبې زده کړه يوه طبيعي ځانګړنه ده، مګر دا چې يو انسان کومې ژبې زده کوي په تاريخي شرايطو پورې تړاو لري، د ساري په توګه، تر افغان جهاد وړاندې کم شمېر افغانان په اردو پوهېدل، مګر اوس دا شمېره ډېره لوړه ده، ځکه افغانانو د هجرت پر مهال په پاکستان او نورو ګاونډيو هېوادونو کې بېلابېلې ژبې زده کړې. پخوا تردې چې افغانان امريکا، اروپا او د نړۍ نورو هېوادونو ته لاړ شي، ډېر کم کسان په انګريزي، فرانسوي او جرمني ژبو پوهېدل، مګر اوس داسې ډېرې کورنۍ دي، چې په يادو شويو ژبو خبرې کوي. د دې کورنيو د ځوانانو ترمنځ د پښتو او دري ژبو پوهه په مختلفو مدارجو وېشلی شو، خو د ليک لوست ژبې يې هغه دي چې ښوونځي، کالجونه او پوهنتونونه يې ورباندې ويلي دي.

کوم افغانان چې په هغو ټولنو کې ژوند کوي د هويت په لحاظ د مختلفو ابعادو خاوندان دي. دوی وياړي، چې افغاني

الاصله دي او له پلرني وطن سره مينه لري، خو بيا هم اړ دي چې له هغو ټولنو سره ځان عيار کړي، چې دوامداره ژوند په کې کوي. د افغانستان په اړه فکر کول به د دوی په خبرو او ليکنو کې ښکاري او بېرته به پر افغانستان باندې مثبت يا منفي اغېز ولري، مګر ښکاره ده چې د زماني په تېرېدو سره به د هېواد په دننه او بهر کې د هويت په مختلفو ابعادو کې توپيرونه څرګند شي، ځکه هويت د هېواد په دننه کې د تاريخ جوړونې په پروسه کې خپله بڼه ښکاره کوي او يوه برخه عملونه او عکس العملونه به په دې پورې تړلي وي، چې د ملت جوړونې په پروسه کې به ولس او د دولت چارواکي څرنګه د اعتماد فضا راوړي چې د خلکو باور ورسره ټينګ شي. همېشه د هويت بحث په يوه احساساتي بحث تبدلېږي، وړاندېز مې دا دی، هغه عمده مسايل چې د هويت په برخه کې د ستونزو په توګه ګڼل کېږي بايد په سړه سينه وڅېړل شي او بيا په هغو لارو چارو بحث وکړو، چې افغانستان په کې د يوې ملي اجماع په ترڅ کې د هويت خاوند کېدی شي.

الف- ستونزې:

موږ د يوه ملت په توګه له ځينو عمده ستونزو سره مخامخ يوو. د دې لپاره چې دا ستونزې هوارې شي بايد مخکې طبقه بندي شي او بيا ورته د حل لارې وسنجول شي. دا لېست چې په دې فصل کې تر بحث لاندې نيسو يو مقدماتي او لومړنی لېست دی او ښايي د يوه ملي بحث په ترڅ کې تغير وکړي، مګر له اوسنيو ستونزو څخه دا بحث په ګوته کېدی شي:

١- مهاجرت:

لاهم په پاکستان او ايران کې په ميليونونو مهاجر پراته دي د دې مهاجرو تر څنګ چې د روسي يرغل پر مهال له هېواده وتلي دي، په لکونو نور ځوانان هم کوښښ کوي چې د کار پيدا کولو لپاره بهرنيو هېوادونو ته لاړ شي. د دې هېوادوالو ژوند د ګاونډيو هېوادونو په چاپېريال پورې تړلی او که چېرې دوی مارکيټ ته ځي يا ټلويزيون او راډيو ته کېني، نو حتما د ګاونډي هېواد د کلتور تر تاثيرلاندې راځي او د هغه هېواد په چوکاټ کې ژوند عيار وي. سياست، اقتصاد او کلتور يې د دوی پر ژوند انه مستقيم اغېز کوي همدارنګه ډېر هغه لوستي افغانان، چې د سردار محمد داؤد د حکومت پر مهال او يا د ډاکټر نجيب تر دوران وروسته امريکا، اروپا او نورو هېوادونو ته کډه شوي د افغانستان په باب تاوده بحثونه کوي.

دغه بحثونه د راډيوګانو، ټلويزيونونو، مجلو او اخبارونو له لارې خپرېږي او په افغانستان کې هم انعکاس مومي چې په طبيعي ډول منفي يا مثبت اغېز پرېښودلی شي. دې کړيو زياتره قومي بڼه غوره کړې او يوه له بلې سره د قومي اړيکو پر بنياد راشه درشه کوي چې له همدې امله د افغانستان داخلي قضايا هم د قوميت له سترګيو (عينکو) ورته ګوري. د دې ترڅنګ چې کله د افغانستان په واقعيتونو بحث کوي نو شاليد يې عموماً په هغه چاپېريال پورې تړلی وي چې ده د راوتولو پر مهال ترشا پرېښې و، يعنې ځينې د سردار داؤدخان او ځينې يې د ډاکټرنجيب د حکومت د شرايطو په رڼا کې قضاوتونه کوي او د هغو زماني ادارو په کړيو کې بشکيل دي او هر څومره چې دوی د ډېر وخت لپاره له هېواده بهر پاتې کېږي په هماغه اندازه يې د

قضاوتونو معيار په طبيعي توګه تغير مومي او له هغه چاپېريال څخه متاثر کېږي چې دوی په کې ژوند کوي، نو نتيجه يې دا شي چې د دوی او د هغو افغانانو چې د هېواد په داخل کې دي د قضاوتونو ترمنځ توپير رامنځته کېږي.

٢- محروميت:

زموږ په هېواد کې هر چيرې د محروميت بحث خپور دی او هر څوک خپل ځان د يوه هويت په توګه محروم بولي- نه د فرد په حيث. د دې بحث اړخونه ډېر دي، يوه مسئله يې په حکومت کې د څوکيو وېش دی. نن داسې قوم نشته چې په دې اړه دې خپل ځان محروم ونه شمېري.

د دې زړه بداوي او محروميت د احساس ستر دليل د اوسني دولت د وزيرانو قومي او ګروپي چلند دی، چې يو وزير قومي چلند کړی او وزارت يې د قومي تضاد په مرکز بدل کړی دی. خو کله چې يې وزارت پرېښی، نو ټول مهم سلاکاران او لوړ رتبه کارکوونکي ورسره له وزارته تللي دي او دې چارې دا فکر عام کړی، چې فلانی قوم په اقتدار کې ونډه لري او فلانی محروم دی، خو په اصل کې د داسې قضيو په تکرار سره هېڅ قوم هم ځان دخيل نه بولي او ټول فکر کوي چې محروم دي.

دولت ته د لياقت او شايستګۍ پر معيار د خلکو نه انتخابېدل هم د محروميت يو بل دليل دی، ځکه کله چې د دولتي دندو لپاره دا معيارونه په پام کې نه وي نيول شوي، قومي سياستوال په بيړه د خپل قوم ځوانان څوکيو ته خېژوي او دا چې په دې توګه دولت ته داخل شوي، نو اړ دي چې دولتي مقررات پرېږدي او د خپل محسن (ولي نعمت) هره خبره که

ناروا وي او که روا و مني، ځکه ده ته یې مفته څوکۍ ورکړې ده.

د محرومیت بله ستونزه د قراردادونو اخیستل دي. دا ستونزه له بګرام او کندهار هوايي ډګرونو څخه پیل شوه او اوسمهال یې د یوې عمومي ستونزې بڼه غوره کړې ده. هغه متنفذین چې دا ډول قراردادونه یې ترلاسه کړل له خپل ټول نفوذ او زور څخه یې کار اخیستی چې د نورو مخه ډب کړي، د دې په پایله کې اقتصاد د هویت په جګړه بدل شو.

یوه بله اساسي ستونزه چې د ځوانانو تر منځ یې قومي تبعیض ته وده ورکړې، لوړو زده کړو ته نه لاس رسی او د سکالرشپونو نامنظم وېش دی، چې د افغان ځوانانو تر منځ یې د نسل په توګه د محرومیت احساس راپارولی دی او دوې مسئلې یې ډېرې زیاتې زوروري دي چې یوه مسئله په پوهنتونونو کې د دوی داخلېدل دي، ځکه د کانکور په ازموینو باور نشته او بیا - بیا د ازموینې سوالونه په بازار کې پلورل شوي دي، چې په نتیجه کې یې فعال، خو بې وزله ځوانان فکر کوي چې د زور او نفوذ خاوندانو یې حق په زور ترې لوټلی دی.

په ځوانانو کې د محرومیت بل احساس په خاص ډول د بهرنیو سکالرشیپونو په برخه کې د بې عدالتۍ او درغلۍ له امله رامنځته کېږي. ډېر ځوانان په دې عقیده دي چې د دوی د سکالرشیپونو د وېش په برخه کې یا معیارونه نشته او یا نه عملي کېږي، ځکه بیا - بیا لیدل کېږي، چې چارواکي خپل خپلوان بې له دې چې لیاقت یې ولري په سکالرشیپونو نازوي او هغه خلک چې پیسې نه ورکوي په مختلفو بهانو یې مخه نیسي.

د محرومیت یوه بله دردونکې ستونزه د جهاد پر وخت له

هغو قربانیو نه راپیدا شوې چې خلکو ورکړې دي. په جهاد کې د چا پلار یا ورور شهید شوی، یا په کې څوک معذور شوی او اندامونه یې پرې دي او یا څوک کونډه او بوره شوې ده. هغه کورنۍ چې داسې صدمات یې لیدلي او اوس د فلاکت شپې تېروي، نو محرومیت یې بېخي عقده یې بڼه پیدا کړې، چې هم یې عقیدوي شکل نیولی او هم یې د ټولنیز درد بڼه غوره کړې ده.

سیمه ییز محرومیت یوه بله ستونزه ده چې په دې هېواد کې اوږده سابقه لري. په افغانستان کې د متوازن انکشاف خبره د ظاهرخان له زماني څخه خوله په خوله ګرځي خو په دې برخه کې اوس هم ډېرې داسې سیمې شته، چې د ژوندانه بنسټیز حقونه هم نه دي ور ته رسېدلي او له دې امله خپل ځانونه محروم احساسوي. بادغیس، غور، نورستان، پکتیکا، بدخشان، دایکنډي، کنړ، ننګرهار، پروان، پنجشېر، ارزګان، کندهار، خوست، هلمند او داسې نور، ټول په دې فکر دي چې هېڅ پاملرنه ورته نه کېږي. د بن د پرېکړې پر مهال خلکو د دې هیله درلوده، چې بالاخره به د افغانستان ټولې سیمې متوازن انکشاف وکړي. اوس چې د انتخابي حکومت پینځه کاله تېر شوي د سمتي محرومیت بحث تود دی او هر څوک سر ټکوي چې سیمې ته یې پام نه کېږي او نه یې په ژوند کې کوم ښه انکشاف راغلی دی. د محرومیت خبره یوازې تر ولایتونو نه ده محدوده، بلکې ولسوالۍ هم سر ټکوي چې دولتي امکانات او ان نړیوالې غذايي مرستې هم په مخ او خاطر وېشل کېږي او چې اصلاح شوي تخمونه، سره یا نور غذايي مواد راشي، نو ولسوال او امنیه قوماندان ور ته شنه ناست وي او هر څه خپلو

کورونو ته ورځي.

د مېرمنو په برخه کې خو د محرومیت په ستونزو ډېر بحثونه کېدی شي، خو تېر د پرش کلونه هغه زمانه وه، چې زموږ خویندو په کې ډول -ډول محرومیتونه وګالل. زموږ مېرمنې هم په عمومي ډول او هم د خاص صنف پر اساس له محرومیتونو سره لاس و ګرېوان دي. په عمومي توګه یې محرومیت دا دی، چې د کور ټول کارونه پرې پنډ دي، د اولاد روزنه یې تر غاړې ده، خو څوک یې کارونو ته په درنه سترګه نه ګوري او نه ورته د داسې ابرومندانه کار زمینه برابرېږي، چې پیسې یې لاس ته ورشي. هغه مېرمن چې جګړو کونډه کړه او یتمان ور ترغاړې شول، هغوی مجبورې دي، هر کار ته مخه کړي، چې د یتیمانو لپاره یوه مړۍ ډوډۍ پیدا کړي.

د ماشوم د زوکړې پر وخت زموږ د خویندو او میندو ستونزه ډېره دردوونکې ده. د صحي امکاناتو نشتوالی له یوې خوا او د ولادت په اړه د مېرمنو ناخبري له بلې خوا هغه بلاوې دي، چې هره ګړۍ زموږ مېرمنې او ماشومان وژني او د کورنیو تر منځ ډېرې ناخوالې پر ځای پرېږدي.

په ملي کچه زموږ د محرومیتونو پورتنی لست مکمل او جامع نه دی، ځکه زموږ په جګړه ځپلي هېواد کې ښایي ډېر داسې موارد وي چې محرومیتونه زېږوي، خو زموږ هدف د ټولو محرومیتونو په ګوته کول نه، بلکې د دې یادونه ده چې په او سنیو شرایطو کې د محرومیت دردوونکی انځور زموږ د ملي هویت په جوړولو باندې منفي اغېز پرېږدي او که بنیادي اقدامات و نه شي دا اغېز به نور هم خپور شي.

۳- ژبنۍ ستونزې:

ژبه هم کلا ده هم بلا، که ژبه د افهام او تفهیم او ملي ګټو د ساتنې او څارنې وسیله شي، نو کلا ده او که د نفاق او کرکې د پراخولو وسیله شي نو بلا ترې جوړېږي.

موږ د متعددو ژبو ویوونکې ټولنه یوو او له تاریخي لحاظه دري ژبه د زرو کلونو لپاره د دربار او اقتصاد حاکمه ژبه وه. د افغانستان د نورو ژبو ښاري ویوونکي وګړي په مسلطې او حاکمې ژبې (دري) یا پوهېدل او یا یې ګوزاره پرې کولی شوه. په ځانګړي ډول هغو کسانو چې به ښوونځی یا مروج علوم لوستل، نو په دري به یې لیک لوست کولی شو. همدا ډول د افغانستان په کمو برخو کې خلک د پښتو په لیک باندې پوهېدل. مګر په تقریري لحاظ په ډېرو سیمو کې پښتانه په پښتو ژبه خبرې کولی شي، خو تر څنګ یې د ډېرو سیمو پښتانه په دري او نورو سیمه ییزو ژبو هم پوهېدل.

د مهاجرتونو بهیر په دوو عمده ژبو پښتو او دري کې یو لړ تغیرات رامنځته کړل. هغه خلک چې پېښور یا کوټې ته لاړل د پښتو ژبې په چاپېریال کې یې ژوند وکړ. په تاریخي لحاظ دا لومړی ځل دی چې ګڼ شمېر پښتنو او غیر پښتنو له ښوونځي څخه نیولې تر پوهنتونه پورې ټولې زده کړې په پښتو ژبه تر سره کړې، چې په همدې حال کې دویمه ژبه ورته اردو یا انګریزي ده.

کله چې دوی افغانستان ته راستانه شول په دري ژبه سم نه پوهېدل او په ښوونځیو او پوهنځیو کې ورته په درسونو کې ستونزې وې. په همدې وخت کې په میلیونونو افغانان ایران ته کډوال شوي وو، چې هغوی په ایراني چاپېریال کې ایرانۍ

فارسي زده کړه. دوی په کلونو پښتو ژبه نه وه اورېدلې او کله چې هېواد ته راغلل په پښتو ژبه نه پوهېدل. له دې نه علاوه زموږ ترکي ژبو وطنوالو هم خپلې مورنۍ ژبې ته پام واړاوه، ځینې لیسې او ښوونځي یې جوړ کړل او له دولت څخه یې خپلې مورنۍ ژبې ته توجه وغوښته. په افغانستان کې ترکي ژبه هم د پښتو ژبې په څېر تر ډېره حده د تحریر ژبه نه وه او د تقریر په ساحه کې تري پخپله ترکتبارو هېوادوالو ګټه اخیسته، خو د تحریر د چارې لپاره یې لږه کاروله، اما اوس زموږ ترکتبار هېوادوال متوجه دي او غواړي ، د دوی ژبه چې د ټولي سیمې په کچه مهمه ژبه ده د تقریر او تحریر ژبه شي. همدا ډول نورستاني، بلوڅ او پشه یي ورونه او خویندې هم غواړي، چې ژبې ته یې په دولتي کچه پاملرنه وشي او کوښښ کوي چې کم تر کمه خپله مورنۍ ژبه له یاده ونه باسي او د ژوندیو ژبو په کتار کې یې وساتي. د مثبتو سترګیو له نظره موږ دا ډول حرکتونه د کلتوري تعادل پر علامت تعبیرولی شو.

که چېرې په ولس کې دا توان پیدا شي چې خپلې ټولي ژبې پر ژوندیو ژبو بدلې کړي، نو دا به یوه ستره سیاسي، اقتصادي او کلتوري پانګه وي، ځکه په مورنۍ ژبه زده کړه د هر چا حق دی او د زده کړو د کیفیت او نورو ډېرو ګټو لرونکې ده. له بله پلوه معلوماتو ته لاسرسی هم یو انساني ضرورت دی، چې په مورنۍ ژبه تر نورو ژبو په اسانۍ ترلاسه کېدی شي. د دې تر څنګ ژبه د ګډ بشري تمدن او کلتوري میراثونو د انتقال وسیله ده، نو ځکه یې پالنه او ساتنه ضروري ده.

د دې حرکتونو منفي اړخ دا ښيي چې د یوې ژبې مطلق حاکمیت ته د نورو ژبو ویونکي د خطر په سترګه ګوري. د

افغانستان په ډېرو ژبو کې داسې کلمې شته، چې له نورو سره مشترک اړیکي لري او ډېر داسې لغتونه دي، چې له یوې ژبې څخه بلې ته تللي، خو د دې ژبو ډېر ویونکي په دې نه پوهېږي او فکر کوي چې دا لغتونه یې خپل دي.

ژبه د یوې ټولنیزې پدیدې په توګه په دایمي ډول د تغیر په حال کې ده او کله چې نوي بنسټونه او پدیدې رامنځته کېږي نو هغه نوي نومونه غواړي لکه کمپیوټر، سافټویر، موبایل او داسې نور. دا چې اوس زموږ د ځوانانو تر منځ په ځینو کلیمو شخړې روانې دي دا اصلي ستونزې نه شو ګڼلی، بنسټیزه ستونزه دا ده چې ګڼ شمېر دري ژبي په پښتو نه پوهېږي او همدا ډول ګڼ شمېر پښتانه په سمه توګه دري نه شي ویلی.

څرنګه چې زموږ ټولې ژبې د اهمیت وړ دي او ولس مو غواړي چې په ټولو ژبو خبرې وکړي، نو په کار ده چې د یوې ژبې د مطلق تسلط څخه تېر شو او وړاندیز مو باید دا وي، چې د ټولو ژبو د ژوندي ساتلو او ودې لپاره اساسي زمینه برابره کړو. که د یوې ژبې ویونکي په دې فکر شي، چې د ایران په څېر یوه ژبه په خپلو خلکو په زور وتپي لکه هغوی چې فارسي ژبه جبري ګرځولې او د نورو ژبو ودې ته پام نه کوي او یا د پاکستان په څېر چې د اردو په مقابل کې یې نورې ژبې، بې برخې کړې، نو په هغه صورت کې به ستر جنجالونه پیدا شي. مګر له اوسنۍ معلوماتي ټېکنالوژۍ څخه په استفادې سره موږ کولی شو دا ستونزه په منطقي او اصولي توګه حل کړو.

۴- قومي سیاست:

قومي تشکل زموږ د ټولنې واقعیت دی، مګر دې ډول

سياسي تشکل د تاريخ په پړاو کې مختلفې بڼې غوره کړې دي. د شلمې پېړۍ يوه لويه برخه سياسي جريانونه پر ملت جوړونې بنا وو او محور يې پر وطن او وطنپالنه څرخېده. کيڼ جريانات او اسلامي احزاب په مختلفو فکري بنيادونو بنا وو. په دې جريانونو کې قومي هويتونه په هغو فکري چوکاټونو کې غورځول شوي وو، چې له افرادو څخه يې په کلکه د خپلو اساسي نظرياتو پلوي غوښته.

ډېر ليدل شوي، چې يو ورور به له کمونستانو سره په ګوند کې و او بل ورور به يې د مجاهدينو په سنګر کې ناست و. زموږ اوسنۍ سياسي ستونزه همدا ده، چې داسې يوه ملي مفکوره نه ده وړاندې شوې چې پر اساس يې په عمومي توګه ولس او په ځانګړې توګه ځوانان خپل ملي هويت وټاکي. دا چې انسانان د هويت په خلا کې ژوند نه شي تېرولی، نو ځکه اوس له قوميت نه داسې هويت جوړ شوی چې پر بنسټ يې قومي سياستونو شکل نيولی، خو ستونزه يې دا ده چې هېڅکله هم د قومي سياستونو په موجوديت کې يو غښتلی او واحد ملت نه شي جوړېدای.

د قومي هويت او ملت جوړولو تر منځ د اصولو په لحاظ کوم بنسټيز تضاد نشته، ځکه په موسيقۍ، کالي اغوستلو او نورو دودونو کې څرګنده ده چې بېلابېلې سليقې موجودې دي او دا ټولې سليقې د احترام وړ دي، خو هغه وخت ستونزې را پيدا شي چې قومي هويت له قانون څخه لوړ وګڼل شي او له دولتي امکاناتو څخه د يوه قوم پر ګټه او د بل پر ضد کار واخيستل شي او يا له دولتي څوکيو څخه د يوه د اعزاز او د بل د سپکاوي لپاره ناوړه ګټه پورته شي. يا دا چې دولتي اقتدار د

يوه قوم اجاره وګرځي او نور يې برخې کړی شي، نو داسې کړه وړه د دې باعث کېږي، چې هره دولتي مؤسسه او يا معامله په قومي شخړه واوړي او لانجه ترې پورته شي.

له دې سره- سره چې قومي سياست دا مهال ښه په درز کې روان دی، خو بې وزله ځوانان او بې اسرې کونډې او يتيمان که په هر قوم پورې تړلي دي هماغسې فقير او در په در ګرځي، خو قومي سياستوال په دې نه دي توانېدلي، چې حتیٰ د خپلو کونډو او يتيمانو ګېډه مړه کړي.

زموږ په هېواد کې لوږه قوم، ژبه او سمت نه پېژني، نو ځکه په قومي سياستونو زموږ د ژوندانه ستونزه نه حل کېږي.

له نېکه مرغه قومي نفاق د ولس ستونزه نه، بلکې د يو څو تنو د اغراضو نتيجه ده، خو زموږ بې روزګاره ځوانان د قوم په نامه نه دي وېشل شوي. دوی تر خپله منځه دوستۍ او ملګرتياوې لري، زموږ نجونو او هلکانو يو له بله سره ودونه کړي او په زياترو سيمو کې ښه ګاونډيتوب پالي او د ولسونو تر منځ د اوبو تنظيم او داسې نور اړيکي لاهماغسې ټينګ دي. د زړو اړيکيو تر منځ نوي اړيکي هم منځته راغلي، چې صنفي بنسټونه لري. تنقيض شوي افسران، زندانيان، معذوران او مزدوران د يوې ګډې موخې په توګه سره يو ځای شوي دي او تر کومې اندازې چې دا اړيکي ټينګ وي تر هماغه بريده به د ملي دريځ ټينګتيا ته ډېره زمينه برابره وي. زموږ په ولس کې تر اوسه هم ديني او افغاني روحيه ژوندۍ ده. که د ګرديز اوسېدونکی تخار او يا د بدخشان اوسېدونکی کونړ ته لاړ شي د يوه مسلمان او افغان په توګه يې خلک د زړه له کومي درناوی کوي او مېلمستيا ورکوي.

۵- د قانون نشتوالی:

د قومي سیاست د پراخېدلو یو بنسټیز دلیل د قانون نشتوالی دی. نن ورځ زورور او کمزوري ته قانون په یوه سترګه نه ګوري. په رڼا ورځ د قانون پر وړاندې زور استعمالېږي، چې د ولس حقونه په کې تر پښو لاندې کېږي، زموږ مال، جایداد او حتی ناموس د زورواکو له پنجې څخه خوندي نه دي او دولتي ځمکې په عادي ډول د مافیایي کړیو له خوا چور کېږي. هغه وړې شخړې، چې د جایداد پر سر رامنځته شوې په تېزۍ سره په قومي شخړو اوښتي او د دولت د چارواکو په مداخلې سره ترې ټولنیز ناسور جوړ شوی دی. د اسلام په مبین دین کې د دولتدارۍ لوی اصل عدالت دی او د ټولو خلکو حقوق په کې په مساوي ډول خوندي شوي دي، ظالم ته په علني ډول د ولس پر وړاندې سزا ورکول د قانون په پلي کولو کې همېشه ستر رول لوبولی دی.

د قانون د نشتوالي له کبله هرکس اړ کېږي، چې په ځانګړي ډول د خپل مال او سر د ساتلو لپاره د بې قانونیو پر وړاندې هڅې وکړي، خو دا چې دا هڅې نتیجه نه ورکوي، نو ځکه د بې عدالتۍ تر فشار لاندې خلک مجبوروي، چې د قومي، تنظیمي او سمتي اړیکو پر بنیاد ځان ته یوه حلقه پیدا کړي او په هغه وسیله یا خپلې ګټې بېرته تر لاسه کړي او یا یې خوندي کړي.

د دې نتیجه دا شي، هغه ملي احساس چې د قانون له حاکمیت څخه منځته راځي کمزوری شي او په دې ډول ملت او دولت دواړه په ستونزو کې ډوب شي.

۲- د سیاسي احزابو نشتوالی:

ډیموکراسي په منظمو سیاسي احزابو باندې چې پراخ ولسي بنسټ ولري استواره ده. له بده مرغه زموږ په هېواد کې هغو ګوندونو ته چې ولسي بنسټ ولري د پراختیا زمینه نامساعده او ناهمواره ده. د بن تر پروسې د مخه له سیاسي احزابو سره زموږ تجاربو درې شکلونه درلودل. لومړی شکل یې دا و، چې د اقتدار پر مهال سیاسي احزاب جوړېدل او د داود خان و ښاغلي میوندوال احزاب یې غوره مثالونه دي.

دویمه ډله هغه احزاب وو، چې د پټو تشکیلاتو پر اساس یې غوښتل دولتونه بدل کړي. اسلامي تنظیمونه او چپي احزاب یې ښې بېلګې دي.

درېیمه ډله هغه جهادي تنظیمونه وو، چې د هجرت پر مهال په جلا وطنۍ کې په ګاونډیو هېوادونو کې رامنځته شول.

دا تنظیمونه د پیسو، وسلو او نورو ګڼو امکاناتو پر اساس په هېواد کې د ډېر او ستر نفوذ خاوندان شول، ځکه چې د دې تنظیمونو رسمیات او د دوی تر منځ د امکاناتو وېش په بهرنیو شبکو پورې تړلی و او سازماني کلتور یې ولس ته د حساب ورکولو په بنیاد نه و جوړ شوی، نو ځکه ونه توانېدل چې یو منسجم مرکزي دولت جوړ کړي. دوی چې د جګړې تیاری درلود په سیاسي حل لارو او د ولس پر ژبه نه پوهېدل، نو ډېر ژر یې وسلې ته لاس کړ، کابل یې وران او په وینو کې ډوب کړ.

اوسمهال هم موږ د حزب جوړولو په ابتدايي مرحله کې یوو. په لسګونو سیاسي احزاب جوړ شوي، خو دا سې یو پیاوړی بهیر نه دی جوړ شوی، چې پراخ ولسي ملاتړ او اساسي بنسټ ولري، چې په وسیله یې دوه یا درې ملي ګوندونه رامنځته شي

او د ګډوډۍ مخه ډب کړي. د نورو هېوادونو د تجربو پر بنسټ د ولسواکو سیاسي احزابو تشکیل او موجودیت د ملي هویت د ساتنې او پراختیا لپاره لازمي عنصر ګڼل کېږي.

۷- بې روزګاره ځوانان:

فقر پر انسان باندې مجبوریتونه تحمیلوي. په خاص ډول د بې روزګاره ځوانانو مجبوریتونه ډېر زیات وي، ځکه چې د ځوان احساسات د هغه د ځوانۍ طبیعي برخه وي او که چېرې یې احساسات وځپل شي، نو د دوی پر شخصیتونو باندې یې بد اغېزې په ډېر دوامدار شکل پاتې کېږي.

د مثال په ډول، زه داسې اشخاص پېژنم چې اوس یې په نړیواله کچه امکانات تر لاسه کړي، خو د محصلۍ پر وخت ورته په پوهنتون او لیلیه کې په خوار نظر کتل شوي و، لاتر اوسه یې هم هغه ترخه خاطره په ذهن لکه ستنې ګرځي او ښایي ځوروي یې. په لاشعوري ډول داسې اشخاص د هېواد حالاتو ته له هماغو سترګیو ګوري چې په دوی باندې تېر شوي دي.

زموږ ځوانان په وار، وار ستونزو ته ګوتې نیسي او وایي چې دوی دې دولتي چارواکي خبر کړي، مګر په هغوی کې نه د اورېدو توان شته او نه د ستونزو د هوارولو. په کانکور ازموینه کې درغلۍ، واسطې او سفارشونه، د سکالرشیپونو ناروا وېش، په ادارو کې د ناوړو خلکو استخدام او د دولت ډېرې نورې داسې پرېکړې، چې د پردې شا ته کېږي هغه عوامل دي چې ځوانان راپاروي او د دوی دردونه زیاتوي. تر ټولو خطرناکه خبره دا ده، چې دا ځوانان دا ټولې بې قانوني د قومي دسیسو

علت ګڼي او که دا یقین ورکوي، نو نتیجه یې دا ده، چې د ملي هویت د جوړولو پروسه په لغته وهي او له منځه یې وړي، ځکه د لوړو زده کړو په برخه کې نه سمه پانګونه شوې او نه په کې سم مدیریت راغلی چې له امله یې د ځوان نسل د پرمختګ لارې بندې او یا له اغزیو ډکې دي.

په اوسنۍ نړۍ کې بشري پانګه تر نورو ټولو پانګو لوړه او مهمه ګڼل کېږي. د مثال په توګه، که په یوه هوټل باندې په میلیونونو ډالره پانګونه وشي، خو د اداري لپاره ښه منیجر، اشپز او نور کارکوونکي ونه لري، نشي کولی، بازار رامات کړي او که بازار ونه لري، نو بیا میلیونونه ډالر مالي پانګه بې ځایه ولاړه، یعنې د بشري پانګې په نه موجودیت کې مالي پانګه هېڅ معنی نه لري. د دې ادعا بل مثال د کابل ښار نوې جوړونه ده، چې په میلیونونو ډالر پرې ولګېدل خو په تعمیراتي لحاظ یې کومه معیاري ښه رامنځته نه کړه او خدای مه کړه همېشه د دې خطر دی چې ښایي یوه قوي زلزله یو ستر انساني ناورین رامنځته کړي.

که د یوه قوي دولت او یو موټي ملت جوړول مو هدف وي، نو په کار ده چې په ټولنه کې د ځوان حیثیت له دې حالت څخه یوه غوره حالت ته بدل شي. ځوانان باید په دې ډاډه وي، چې په راتلونکي کې به د خپل زیار او زحمت په نتیجه کې وکولی شي چې د دغه ټاټوبي د هرې برخې مشري ترلاسه کړي او راتلونکي انجنیران، ډاکټران او د ولسواکو احزابو مشران به له دوی څخه ټاکل کېږي، نه دا چې د دوی په تقدیر کې یې یوازې چپړاسیتوب، سکرتري او جوالیتوب لیکلي دي.

هندوستان علوم لومړی بغداد او ورپسې اسلامي اسپانيا او د لوېديځ نورو هېوادونو ته انتقال شول. د مخه مو وويل، چې ابوريحان البيروني تر اروپايانو څلور سوه کاله د مخه د ځمکې قطر په دقيقه توګه سنجولی و. د ده مشهور کتاب (الهند) د تمدنونو د پرتلې اساس کيښود او د ده څېړنې د مختلفو اديانو په جنتري ګانو باندې تر اوسه هم د يوه عمده سند په ډول د نړۍ د علماو له خوا لوستل کېږي.

علاوه له غزني څخه، بلخ او هرات هم د اسلامي تمدن د ودې او پراختيا په لاره کې سترې کارنامې لري. دا چې بلخ د نړۍ ستر سوداګريز ښار و، نو صوفيانو او عارفانو يې بې ساری نړيوال شهرت درلود. هرات هم په پنځلسمه ميلادي پېړۍ کې د فرانسې تر پاريس او د ايټاليې تر فلورانس لوی او شاندار و.

د مينتاتورۍ کوم مکتب چې په هرات کې د بهزاد له خوا رامنځته شو، لږ تر لږه درې سوه کاله يې اسلامي نړۍ تر درانه اغېز لاندې وه او استامبول چې د عثماني خلافت مرکز و د بهزاد د میناتورۍ له مکتب څخه متاثر و.

موږ د خپلو اسلامي وياړونو داسې نور ډېر مثالونه هم لرو، چې زموږ هېواد ته راپاتې دي، مګر اصلي موخه مو دا ده چې ووايو، د اسلام د سپېڅلي تمدن په ځلانده دور کې زموږ علما د نورو تمدنونو پر وړاندې واقعبين و او د دې پرځای چې ترې وډار شي ور وړاندې شول او ځانونه يې پرې وپوهول.

اسلامي پوهانو د نورو تمدنونو اثار د دې لپاره ژباړل، چې د هغوی له احواله خبر شي او د هغوی هويت يې د ځان لپاره خطر نه ګڼلو. د همدې ذهنيت په نتيجه کې له شمالي افريقا نه نيولې تر اسلامي اسپانيا (اندلس)، بغداد، غزني، بلخ، هرات

ب- حل لارې:

۱. اسلام:

زموږ د يوه موټي کېدو تر ټولو ستر عنصر د اسلام مبارک دين دی. موږ داسې ټولنه يوو، چې ۹۹،۹۹٪ وګړي مو مسلمانان دي او په دې کې هېڅ شک نشته چې ټولنه مو مسلمانه وه، مسلمانه ده او تر ابده به مسلمانه وي، مګر په عامه توګه موږ له اسلامي احکامو څخه يا ناخبره يوو او يا ډېر لږ ترې خبر يوو. که اوس هم غواړو، چې په پنځلسمه هجري قمري او يا يوويشتمه ميلادي پېړۍ کې د اسلام د ځلانده تمدن په رڼا کې ژوند وکړو، نو لازمه ده چې زر کاله شا ته ولاړ شو او د غزني دربار ته وګورو.

د غزني دربار د ادبياتو د تاريخ په برخه کې غوره نمونې لري او په ځانګړي ډول د دري ژبې د شعر د تاريخ په اړه ډېر اثار لا اوس هم ژوندي پاتې دي.

د افغانستان معظم ملي ليکوال اروا ښاد احمد علي کهزاد پخپل ډېر مهم کتاب (شاهنامه در افغانستان و افغانستان در شاهنامه) کې دا په ګوته کړې، چې د دې کتاب لويه برخه زموږ د هېواد له کيسو جوړه او زموږ په خاوره کې تمثيل شوې ده، خو د دې دورې عظمت يوازې د ادبياتو په برخه کې نه دی، بلکې د ابوريحان البيروني غوندې ستر رياضي دانان هم د دغه دربار محصول دي، چې له **۴۰۷-۴۲۷** (چې له **۱۳۵**-۱۰۱۲ سره سمون خوري) په غزني کې اوسېدلو. ده په دغو کلونو کې د الجبرياتو په اړه د اوسنيو شل زرو چاپي پاڼو په اندازه پاڼو کې خپل لوړ علمي اثار خوندي کړل. د دې اثارو برکت و، چې د

او وروسته بيا په ډيلي او لاهور کې د اسلامي پوهې ستر مرکزونه پرانيستل شول او دا سې ځلانده تمدن چې پر خپل اسلامي هويت يې کلکه عقيده او باور درلود رامنځته شو. نن موږ ته لازمه ده، چې پر خپل اسلامي تمدن يو ځل بيا هغه باور پيدا کړو، چې زموږ د اسلافو يعنې د عباسي او غزنوي ځلانده دورانونو طريقه وه او د دې پر ځای چې د کرکې او ډار په نظر ورته وګورو، په کار ده چې ځان پرې وپوهوو.

د دې موخې د لاس ته راوړلو لپاره موږ اړ يوو، چې په اسلامي تاريخ او پوهې باندې لويه پانګونه وکړو او د ابوريحان البيروني په څېر شخصيتونه چې اوس يې په غزني کې مزار په سختۍ سره موندل کېږي يو ځل بيا خپل کړو او خپل نسلونه ورسره اشنا کړو.

له نېکه مرغه او سمهال د مصر په مشهور اسلامي پوهنتون الازهر او د نورو عربي ممالکو په اسلامي پوهنتونونو کې ځينو افغانانو د ډاکټرۍ او ماسټرۍ تر کچې زده کړې کړې دي، چې د دوی پوهه زموږ ستره کلتوري پانګه ده او کولی شو ډېره ګټه ترې واخلو، موږ د ديني زده کړو د تقويت په موخه اړ يوو، چې د عربي ژبې پر زده کړه هم خپله سرمايه ولګوو او د دې تر څنګ لکه څنګه، چې په پښتو او دري ژبو کې د قانون ليکل د عربي ژبې د قانوني اصطلاحاتو سره د نږدې پوهې څخه بغير اسانه نه ده، نو د تقنين لپاره بايد د قانون روح درک کړل شي او بيا په دا سې تاريخي چوکاټ کې واچول شي، چې ولسونه ورباندې وپوهېږي. نو که چېرې عربي ژبه زموږ په هېواد کې عامه وي د قانون ليکلو په برخه کې به مو هم ستونزې کمې شي.

۲. اغېزمن دولت:

يو اغېزمن دولت د ستونزو د تغير اصلي وسيله ده. د هرې

ستونزې تحليل دا په ډاګه کړه، چې د دولت کمزوري، د قاطعيت نشتوالي او يا د مناسبې طرحې نه لرلو د ملت دردونه ډېر کړي دي. د دې ادعا ثبوت په تېرو اتو کلونو کې د ملت په روحيه کې د تغير او بدلون راتګ دی.

په تېرو دوو لويو جرګو کې د ملت ټولو استازو په ملي يووالي ټينګار کاوه او راتلونکي ته هيله من وو، مګر نن هغې فضا تغير کړی او پر ټول هېواد د بدبينۍ او نهيلۍ څپه خپره ده.

د ولس ستونزې لوړې کچې ته رسېدلي او د دې ستونزو د زېږولو عامل پخپله دولت بولي. دا چې ولس غواړي په اساسي ډول دا ستونزې حل شي، نو ځکه موږ د دې کتاب ډېره برخه د دولت په اساسي تغيراتو او هغو لارو چارو متمرکزه کړه، چې په نتيجه کې يې خلک وپوهېږي، چې اغېزمن دولت کوم او بې اغېزې کوم وي.

زموږ اساسي غوښتنه او وړانديز دا دی، چې دا سې يو ولسواک سياست غوره کړو، چې په نتيجه کې يې زموږ ملي هويت پياوړی شي، خو دا موخه هغه وخت عملي کېږي چې د دولت او ملت تر منځ ټينګ ټولنيز قرارداد موجود وي.

د محروميت حس په قومي تعبير بدل شوی، نو په کار ده چې د ملي هويت د جوړېدو لپاره د قومي هويت مدارج او مراحل په غور وڅېړل شي او بيا د عمل جامه ورواغوستل شي، ځکه نن ورځ زموږ اسمان د بې باورۍ وريځو نيولی او د باور د ټينګېدو لپاره اړ يوو، چې ټول موارد تر جدي بحث لاندې ونيسو او د يوې ملي اجماع پر اساس خپلې ستونزې حل و فصل کړو.

۳. د پوهنې بنسټيز کول:

موږ د نړۍ هغه يوازينی نامتجانس هېواد نه يوو، چې څو ژبې لرو، په نړۍ کې داسې هېوادونه ډېر دي چې ګڼې ژبې لري.

موږ د يوه هېواد په توګه د جغرافيايي او اقتصادي عواملو له نظره د پېړيو په اوږدو کې مختلفې تاريخي تجربې لاس ته راوړې دي. همدا ډول موږ يوازينی هېواد نه يوو، چې سختې جګړې مو تر شا پرې ايښې او ظلمونه مو تحمل کړي دي. د ازموينې لومړۍ پوښتنه مو دا ده، چې ايا د دې قوت لرو، چې د يوه پياوړي ملت په جوړولو باندې خپل فکر متمرکز کړو او يا دا چې څو راتلونکې لسيزې د څو تېرو لسيزو په تصفيه او حساب باندې تېرې کړو.

دا مو بايد په ياد وي، چې زموږ ځوان نسل چې د شوروي يرغل پر مهال او يا تري وروسته زېږېدلی، زموږ د هېواد غوښ اکثريت جوړوي. دوی نړۍ ته د خپلو تجربو او ارمانونو له سترګيو ګوري او اساسي مشکل يې بې روزګاري ده او تر څو چې په هېواد کې يو اغېزناک دولت نه وي راغلی دا بې روزګاري له منځه نه شي تلی، خو که دولت غواړي چې دا مشکل حل کړي، نو مجبور دی چې د ولس په بشري پانګه کې د کميت او کيفيت له لحاظه مثبت او بنسټيز تغيرات راولي.

په تېرو پانو کې مو ليکلي، چې دا پانګه بايد هم فني وي او هم کلتوري. د فني پانګې معيار له نړيوالو معيارونو څخه عبارت دی، ځکه زموږ انجينير او ډاکټر تر هغه پورې ځان ته باکفايته نه شي ويلی چې خپله تخنيکي پوهه په نړيوالو منل شويو معيارونو ثابته نه کړي، مګر دا حتمي نه ده چې پر نړيوالو معيارونو د ثابتې تخنيکي پوهې خاوند به خامخا کلتوري

پوهه هم ولري، نو ځکه وايوو، چې په کلتوري پوهه باندې هم لازمې پانګونې ته اړتيا ده. د مخه مو وويل، چې کېدای شي يو څوک ښه انجينر وي، خو تر څنګ به يې ژبنی تعصب ولري او که داسې وي نو دا د ملت سازۍ په لاره کې ستر خنډ واقع کېدای شي.

که غواړو چې د ملت سازۍ پروسه پلې کړو، نو مجبور يوو چې په دې موضوع ډېر فکر او لازمه پانګونه وکړو، د مثال په ډول، د ژبې پر سر لانجې له مختلفو لارو څخه د حل کېدو وړ دي. په اوسنيو تخنيکي وسيلو دا کار ډېر ژر تر سره کېدای شي. که وغواړو چې لوړې، منځنۍ او لومړنۍ زده کړې په پښتو، دري او نورو ژبو په ويډيوګانو کې ثبت کړو، نو هرمحصل ته چې کومه ژبه د عميق درک او پوهې وړ وي په هماغه ژبه به ويډيو وګوري، مګر په عامه توګه د دولت دنده ده، چې داسې امکانات برابر کړي چې پر وسيله يې د افهام او تفهيم لپاره د ژبو د زده کړې بهير پياوړی شي او د ټولو ژبو درناوی وشي، ځکه ټول ملت د متوازنې پراختيا او مساوي حقونو غوښتنه کوي او که دا غوښتنه پوره شوه، نو په حقيقت کې به زموږ نورې ډېرې ستونزې هم د حل اساسي لاره ومومي.

کله مو چې پر خپل ځان باور ټينګ شو، نو بيا کولی شو د خپل تاريخ په چوکاټ کې خپلو تاريخي اثارو ته هم پام وکړو، اسلام زموږ په ټولنه کې د اساسي نقش لرونکی دی، خو تر اسلام وړاندې تاريخي اثار هم زموږ د نړيوال شهرت لپاره حياتي ارزښت لري. د بودا ستره او پرتمينه مجسمه زموږ د تاريخ يادګاري ځلی و، دا مجسمه زموږ د ولس هغه لرغونی ارزښت و، چې دوی ورته د کومې بهرنۍ پديدې په سترګه نه

کتل، خو اوس له بده مرغه هغه ارزښت زموږ په خاوره کې نشته.

وايي چې يوه سترګه دې وځي پر بله لاس کېږده. معنى دا چې موږ بايد د جګړې له لمبو څخه را پاتې نور اثار خوندي کړو، دا اثار زموږ د هېواد په ګوټ- ګوټ کې پراته دي. د غور سيمه چې د پر له پسې وچکالۍ له کبله ترې خپل خلک تښتېدلي داسې يو تاريخي منار لري، چې يو مهال ترې د ډيلي د قطب منار د جوړولو لپاره الهام اخيستل شوى و او تر څو چې د جام دا منار تحليل نه شي، نه شو پوهېداى چې د ډيلي د قطب منار څرنګه رامنځته شو.

په همدې ترتيب که غواړو، چې د لاهور د شاليمار مشهور تاريخي باغ په تاريخچې وپوهېږو، نو لومړى بايد د ننګرهار د مېملې باغ ته لاړ شوو. بابر د مېملې باغ هغه مهال جوړ کړ، چې د کابل حکمران و او کلونه وروسته بيا د ده کورنۍ د مېملې د باغ نقشه د هند په مختلفو ښارونو کې عملي کړه، چې د لرغوني هند د لاهور شاليمار باغ يې څرګنده بېلګه ده. موږ کولى شو خپل تاريخي شاليد ته په پام سره د نړۍ له نورو هېوادونو سره داسې تماس ونيسو، چې له يوې خوا مو يو له بل سره پېژندګلوي ډېره شي او له بل پلوه مو نوي اړيکي پيدا شي.

د مثال په ډول: موږ پخپل هېواد کې د يوناني سکندر ډېره اوږده تاريخچه لرو او د هغه له مړينې شاوخوا دوه سوه کاله وروسته هم موږ يو ډېر روښانه يوناني باختري تمدن ساتلى دى. همدارنګه زموږ د بودايي تمدن اثار له جاپان، هند او کوريا سره زموږ د تودو اړيکو سبب کېدلاى شي. په اوسنيو امنيتي شرايطو کې افغانستان د ټوريزم په اړه د يوې عمده عايداتي

منبع په توګه فکر نه شي کولى، خو که ثبات ټينګ شي نو په شته لرغونو اثارو هم کولى شو، چې له يوې خوا يې د نړۍ د تمدنونو د تفاهم مرکز وګرځوو او له بل پلوه په لکونو کسانو ته له دې لارې د ابرومندانه کار زمينه برابره کړو، ځکه هويت يوه فزيکي پديده نه، بلکې يوه کلتوري پديده ده او د يوې ټاکلې زماني مودې ستونزې په منځمهال او اوږد مهال کې نه پاتې کېږي.

موږ د زمان په يوه داسې مرحله کې يوو، چې که همدا اوس پر خپلو کلتوري ستونزو باندې په سره سينه شننه وکړو، نو کولى شو د يوې سرتاسري ملي اجماع په چوکاټ کې يې د حل داسې اساسي لارې چارې پيدا کړو، چې په راتلونکې کې د هر افغان د وياړ او سرلوړۍ سبب وګرځي.

۴. اغېزمن نړيوال روابط:

نن ورځ چې اقتصاد نړيوال دى او خبري رسنۍ هم نړيوالې شوې دي، نو په داسې چوکاټ کې د نړيوالو عواملو په پام کې نيولو څخه په غيرملي کچې نه شي تامينېدى. زموږ په ځانګړو شرايطو کې نړيوال اړيکي خپل خاص اغېز لري او دا لازمه کوي چې موږ د خپلو ملي ګټو د تامين په خاطر داسې يو سياست غوره کړو، چې نړيوال اړيکي راته اغېزناکې پايلې په لاس راکړي، چې په دې برخه کې لاندېني اصول اساسي نقش لري:

د قانون او ثبات راوستل، هغه باثباته افغانستان چې قانون په کې حاکم او ثبات په کې ټينګ وي هم د نړۍ او هم د افغان ولس په ګټه دى، خو د داسې ثبات د ټينګښت لپاره لومړنى اصل دا دى چې زموږ امنيتي بنسټونه په کې رښتيني ملي بڼه

غوره کړي او په اغېزناکه توګه وکولی شي، چې د مشروع قوت انحصار تر لاسه کړي. د دې برخې د عملي کولو لپاره اړ یوو، چې یوه روښانه امنیتي پالیسي ولرو. زموږ پولیس، اردو او امنیت باید یوازې د شعار په بڼه نه، بلکې په رښتیني ډول ملي شي او د یوې واحدې پالیسۍ له مخې له نظم سره اشنا شي، چې کاري مداخلې له منځه یوسي او هر ارګان خپل مسؤلیتونه او صلاحیتونه وپېژني. د یوې واحدې پالیسۍ ایجاد د دې اهمیت زیاتوي، چې ولسمشر چې د اساسي قانون له مخې باید د ټولو لښکرو اعلی سر قوماندان وي خپله دا دنده هم په پوره شهامت اجرا کړي.

د دې تر څنګ باید د یوې سیاسي اجماع په ترڅ کې داسې ډاګیز اصول وضع شي، چې له لارې یې له وسله والو مخالفینو سره رښتیني مذاکرات شوني شي. په یوې سیاسي اجماع باندې عمل کول یوازې د یوه اداري او اقتصادي نظام په منځته راتګ عملي کېدی نه شي او په دې برخه کې د ثبات د ټینګښت لپاره بنیادي اصلاحات مهم شرطونه دي.

که موږ د ثبات او قانون د حاکمیت لپاره څرګنده طرحه ولرو، نو له نړۍ سره په درې اصولو ژر نتیجې ته رسېږو:

الف- د نړۍ د مرستو لړۍ باید زموږ د امنیتي بنسټونو د پیاوړي کولو لپاره ځانګړې شي. د مخه مو ذکر کړه، چې په مجاهدینو او روزل شویو افسرانو کې د دې ظرفیت وینو، چې په لنډ مهال کې ترې د امنیت په ټینګښت کې کار اخیستی شو، خو په منځمهال او اوږد مهال کې د نویو ځوانانو روزنه حتمي ده، ځکه چې د اصولو په لحاظ یو بریدمن په لسو کالو کې ډګروالۍ ته رسېدای شي او زموږ نوی نسل به هم وخت

وغواړي، چې په ملي روحیه سمبال شي.

ب- زموږ ملي عواید په راتلونکو لسو کلونو کې زموږ د ملي پولیسو، اردو او امنیت د برخې لګښتونه نه شي پوره کولی او د دې بنسټونو موجودیت کم له کمه لس تر شلو کالو پورې منظم امکانات غواړي، نو ځکه لازمه ده چې له خپلو نړیوالو مرستندویانو سره په دې اړه ټینګ توافق ته ورسېږو، چې لس تر شلو کالو زموږ د دې برخې لګښتونه پر غاړه واخلي چې موږ خپل دغه بنسټونه پر خپلو پښو ودروو.

ج- موږ باید له نړیوالو قواوو سره د تصمیم نیونې مشترکې لارې غوره کړو، چې د ګډ اعتماد په فضا کې د قوې استعمال داسې بڼه غوره کړي، چې د ولس د منلو وړ وي. خو دا مو خه هغه وخت عملي کېدی شي چې د ټولو نظامي قوتونو اعلی سر قوماندان یعنې ولسمشر فعال شي او د منظمو معاملاتو او قواعدو د عملي کولو پر بنیاد زموږ ملي امنیتي ستراتیژي ټولو بنسټونو او ولس ته څرګنده وي او په لومړي قدم کې د هغو تېروتنو مخنیوی وکړي، چې د ولس د شکایت باعث ګرځېدلای شي، ځکه یوه شورشي جګړه بې له منظمې اردو او قضایي او سیاسي قوې څخه نه شي ختمېدی. د ثبات تامین دا ایجابوي، چې موږ د هر ولایت او ولسوالۍ په ځانګړنو وپوهېږو او داسې تدابیر ونیسو چې د ثبات د ټینګولو لپاره ګټور وي.

که د داسې ستراتیژۍ په طرحه او پلي کولو باندې وتوانېږو، نو د تصمیم نیونې اصلي مرکز به په طبیعي توګه پر افغاني امنیتي بنسټونو باندې متمرکز شي او په تدریجي ډول به د نړیوالو قواو اړتیا کمه شي، چې موږ به بیا د خپل استقلال او ملي ګټو د ساتلو اصلي ساتندویان شو.

دا ډول مؤسسات رامنځته کړل نو، موخه یې په تخنیکي وسایلو د وروسته پاتې هېوادونو سمبالول و.

په اوسنیو نړیوالو شرایطو کې تخنیکي ظرفیت ډېره وده کړې ده، په اسانه او ارزانه طریقه له یوه پرمختیایي هېواد څخه بل ته ظرفیتونه انتقالېدای شي، چې ژوندی مثال یې د افغانانو د ظرفیت انتقال دی.

د ماین پاکولو په برخه کې افغان ماین پاکانو او مؤسساتو لوړ ظرفیت پیدا کړی دی او همدا دلیل دی، چې نن په ډېرو ماین لرونکو هېوادونو کې افغانان په مشورتي کارونو بوخت دي.

بل مثال یې د نیپال د سولې په پروسه کې د افغان کارپوهانو فعاله ونډه ده، ځکه چې د نظامي قطعاتو په ترتیب کې افغان کارکوونکو د معلوماتو د سیستمونو په برخه کې ډېر لوړ ظرفیت ترلاسه کړ او کله چې په نیپال کې دې ته اړتیا پیښه شوه چې د ماوستانو د قواوو او دولت تر منځ د سولې پروسه ټینګه شي، نو هغه مهال په ذکر شوي هېواد کې د ملګرو ملتونو مسؤول یو افغان و او له افغانانو یې وغوښتل چې په دې پروسه کې ګډون وکړي. پایله دا شوه چې هغه کار چې اروپایي او نورکارپوهانو په شل چنده لوړه بیه کاوه افغان متخصصینو په شل چنده ټیټه بیه تر هغو په ډېر اغېزناک ډول تر سره کړ. دا چې زموږ او نیپال ډېر شرایط سره ورته والی لري، زموږ تر منځ ډېرې ملګرتیاوې ټینګې شوې دي او دا ملګرتیاوې د دې لامل کېدی شي، چې د نیپال له متخصصینو څخه د دواړه برق او ځنګلونو په احیا کولو کې ګټه واخلو، ځکه هغوی په دې برخه کې ډېره کامیابه تجربه لري.

۵. نړیوالې اقتصادي مرستې:

نن ورځ د افغانانو او نړیوالو مبصرینو تر منځ یوه اجماع موجوده ده او دواړه خواوې په دې باور دي، چې په افغانستان کې د نړیوالو مرستو اغېز محسوس نه دی. یو دلیل یې دا دی چې د امریکا مرسته د یوه قراردادي نظام په چوکاټ کې عملي شوې، چې له ۷۰٪ څخه تر ۹۰٪ مرسته بېرته د همدغو شرکتونو جوال ته لوېدلې ده او زموږ خلک ترې بې برخې پاتې دي، ځکه یو قرارداد له پنځو تر شپږو لاسو تیرېږي او بیا د افغاني شرکت لاس ته راځي چې د لګښت بیه یې له اغېز څخه ډېره ټیټه وي او په نتیجه کې نه افغان او نه هم امریکایي چارواکي په دې پوهېږي، چې څوک څه کوي او کومه برخه د قراردادي په لاس کې ده؟

د ساري په توګه، د امریکا د تفتیش د نړیوالې ادارې له خوا دا څرګنده شوه، چې له ۲۰۰۷ کال څخه تر ۲۰۰۸ کال پورې د امریکا د مرستو مجموعي رقم ۵،۵ میلیارده ډالرو، چې د یاد شوي هېواد د دفاع او بهرنیو چارو د وزارتونو او د نړیوالو مرستو د مستقلې ادارې USAID له خوا عملي کېدلې، خو دا مرستې له ۲۲ زرو څخه په ډېرو قراردادونو وېشل شوې وې او نږدې ۴۸ زره قراردادیان یې د عملي کولو ذمه وار وو، مګر په همدې حال کې داسې کوم معلوماتي پروګرام موجود نه و، چې په نتیجه کې د مرستو اغېز معلوم کړي. په همدې ترتیب څو میلیارده ډالر د ملګرو ملتونو پراختیایي پروګرامونو ته هم ورکړل شوي دي، چې مشخصې نتیجې یې څرګندې نه دي.

تر دویمې نړیوالې جګړې وروسته، چې کله ملګرو ملتونو

د دې ظرفيتونو په پرتله د ملګرو ملتونو په اداري ظرفيتونو کې ډېرې ستونزې شته. سره له دې چې د دوی له کار څخه په افغانستان کې ۷ کاله تېر شوي، خو دوی نه دي توانېدلي، چې افغان دولت او ولس او نړيوالې ټولنې ته د هغو پيسو حساب ورکړي چې، د دوی له خوا په مصرف رسېدلې دي. د دې مؤسسو اصلي موخه د دولتي بنسټونو پياوړي کول دي، خو دوی د دې پرعکس له دغو بنسټونو سره ناسالم رقابت کوي.

دغه مؤسسات ډېره لږه بودجه لري، چې هغه هم له مرستندويه هېوادونو څخه تر لاسه کوي، خو دوی د دې پر ځای چې پراختيايي کارونه تمويل کړي زياته بودجه پر لوړو معاشونو او لوړو دفتري لګښتونو لګوي، چې په پايله کې د لوړو معاشونو په وسيله د دولت تکړه کارمندان خپلو ليکو ته جذبوي او په دې کار سره د دولتونو ملاوې ماتوي.

د افغانانو تر منځ هم د دغو مؤسساتو د شفافيت په برخه کې پوره اندېښنې موجودې دي. ما يو وخت په ډېرو ملي او بين المللي مجالسو کې د افغانانو دا اندېښنې وړاندې کړې، خو دا خبره هغه وخت په ثبوت ورسېده، چې يوې نړيوالې محکمې د ملګرو ملتونو د يوه مشر کارکوونکي درغلي ثابته کړه.

ښاغلی ګيري هلستېډ څو کاله په کابل کې د ملګرو ملتونو د UNOPS د څانګې مشر و. دی وتوانېده چې له ډېرو مرسته کوونکو سازمانونو څخه لوی قراردادونه تر لاسه کړي او بيا يې افغان او نړيوالو شرکتونو ته ورکړي، خو د محکمې د اسنادو له مخې په ده تور دی چې ډېر ډالر يې په بډه وهلي او غلا کړي دي. د محکمې اسناد په ډاګه کوي چې نوموړي پر خپل هغه کور

باندې چې په کابل ښار کې و، ډېرې زياتې پيسې لګولې وې، ځکه له کوره يې يو مجهز مېلمستون جوړ کړی و او سبا بېګا به په کې مېلمستياوې روانې وې. ښاغلی هلستېډ له دې څخه منکر دی، خو محکمې افغان او امريکايي دولتونو ته مشوره ورکړې، چې دی مجرم دی او بايد تر عدلي تعقيب لاندې ونيول شي.

د مرستو بله برخه انجوګانو ته تللې او زموږ ولس د دغو نادولتي سازمانونو د کارونو په هکله هم شکمن دی او پوښتنې لري. ځکه دا سې چوکاټ چې په کې د ملګرو ملتونو، نادولتي سازمانونو او د دولت د ټولنيزو بنسټونو کارونه په مؤثر ډول پرتله شي وجود نه لري. ولس په دې عقيده دی چې نادولتي سازمانونه پخپلو کارونو کې شفافيت نه لري او نړيوالې مرستې په ډېر نامؤثر ډول لګېږي.

که د اغېزناکو دولتونو کارنامو ته پام وکړو راته جوتېږي، چې هغه دولتونه چې يوه روښانه پراختيايي موخه او قوي ټيم لري په برياليتوب سره يې د بهرنيو مرستو اختيار په لاس کې اخيستی دی او سمه استفاده يې ترې کړې ده.

جاپان او اروپايي هېوادونه تر دويمې نړيوالې جګړې وروسته وتوانېدل، چې په دې کار کې بريالي شي او د داسې اغېزمنو هېوادونو مثال وګرځي، ځکه که دا هېوادونه وران شوي هم وو، خو بشري پانګه يې پر ځای وه او له دې منجلابه را ووتل.

سوېلي کوريا، سينګاپور او ماليزيا هغه بې وزله هېوادونه وو، چې د دويمې نړيوالې جګړې په ترڅ کې يې سخت زيانونه وليدل او کله يې چې خپلواکي هم تر لاسه کړه له اداري فساد

سره لاس او ګریوان وو، مګر بیا هم د یوه پیاوړي مشرتابه د لرلو په برکت وتوانېدل، چې کاري ټیمونه ایجاد او روښانه پراختیایي موخې رامنځته کړي، چې په ترڅ کې یې پر دولت د خلکو باور ټینګ شو. همداراز په اروپا کې ایرلنډ او اسپانیا هم ډېرې بدې ورځې لیدلي دي، مګر د شلمې پېړۍ په نیمايي کې دواړه هېوادونه وتوانېدل، چې په اساسي توګه د نظام جوړونې طریقې عملي کړي.

د دې نړیوالو تجربو پر بنسټ ما د ملي پروګرامونو طرحه وړاندې او د انتقالي اداري پر مهال مې په ځینو سکټورونو کې عملي کړه. ملي پیوستون، ملي مخابرات او معلوماتي ټکنالوجي، ملي روغتیا او ملي اردو د دې پروګرامونو ښکاره نښې دي، چې د ملګرو ملتونو، نادولتي سازمانونو او قراردادیانو په پرتله دا پروګرامونه د نړیوالو مبصرینو له خوا بریالي ارزول کېږي.

د دې تر څنګ چې دا پروګرامونه یو لړ ستونزې هم لري، خو که چېرې یو پروګرام د واقعي ملي موخو د ترسره کولو لپاره جوړ شي او له افغان ظرفیتونو څخه په کې استفاده وشي، نو نتیجه یې ډېره ژر څرګندېږي.

هر ځل چې موږ یو ملي پروګرام مطرح او وړاندې کاوه، په لومړي سر کې به ورته مرستندویه سازمانونو او دولتونو د شک په نظر کتل، مګر کله به چې په عمل کې د پروګرامونو مؤثریت ثابت شو، نو دوی به هم خپلې مرستې په دغو چوکاټونو کې عیار کړې.

نتیجه ګیري مو باید دا وي، چې که غواړو د بهرنیو مرستو انسجام تر لاس لاندې ونیسو، نو د دې توان هم باید ولرو چې

ملي پروګرامونه وړاندې او عملي کړو. په تېرو بحثونو کې مو یو لړ ځانګړي پېشنهادونه وړاندې کړي دي، چې په وسیله یې کولی شو نړیوالې مرستې تنظیم کړو.

د یوه ملي ساختمان پیاوړی سکتور زموږ حیاتي اړتیا ده. هر هېواد چې له نړیوالو مرستو څخه ګټه اخیستې، یو دلیل یې د یوه قوي ساختماني قراردادي سکټور درلودل دي، ځکه چې په نه موجودیت کې یې په تېرو څلورو کلونو کې د افغانستان دولت بیا، بیا په دې ونه توانېده، چې ژمنه شوې پیسې ولګوي، خو دا خبره هم له پامه مه غورزوي چې د یوه قوي ملي ساختماني سکتور لپاره د تدارکاتو د اصولو زده کړه او د مناقصو، حساب ورکونې او نورو لازمه قوانینو لوړ ظرفیت لرل حتمي شرط دی.

۲. بشري پانګه:

د کارپوهانو د تخمین له مخې په تېرو ۷ کلونو کې نږدې دوه میلیارده ډالره نړیوالې مرستې د بهرنیو متخصصینو او فني ماهرینو پر معاشاتو او نورو مصارفو لګول شوې ده، مګر له بده شامته تر اوسه د افغانستان هېڅ پوهنتون هم د سیمې او نړۍ پر کچه نه دی برابر شوی او زموږ د کاري ظرفیت مسئله لا تر اوسه هم جنجړه پاتې ده. که تر دې لس چنده زیات نړیوال سلاکاران او ماهرین هم راشي زموږ دولت، اقتصاد او ټولنه یوازې د هغوی په موجودیت نه شي رغېدلی، ځکه چې د بنسټیز بدلون عمده عامل باید پخپله افغانان وي. د دې هدف د لاس ته راوړو لپاره موږ ته په کار ده، چې په عمومي ډول د پوهې پر ټولو بنسټونو او په ځانګړي ډول د لوړو زده کړو پر

مؤسساتو لویه پاملرنه وکړو.

د ملي منځمهاله او اوږد مهاله پلانونو له مخې باید د بشري پانګې د روزلو او پیاوړې کولو زمینه برابره کړو. که چېرې ذکر شوي دوه میلیارده ډالر د افغان پوهنتونونو او نورو زده کړو پر چارو لګېدلي وای، نه یوازې په لنډ مهال بلکې په منځمهال او اوږد مهال کې به هم زموږ د ډېرو دردونو دوا وای.

د اوسنیو تخنیکي وسایلو پر بنسټ یو اغېزناک دولت کولی شي، چې د پوهنې د کیفیت د لوړولو لپاره په ډېره ارزانه بیه اقدامات وکړي.

بعید درس چې د مخه مو تفصیلي بحث پرې کړی، د دغو تخنیکي وسیلو د کارونې یو ښه مثال دی. د دې لپاره چې نړۍ د لازمو مرستو ورکولو او اړیکو ټینګولو ته قانع کړو نو لازمه ده چې د خپلې بشري پانګې د لوړېتوب په برخه کې یوه داسې ملي اجماع ولرو، چې وروسته په یوه ستر ملي پروګرام بدله شي.

۷. مارکېټ جوړونه:

هېڅ داسې هېواد نشته چې یوازې دې د نړیوالو مرستو پر مټ د هوسا ژوند څښتن شوی وي. له کوریا څخه تر اسپانیا پورې د دوی په اقتصادي ژوند کې لوی بدلون هغه مهال رامنځته شو، چې دوی د مارکیټ جوړولو اساسي طرحې عملي کړې. زموږ په اوسنیو شرایطو کې په دې برخه کې څو اصله ځانګړې ارزښت لري:

الف– د کوکنارو د ورکاوي لپاره باید زموږ د بزګر د ژوند

سویه هغه حد ته ورسېږي، چې کوکنار ورته ارزښت و نه لري. د مخه مو ویلي چې زموږ د بزګر ورځنی عاید باید له پنځوسو افغانیو څخه ۲۰۰ افغانیو ته لوړ شي.

دا عاید برابرول نه یوازې د کرنې په فزیکي او بشري زېربنا باندې پانګونه کول غواړي، بلکې د منظمو بازارونو پیدا کول یې هم ستره اړتیا ده.

په دې وخت کې زموږ لومړنی ستر بازار د ناټو قوه ده او کوښښ په کار دی، چې پر دوی باندې د خپلې کرنې بازار وپېژنو. دویم بازار مو چین، هند، ایران او د خلیج هېوادونه دي، خو د کرنیزو توکو د بیې په اړه باید پوه شو، چې اصلي مسئله د کمیت نه بلکې د کیفیت ده او د کیفیت لوړول بیا هم په بشري پانګې پورې اړه پیدا کوي.

درېیم بازار مو اروپا ده، خو دې بازار ته لاره پیدا کول ډېر زحمت غواړي، یو چانس دا دی چې اروپا د هیروینو د وارداتو ستر مرکز دی او که د کوکنارو د محوه کولو لپاره موږ کوم پلان ولرو او دوی یې راسره په شریکه عملي کړي، نو له یوه پلوه به مؤثر وي او له بله پلوه به هم زموږ په ګټه وي او هم به اروپا ته د هیروینو د قاچاق تود بهیر سوړ شي.

څلورم بازار مو امریکا او کاناډا دي، چې د ځانګړو نساجې او زرګري صنعتونو په وسیله دې بازار ته مخه کولی شو، ځکه زرګري او نساجي اموال د وزن له کبله سپک او د بیې له پلوه درانه دي، چې لازمه ګټه ترې اخیستلی شو، د دې تر څنګ د مخابراتي سکټور د ودې لپاره هم موږ کولی شو له هند، اروپا او امریکا سره نږدې اړیکې ټینګ کړو.

په هغه پیمانه د صادراتو ډېرول، چې زموږ اقتصادي

ستونزې حل کړي د منظمو مالي بنسټونو په جوړښت پورې اړه لري. که موږ له نړیوالو فني امکاناتو څخه د خپلو مالي بنسټونو د جوړښت لپاره په مؤثره توګه ګټه واخلو، نو تر ډېره به زموږ د خلکو په اقتصادي ژوند کې مثبت تغییر راولي.

د خلکو د اقتصادي ژوند د ښېګڼې لپاره یو بل مهم عنصر د نړیوالې پانګونې جذبول دي. که چېرې نړیوالې پانګونه زموږ د خلکو لپاره د ابرومندانه کار وسیله وګرځېده، نو موږ به ستره ملي ګټه کړې وي. سینګاپور، مالیزیا، ایرلنډ او اسپانیا وتوانېدل، چې د نړیوالې پانګونې د جذب لپاره غوره اصول وټاکي او لازم شرایط برابر کړي. مګر زموږ ځانګړو امنیتي شرایطو ته په پام سره موږ ته ډېره ضروري ده، چې د نړیوالې پانګونې د جذب لپاره له دولتونو او مؤسساتو سره د ګرنټۍ د سیسټم په هکله اقدامات وکړو. په دې برخه کې موږ هغو حقوقي مشورو ته اړتیا لرو، چې زموږ د معدنونو د استخراج لپاره زموږ ملي ګټې خوندي کړي.

۸. سیمه ییزه همکاري:

جغرافیه د ژوند حقیقت دی، دا څرګنده ده چې زموږ هېواد په وچه کې پروت دی او زموږ ګاونډیان چین، پاکستان، ایران، ترکمنستان، ازبکستان او تاجکستان هم د دې خاورینې کرې پر سر له موږ څخه راتاو دي او هېڅ تغییر نه کوي. هندوکش به همېشه د افغانستان د شمال او جنوب تر منځ لکه دېوال ولاړ وي، خو که چېرې جغرافیې ته د سیاسي اقتصاد له نظره وګورو، دې نتیجې ته رسېږو چې د جغرافیایي شرایطو ځینې برخې د تغییر او بدلون وړ دي او زموږ په هېواد کې یې د سالنګ

تونل یوه ښه نمونه ده، تر تونل وهلو مخکې سالنګ د پېچلې ښې له کبله د قافلو پر وړاندې یو ستونزمن پېچومی و، خو کله یې چې سینه سورۍ شوه د اتصال په کړۍ بدل شو.

دا چې بحر ته لار نه لرو د ګاونډیو بحري بندرونو ته سوداګریزې لارې پیداکول راته د وینو د رګونو حیثیت لري. څرنګه چې زموږ په شمالي ګاونډو کې امنیت ټینګ دی، نو لازمه ده چې په لومړي ګام کې ازبکستان او ترکمنستان ته د ریل ګاډي پټلۍ وغځوو او له تورغونډۍ څخه هرات، له هرات څخه اسلام قلعه ته د ریل پټلۍ ډېره مهمه ده چې د ایران له اوسپنیز خط سره وصل شي. همدا ډول له حیرتان او عاقینې څخه باید دا پټلۍ تر مزار او شبرغان پورې ورسېږي، چې موږ په مستقیمه توګه له قزاقستان، یوکراین، اروپا او روسیې سره وصلولی شي او زموږ ډېر مهم او حیاتي واردات لکه تیل، فولاد، لرګي او غنم له همدې هېوادونو څخه راځي. موږ به وکولی شو، چې پر همدغه اعتماد خپل راتلونکي پراختیایي پلانونه طرحه او عملي کړو. د دې تر څنګ د ایران درې عمده بحري بندرونه لکه ابادان، خرم شهر او چابهار هم زموږ لپاره ډېر ستر ارزښت لري. اوس وخت کې له ابادان څخه تر مشهد او اسلام قلعه پورې د ریل پټلۍ شته، خو که چېرې د افغانستان او ایران هغه شریکه پروژه چې دا پټلۍ به تر هراته پورې وغځوي مکمله شي، نو بې له شکه به په هرات او ګاونډیو ولایتونو کې ستره پراختیا رامنځته کړي. که څه هم چابهار لاتر اوسه ډېر امکانات نه لري، خو د فراه او نیمروز ولایتونو د ودې لپاره چې اوس د یوه حلقوي سرک په وسیله تړل شوي دي ډېره ګټه کولی شي.

د پاکستان د ګوادر او کراچۍ سمندر هډې دواړه زموږ لپاره ډېرې مهمې دي، ځکه ګوادر د کندهار او سوېلي ولایتونو او کراچۍ د ننګرهار او مشرقي ولایتونو خوست او پکتیا په وده کې ډېر مؤثر ثابتېږي، د کراچۍ د سمندري هډې د مدیریت ستونزو، د لارې خراب امنیت او د پټلیو د نظام ګډوډۍ موږ ته هم ستره خساره رسولې ده.

د دې ستونزو د هواري او د یوه منظم ټرانزیټي او ټرانسپورټي نظام د راوستلو لپاره باید افغان دولت او نړیوالې مؤسسې ټرانزیټ ته لومړیتوب ورکړي. چین زموږ د معادنو په استخراج زموږ د تولیداتو د پېرودلو او ودې په برخه کې د خاص اهمیت وړ هېواد دی. د بدخشان لوی سړک بشپړېدل له چین سره د لارې د وصل کېدو لپاره غوره ګام دی. موږ باید د انجمن کوتل له لارې بدخشان له کابل سره وتړو او د تاجکستان له لارې له چین سره خپل هېواد وصل کړو. په دویم قدم کې په خپل ټول قوت د یوې افغانستان شموله ریل پټلۍ انتظام ونیسو. زموږ د ټولو صادراتو وزن زیات دی او تر څو چې په یوه قوي او ارزانه ټرانسپورټي انتظام باوري نه شو، نو له کار او روزګاره به محروم پاتې یوو.

برېښنا داسې یوه حیاتي اړتیا ده، چې زموږ او ټولې سیمې وده ورپورې تړلې ده. د برېښنا د تولید داسې نوې لارې شته، چې د سیندونو اوبه بېرته سیندونو ته غورځوي او برېښنا تولیدوي. که چېرې موږ دا پروسه په پام کې ونیسو له خپلو ګاونډیانو سره په مشترکه توګه ګټور ګامونه اخیستی شو، چې په ځانګړي ډول شمالي ګاونډیان را سره د امو د سیند په برخه کې مرسته کولی شي.

په هره اندازه چې د نړۍ هوا تودېږي په هماغه اندازه د اوبو اهمیت ډېرېږي او موږ د اوبو یوه داسې سرچینه یوو، چې ګاونډیانو ته مو هم پرېمانه اوبه روانې دي، ځکه موږ په څو لسیزو کې د کوم اغېزناک دولت څښتنان نه وو او له همدې کبله مو د اوبو په برخه کې حقوق هم نه دي خوندي شوي. د دې ملي طبیعي پانګې د خوندي کولو لپاره باید موږ د نړیوالو اصولو پر بنیاد له خپلو ګاونډیو سره یوې موافقې ته ورسېږو.

د سیمه ییزې همکارۍ لپاره ډېر پراخ امکانات شته، مګر څرنګه چې د اروپا تجربه په ګوته کوي، سترې موخې باید پر هغه بنسټ باندې کېښودل شي، چې په عیني واقعیتونو باندې استوارې وي. تر دویمې نړیوالې جګړې وروسته ځینې اروپايي مفکرین په دې فکر وو، چې اوس باید د اروپا د متحدو ایالاتو یو ستر دولت جوړ شي او موجود هېوادونه یې د ولایتونو حیثیت ولري، مګر واقعبینو سیاستوالو د نوې اروپا تهداب د ډبرو سکرو او فولادو د اتحادیې د جوړولو له مخې کېښود او په قدم، قدم له هغه ځایه تر نننۍ اروپايي اتحادیې پورې رارسېده.

په راتلونکو لسیزو کې به د سیمې او نړۍ پر کچه د ژوندانه په شرایطو کې تغیر راشي او هیله ده چې سیمه ییز اړیکې ورځ په ورځ ټینګ او غښتلي شي، مګر په اوسنیو شرایطو کې موږ د ټرانسپورټ، ټرانزیټ، اوبو، برېښنا او پانګونې په برخه کې عملي ګامونه اخیستی شو، چې د اعتماد فضا را منځته کړي.

۹. د سیمه ییزې همکارۍ پېش شرط:

په افغانستان کې د سیمه ییزې همکارۍ پېش شرط د یوه

اغېزناک دولت، متحرک اقتصاد، پیاوړي افغان هویت او اغېزناکې نړیوالې همکارۍ په منځته راتګ کې نغښتې دي. د دې کتاب د لیکلو ستر هدف دا دی، چې هر افغان له خپلې ژبې، سمت، جنس او نورو ټولو ټولنیزو خصوصیاتو سره د دې خاورې حقدار او کوربه وګڼل شي.

په دې کتاب کې زما نظریات او وړاندیزونه د یوې ټولګې په توګه وړاندې شوي، چې وطنوالو ته د بحث زمینه برابره کړي او هیله مې داده چې دا نظریات د یوه ملي سراسري بحث په ترڅ کې وده وکړي، تقویه شي او د یوې ملي اجماع لپاره د خلکو پر وړاندې رامخې ته شي، ځکه مونږ هغه وخت کولی شو چې په خپل ژوند کې تغیر او بدلون راولو چې کله یوې ملي اجماع ته ورسېږو. امیدوار یم چې د خپلو راتلونکو نسلونو د هوسا ژوندانه د تامین لپاره سترې ملي موخې عملي کړو.

ومن الله التوفیق

سوکاله افغانستان او نېکمرغه ولس